

**ZORUNLU GÖÇÜN DOĞURDUĞU TEMEL
SORUNLAR VE GÖÇ POLİTİKALARI:
KUBADLI (KARABAĞ) ÖRNEĞİ**

Amal AHADLİ
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ
Temmuz, 2021
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZORUNLU GÖÇÜN DOĞURDUĞU TEMEL SORUNLAR
VE GÖÇ POLİTİKALARI: KUBADLI (KARABAĞ)
ÖRNEĞİ

Hazırlayan
Amal AHADLİ

Danışman
Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ

AFYONKARAHİSAR 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Zorunlu Göçün Doğurduğu Temel Sorunlar ve Göç Politikaları: Kubadlı (Karabağ) Örneği**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/07/2021

İmza

Amal AHADLİ

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı-Soyadı	Amal AHADLİ
	Numarası	180666112
	Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Zorunlu Göçün Doğurduğu Temel Sorunlar ve Göç Politikaları: Kubadlı (Karabağ) Örneği
Tez Savunma Sınav Tarihi		27.07.2021
Tez Savunma Sınav Saati		13.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği ☐ oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

ZORUNLU GÖÇÜN DOĞURDUĞU TEMEL SORUNLAR VE GÖÇ POLİTİKALARI: KUBADLI (KARABAĞ) ÖRNEĞİ

Amal AHADLI

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Temmuz, 2021

Danışman: Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ

Azerbaycan dünyada kendi sınırları içerisinde en çok göç yaşanan ülkelerden biridir. Ermenilerin yerel halka karşı gerçekleştirdiği katliamlarda yüzlerce insan evlerinden ve yurtlarından edilmiş, binlerce çocuk anne babasını kaybetmiştir. 1990 sonrasında Azerbaycan'ın toplam 12 bölgesi Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Söz konusu bölgelerde yaşayan bir milyondan fazla Azerbaycanlı da Ermeniler tarafından göçe mecbur edilmiştir. Ermeniler tarafından zorunlu göçe maruz kalan Azerbaycan Türkleri uzun süre hayatlarını çadır şehirciklerde, çok zor koşullarda devam ettirmişlerdir. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi, 1994'te imzalanan ateşkes antlaşmasının sonrasında bile Ermeniler kendilerince bir temas hattı yaratmış ve işgal ettikleri bölgelerden sivil yaşam yerlerine, çocuklara, çiftçilere ateş ederek Azerbaycan tarafının hem sivil hem de ekonomik kayıplar vermesine neden olmuştur. İşgal ettiği toprakların yanı sıra Ermenistan hükümeti sonraki senelerde Azerbaycan'a karşı yeni toprak iddialarında bulunmuştur. Bölgede kan dökülmesinin durdurulması ve barışın sağlanması için oluşturulan Minsk üçlüsü Rusya, Amerika ve Fransa bu konuda tamamen başarısız olmuşlardır. Bu çalışmada Karabağ Savaşı'nın başlaması ardından gerçekleşen zorunlu göç süreci ile birlikte yaşanan zorluklar ve devletin bu sorunlara yönelik uyguladığı politikaları ele alınmaktadır. Tez yazım aşamasında öncelikle literatür taranılmış ve elde edilen veriler kaydedilmiştir. Konuya dair uluslararası örgütler ile yerel örgütlerin elinde bulundurdıkları arşivlere ait belge ve raporlara bakılmıştır. Kubadlı'da yaşanan zorunlu göçün ortaya çıkardığı sorunlar genel bakıldığında hastalıklar, yeni yerleşim alanına adaptasyon sürecinde yaşanan şok, yerel yönetimlere ve bölgele uyum sağlama, ekonomik problemler başlıca sorunlardır. Bunlara çözüm olarak sağlık imkânlar sağlatılarak psikolojik destek verilmesi, ekonomik yardımlar ve sosyal çözümler getirilmesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Karabağ sorunu, zorunlu göç.

ABSTRACT

THE EFFECTS OF FORCED MIGRATION ON SOCIAL LIFE: KUBADLI (KARABAĞ) EXAMPLE

Amal AHADLI

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION**

July, 2021

Advisor: Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ

Azerbaijan is one of the countries with the most immigration in the world within its borders. In the massacres carried out by the Armenians against the local people, hundreds of people were driven from their homes and homes, and thousands of children lost their parents. After 1990, a total of 12 regions of Azerbaijan were occupied by Armenians. More than one million Azerbaijanis living in the said regions were also forced to migrate by the Armenians. The Azerbaijani Turks, who were subjected to forced migration by the Armenians, continued their lives in tent cities for a long time under very difficult conditions. As if all this was not enough, even after the ceasefire agreement signed in 1994, Armenians created a line of contact for themselves and shot at civilian living quarters, children and farmers from the occupied areas, causing both civilian and economic losses to the Azerbaijani side. In addition to the occupied territories, the Armenian government made new territorial claims against Azerbaijan in the following years. The Minsk trio formed to stop the bloodshed and ensure peace in the region, Russia, America and France completely failed in this regard. In this study, the difficulties experienced with the forced migration process that took place after the start of the Karabakh War and the policies of the state towards these problems are discussed. At the stage of writing the thesis, firstly the literature was scanned and the data obtained were recorded. Documents and reports belonging to the archives held by international organizations and local organizations on the subject were examined. In general, the problems caused by the forced migration in Kubadlı are diseases, the shock experienced in the process of adaptation to the new settlement area, adaptation to local governments and the region, and economic problems. The solution to these was to provide psychological support, economic aid and social solutions by providing health opportunities.

Keywords: Azerbaijan, Karabakh problem, forced migration.

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi ve Kubadlı ilindeki yerel halkın zorunlu göç sürecinde ve sonrasındaki sosyal, ekonomik, psikolojik durumunu ve yaşadıkları sorunları ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde göç olgusu kavramsal bir çerçevede ele alınmaktadır. İkinci bölümde Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan sorunlar detaylı bir şekilde incelenmektedir. Son bölümde ise Karabağ bölgesi ile Kubadlı'nın işgali, zorunlu göç ve sonuçları anlatılmaktadır.

Doğduğumuz günden bu yana bize her türlü imkânı sağlayan, her isteğimizi yerine getiren ve bu yaşlara gelmemizde en büyük paya sahip olan anneme ve babama en kalbi duygularıyla teşekkürlerimi sunarım. Bu araştırma sürecinde Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ'a saygılarımla teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimim süresince desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, kendilerini tanıdığım ve öğrencileri olduğum için kendimi şanslı hissettiğim ve bana kazandırdıkları kazanımları hayatım boyunca hissedeceğim; Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR ve Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT hocalarıma da ayrı ayrı en derin duygularıyla teşekkürlerimi sunarım.

Amal AHADLİ
2021, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLOLAR LİSTESİ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. GÖÇ	3
1.1. GÖÇÜN TANIMI	3
1.2. GÖÇÜN NEDENLERİ	4
1.2.1. Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenleri	4
1.2.2. Göçün Sosyo-Siyasi Nedenleri	5
1.2.3. Göçün Güvenlik Nedenleri	6
1.3. GÖÇ TÜRLERİ.....	7
1.3.1. Zorunlu ve Gönüllü Göçler.....	8
1.3.2. İç Göçler	8
1.3.3. Mevsimlik Göçler.....	9
1.3.4. Sürekli-Geçici Göçler	9
1.3.5. Emek Göçleri	9
1.3.6. Beyin Göçleri.....	10
1.3.7. İşçi Göçleri	11
1.3.8. Mübadele Göçleri	11

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ÇERÇEVE

1. AZERBAYCAN'IN TARİHSEL GELİŞİMİ	13
1.1. AZERBAYCAN'DA RUSYA NÜFUZU	15
1.2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE AZERBAYCAN.....	19
1.3. SOVYET SOSYALİST AZERBAYCAN CUMHURİYETİ	26
1.4. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASINDAN SONRA AZERBAYCAN....	29
2. AZERBAYCAN'IN SİYASAL, ANAYASAL VE EKONOMİK AÇIDAN DURUMU	30
2.1. BİRİNCİ DÖNEM (1991-1994).....	34
2.2. İKİNCİ DÖNEM (1995-2000)	35
2.3. ÜÇÜNCÜ DÖNEM (2001 VE SONRASI)	37
3. ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN AZERBAYCAN'IN İŞGALİ.....	40
3.1. İŞGAL ÖNCESİ AZERBAYCAN.....	45
3.2. 1828 SONRASI YAŞANAN GÖÇLER	47
3.3. İŞGAL SONRASI AZERBAYCAN'IN DURUMU.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞ BÖLGESİ İLE KUBADLI'NIN İŞGALİ, ZORUNLU GÖÇ VE SONUÇLARI

1. KARABAĞ BÖLGESİ.....	54
1.1. DEMOGRAFİK OLARAK KARABAĞ	54
1.2. KUBADLI'YA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER	58
1.3. KARABAĞ VE KUBADLI'NIN İŞGALİ VE GERÇEKLEŞEN ZORUNLU GÖÇ SÜRECİ	60
2. DAĞLIK KARABAĞ BÖLGESİNDEN ZORUNLU GÖÇE MARUZ KALANLARIN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR	62
2.1. ZORUNLU GÖÇMENLERİN BARINMA VE KALICI KONUT SORUNLARI	62
2.2. ZORUNLU GÖÇMENLERİN GIDA VE BESLENME SORUNLARI.....	64
2.3. ZORUNLU GÖÇMENLERİN İSTİHDAM SORUNLARI	65
2.4. ZORUNLU GÖÇMENLERİN EĞİTİM SORUNLARI	65
2.5. ZORUNLU GÖÇMENLERİN SAĞLIK SORUNLARI	67
2.6. ZORUNLU GÖÇMENLERİN CAN GÜVENLİĞİ SORUNLARI.....	68
3. ZORUNLU GÖÇMENLERİN YENİ YERLEŞİMLERİNE UYUM SÜREÇLERİ VE GELİŞTİRİLEN KAMU POLİTİKALARI.....	69
3.1. İŞGALDEN KURTULUŞ SÜRECİ.....	80
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	84
KAYNAKÇA.....	89

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Azərbaycan'ın Makro-Ekonomik Göstergeleri	39
Tablo 2. Karabağ Savaşı ve İşğalinin İnsan Unsuruna Etkileri	49
Tablo 3. Savaş ve İşgal Sonucunda Zarara Uğrayan Kurum-Kuruluş ve Sistemler	50
Tablo 4. Zorunlu Göçmenlerin Etnik Dağılımı.....	57
Tablo 5. Zorunlu Göçmenlerin Gıda ve Beslenme Sorunları	64
Tablo 6. Zorunlu Göçmenlerin Sağlık Durumu	67
Tablo 7. Zorunlu Göçmenlerin ve IDP/ÜİYOK Üyelerinin Yaşam Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Tedbirler.....	70
Tablo 8. Yaşam Koşullarını İyileştirme ve Mülteci ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İstihdamını Artırma Devlet Programı Uygulamaları	77

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

BM: Birleşmiş Milletler.

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla.

IDP/ÜİYOK: Internally Displaced Person/Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişi.

IMF: Uluslararası Para Fonu.

RZSFC: Rusya Zakafkasya Sovyet Federal Cumhuriyeti.

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

TSFSC: Transkafkasya Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü.

GİRİŞ

Bu tez çalışmasının konusu Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde ve özellikle Kubadlı'da, 1988-1994 seneleri arasında bölgede bulunan Ermeni çetelerinin Rusya ve diğer dış güçlerin de yardımını alarak yaptıkları katliamlar sonucu zorunlu göçe maruz bırakılan bölge halkının, göç ettikleri yerleşimlere uyum süreçlerinin ve yaşanan sosyal ekonomik etkileşimlerin belirlenmesidir.

Bu tezin amacı Karabağ bölgesi ve Kubadlı'da yapılan zorunlu göçün başlıca nedenlerini belirlemek ve bu sebeple göçe zorlananların yerleştikleri yeni bölgelere uyum süreçlerini araştırmaktır. Bilindiği üzere günümüzde yaşam standartlarının elverişliliği, savaş gibi birçok sebepten dolayı insan toplulukları bir bölgeden diğerine göç etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu sebeptendir ki göç zamanımızın küresel sorunu haline gelmiştir.

Bu tez çalışması, Karabağ bölgesi ve Kubadlı'da oluşan göçün sebeplerinin anlaşılmasına, zorunlu göçe maruz kalan insanların yeni yerleşim alanlarının öğrenilmesine ve oluşacak yeni göç dalgalarının açıklanmasına katkı sağlamak amaçlarına matuf olduğu için önem taşımaktadır.

Bu çalışmada öncelikle, konuyla bağlantılı olarak Karabağ bölgesinin tanıtımı yapılmaktadır. Bu bağlamda birinci bölümde genel olarak kavramsal çerçeve anlatılmıştır. Daha sonra ikinci bölümde tarihsel arka plan Azerbaycan'ın tarihsel gelişimi ele alınmaktadır. Karabağ ve Kubadlı'nın siyasi arka planı hakkında tarihsel arka plan ve bağlantılar ortaya konulmuştur. Azerbaycan'ın bölge açısından stratejileri açıklanmaktadır. Bu, özellikle 1993 ve sonrası bölgede Ermeni çetelerinin dış güçlerin de desteklerini arkalarına almaları sebebiyle sözde büyük Ermenistan hayali toprak iddiaları sonucunda bu terör örgütü tarafından öldürülen ve can ve mal güvenliği olmadığı için zorunlu göçe maruz kalan Azerbaycan Türkleri üzerine yapılmış bir çalışmadır. Çalışmada üçüncü bölümde yaşanan göç ve bunun ortaya çıkardığı sorunlar ile buna karşı alınan önlem ve çözümler ele alınmaktadır. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, yapılacak olan çalışma hakkında, daha önceden yapılan ve literatüre katkı sağlayan araştırmaların ve çalışmaların incelenmesi ve analiz edilmesidir. Bu çalışmada da doküman analizi yöntemi kullanılarak konu ile ilgili detaylı olarak yabancı ve Türkçe literatür taraması yapılmış ve elde edilen bulgular analiz edilmiştir. Ayrıca, çalışma kapsamında çalışmanın konusu olan bölgeyle ilgili

uluslararası kuruluşların yaptığı çalışmalar ve hazırlanan raporlardan da yararlanılmıştır. Tez çalışmamızda Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşiv İdaresinde ulaşılan bürokratik yazışmalar ve Cumhurbaşkanı Aliyev'in bu konuda imzaladığı karar da kullanılmış, bu yazışmalar aracılığıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dünü, bugünü ve geleceği, Ermeni çetelerinin bölgeye, stratejik devlet kurumlarına, sivil halka nasıl zarar verdiğiine dair kaynak ve bilgiye sahip olunmuştur. Tez çalışması Azerbaycan Bilimler Akademisi Arşivleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kubatlı il valiliği arşivlerinden yararlanılmıştır. Bu iki kurumun arşivlerinde yer alan ve savaş esnasında oluşan sivil kayıplar, göçe maruz kalan ve bu süreç esnasında hayatını kaybedenler, göçmenlerin karşılaştığı barınma ve adaptasyon süreci gibi sorunlara dair akademik yazışmalar ve raporların tez çalışmasına katkısı büyük olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. GÖÇ

1.1. GÖÇÜN TANIMI

Göç kavramını anlayabilmek için öncelikle göç eden canlının doğduğu yer ile yaşadığı yer arasındaki yakın ilişkinin göz ardı edilmemesi gerekir. Şu da bir gerçektir ki tüm canlılar içerisinde özel bir yere sahip olan insanın oluşumunda ve gelişiminde coğrafi nedenler rol oynamaktadır. İbn-i Haldun geliştirdiği asabiyyet teorisinde çevresel koşullarla birlikte mekânın toplumsal yapı ile ilişkiler üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır (Güvenç, 1996). Bireyin göç ettiği zaman mekânsal değişikliklerle beraber kendisinin psikolojik durumu başta olmak üzere topluma dair neredeyse tüm tutumlarında gözle görülür bir değişim gerçekleşmektedir.

Göç, hem ekonomik koşullardan dolayı göçle gelenler, hem de mukimler için yeni koşullar ortaya çıkarmıştır. Bu koşullar bir yandan ekonomiye dinamizm getirirken diğer yandan akıl almaz bir yeni egemenlik ve sömürü ilişkisinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Toplumsal yapılarda inkâr edilemez ve gözle görülür büyük çaplı değişikliğe sebep olan göç, kimi zaman da yeni sorun ve fırsat alanlarını içinde barındıran sınıfsal girişkenliği hızlandırmıştır.

Bilindiği üzere tarih boyunca her zaman mekânlar, toplumsal ve siyasal aidiyet ve kimliklerin oluşumunda ciddi etken olmuştur. Hiç şüphesiz ki, her zaman inanç, vatan, millet, devlet, kavim, kabile ve aile gibi sosyal ve siyasal birlikteliklerin veya ayrışmaların oluşumunda mekân asli unsurlardan biri olmuştur. Bulundukları mekânın koşullarına uyum sağlayıp sağlamaması durumu ile bu gibi yapıların hayatta kalma ve gelişim düzeyleri arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. 21. yüzyılda günden güne gelişen teknolojik gelişmeler, insan ile mekân arasındaki ilişkiyi, birincinin, yani insanın lehine bozmaya başlamıştır. İlk başlarda ortaya çıkan bu bozulma insanın lehine algılansa da orta ve uzun vadede birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir (Çelik, 2012). Günümüzde savaş ve diğer benzeri sebeplerle oluşan büyük çaplı kitlesel göçler, insan ile mekân arasındaki ilişkinin bozulmasına hızlandırıcı ve derinleştirici bir etki yapmıştır.

1.2. GÖÇÜN NEDENLERİ

Tarih boyu insanlar çeşitli nedenlerle yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Tarihsel süreç içerisinde insan iradesi dışında doğa hadiseleri göçün en önemli nedenleri arasında yer alırken, Sanayi Devrimi ve sonrasında asıl belirleyicisi insan olan ekonomik, siyasi ve sosyal nedenler göçün en önemli nedeni haline gelmiştir (Keleş, 1983). Özellikle modern teknolojinin ve ulaşımın geliştiği bölgeler büyük göçlere ev sahipliği yapmanın yanı sıra yaşam standartlarını yükseltmek için bu bölgelere akın eden insanlara yeni ev ve mekân olmuştur (Sencer, 1979). En çok göçün geldiği bölgelerin güney yarım küreden kuzeye ve doğudan batıya doğru olan araziler olduğu tespit edilmiştir.

Göçe neden olan unsurların, göçün gerçekleşmesi sonrası oluşan gelişmelere büyük etkisinin olduğu bir gerçektir. Ekonomik ve siyasi nedenle yapılan göçleri aynı süreç içinde değerlendirmek gerekir. Çünkü dünyada en yaygın olan bu göç türlerinin sosyal, siyasi sonuçları kesinlikle farklılık gösterebilir.

1.2.1. Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenleri

Bilindiği üzere, hemen her yerde ve zamanda ekonomik nedenler göç hareketlerinin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Çoğu zaman bireyler, iş bulmak veya kendilerine daha iyi yaşam sağlamak için göç etmektedirler (Aksoy, 2012). Genellikle bu gibi göçlerin hedefi cazibe alanı oluşturan ülkeler veya bölgeler olmuştur (Yayla ve Gül, 2011). İnsanlar ekonomik anlamda yetersiz kaldıklarında, daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse geçinmek için yeterli para kazanamadıklarını fark ettiklerinde göç etmeyi tercih ederler (Arwen, 2008). Göç ekonomik ve sosyal bir yapı olmakla beraber büyük kentsel mekânlarda iş bölümüne ciddi katkı sağlamıştır. Tarihe göz atıldığında, ekonomik gelişimin çok az olduğu 1960'lı yıllarda bu sorunla baş edebilmek için Avrupa devletleri Türkiye ve benzeri devletlerden göçmen işçi alımına başlamıştır. Beklendiği üzere Avrupa bu göçler sonucunda büyük bir sosyal ve ekonomik değişim yaşamıştır. Ne var ki bu göçün üzerinden daha on yıl geçtikten sonra Avrupa'da ciddi bir göç karşıtı tutum meydana gelmiştir. Günümüzde Avrupa'nın göç politikaları daha radikal bir hal almıştır, sınırlara tel örgüler çekilerek göçmen akımının önü alınmaya çalışılmaktadır. Yukarıda göçün ekonomik nedenleri olarak; düşük ücret, yüksek vergi oranları, yaşadığı bölgede iş kurmasını engelleyecek benzeri hukuki yasalar, kentlerde düşük, kalitesiz bir yaşam, toplumda gelir dağılımındaki

adaletsizlikler, ülkede var olan vasıflı elemanların arka planda kalması, yeni elemanların yüksek mevkilere getirilmesi, ülkede en üst düzeyde eğitime sahip kişilere istihdam sağlanmaması, işi olanların da işlerinden çıkarılması ve hepsine bağlı olarak yoksulluğun artması gibi birçok neden sıralanmaktadır (Bayraklı, 2007).

1.2.2. Göçün Sosyo-Siyasi Nedenleri

Göç sonrasında oluşabilecek daha iyi imkânlar, yüksek ücretli işlerin ve müreffeh bir hayatın yanı sıra, geride bırakılan ülkelerde dini ve etnik kimliği yüzünden karşılaştığı ayrımcılık, siyasi istikrarsızlıklar veya rejim değişikliği, sosyo-kültürel ve siyasi etkenler de göç hareketlerine neden olan başlıca sebeplerindendir. Bu gibi durumların sadece ülkeler arası değil aynı zamanda ülkenin içindeki farklı bölgeler arasında da gerçekleşmesi mümkündür (Aksoy, 2012). Bazen de göçe sebep eğitim ihtiyacı olabileceği gibi, geniş ailelerin oluşturduğu kontrol mekanizmasından kaçmak ve özgürce yaşamak için otoriteden kurtulma isteği de eğitilmiş gençliğin ülkeden göç etmesine sebep olmaktadır (Başel, 2007). Aynı zamanda metropol kentlere yüksek tahsil amacıyla gelen gençler, bu süreç içinde benimsedikleri, daha açık bir ifadeyle alıştıkları yaşam biçimini bırakamamaktadırlar. Bazen de çok büyük eziyetler sonrasında göç ettikleri yerlerde buldukları hayat ve iş imkânları kişilere güzel bir gelecek için yeterli olmayabilmektedir. Bu olgudan yola çıkarak şu sonuca ulaşmak mümkündür ki, göç veren bölgeler kalkınmanın önemli bir etmeni olan işgücünü kaybetmeye mahkûm olmaktadır (Başel, 2007).

Tarihin farklı dönemlerinde insanlar muhtelif siyasi ve doğa hadiseleri sonucu göç etmek zorunda kalmışlardır. 1961 yılından günümüze kadar farklı zaman dilimlerinde Doğu Türkistan'dan insanlar Çin zulmüne karşı dünyanın farklı bölgelerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu da göçün en önemli sebeplerinden birinin can güvenliği olduğunu açıkça kanıtlamaktadır. Bu zulme dünya ülkelerinin ses çıkarmaması bir kenara, orada yaşayan insanlar kendilerine daha yaşanabilir bir ülke ve güzel gelecek inşa etmek arzusuyla farklı ülkelere göç etmişlerdir. Bu göçün ilk kapısı Afganistan olmuştur. Zaman içinde Afganistan'dan Türkiye'ye göç etmeye başlamışlardır (Gül, 2007). Her zaman siyasi koşullar göçün en önemli nedeni olmuştur. Çünkü bireylerin siyasi baskılardan kaçmak, din, dil özgürlüklerini serbestçe yaşamak ve yaşadıkları bölgelerde karşılaştıkları ırk ayrımından kurtulma amacı her zaman göçe sebep olmuştur (Başel, 2003). Ülkede baş veren siyasi baskılar nedeniyle sadece yoksul nesil değil, eğitim düzeyi üst seviyede olan insanların da göç ettikleri görülmektedir.

MÖ 4. yüzyıl ortalarında tarihte bilinen ilk büyük göçün gerçekleştiği söylenebilir. Şimdiki Avrupa devletlerinin oluşmasına sebep olan bu göç, Çin devlet egemenliğinden kurtulmak için batıya yönelen büyük insan akınlarına neden olmuştur ki, bu hadise daha sonra kavimler göçü olarak tanımlanmıştır. 20. yüzyılda insanlar yine göç etmek zorunda kalmışlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa az gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerden iş güçlerinin karşılanmasını istemiş ve 1954 yılından 1970 yılına kadar, Yunanistan, İspanya ve Türkiye’den emek gücü alımı gerçekleştirmiştir (Naz, 2015).

Bilindiği üzere göç alan ülkeler farklı işgücü nedeniyle çok kültürlü bir topluma ve üretim şekline sahip olmaktadır. Farklı bölgelere göç eden insanlar kültürlerini beraberlerinde götürmekle beraber zaman içerisinde yaşadığı bölgenin kültürünü benimseyerek asimile de olmuşlardır. Çok kültürlü bir toplum olmanın başlıca avantajlarından biri elbette kültürlerarası çatışmanın minimum olmasıdır. Hangi sebeple göç ederse etsin bireylerin göç ettikleri bölgelerde kalma süreleri uzadıkça eski yaşadıkları bölgelerle bağlarının zaman içerisinde kopmakta olduğu bilimsel bir gerçektir. Bu süre uzarsa geldikleri yerlerle bazen tamamen bağların koparılması söz konusu olmaktadır (Güllüpınar, 2012).

1.2.3. Göçün Güvenlik Nedenleri

Sosyal ve siyasi nedenlerin yanı sıra göçün güvenlik boyutunun da incelenmesi gerekmektedir. Dünyada oluşan savaş ve benzeri olaylar sonucu yapılan göçler gözden geçirildiğinde göçün en çok ekonomik nedenle yaşandığı belirtilse de hiç şüphesiz, güvenlik ihtiyacının da göç hareketlerine neden olduğu bilinmelidir. Kişilerin yaşadığı bölgelerde karşılaştığı iç savaş, karışıklık, uygulanan baskı ve kötü hayat şartları güvenlik nedeniyle yapılan göçlere zemin hazırlamıştır. Tüm bu yaşananların sonucu olarak güvenlik sorunu devletlerin göç politikalarını belirlemiş, bazı devletler için göçler güvenlik tehdidi haline gelmiştir. Bunun sonucunda göç ve güvenliği birbirinden ayırmadan birlikte analiz edilmesinin daha uygun olduğu kanısına gelinmiştir. Ülkeler beklenenden daha fazla göçmen akımına maruz kaldıktan sonra devletler umduğundan daha fazla nüfusa ev sahipliği yaptıklarında, göç alanında güvenlik boyutuna daha çok dikkat etmeye ve bu konuda çalışmalar yürütmeye başlamışlar. Ülkelerin son yıllarda Irak ve Suriye savaşlarından sonra ciddi sınır politikaları oluşturduğu açıkça görülmektedir (Gök, 2016).

2011 yılında Suriye’de muhalif güçlerin Esad’a başkaldırması sonucu ciddi bir iç savaş patlak vermiş, her gün yüzlerce sivil kayıpların yaşandığı bu bölgeden Avrupa ve Türkiye’ye büyük insan akını başlamıştır. Suriye’deki insanların ülkelerinden tüm umutlarını keserek farklı devletlerde kendilerine yeni bir gelecek aramasının en önemli sebebi, bu ülkede güvenliğin tamamen ortadan kalkmasıdır. Başta Almanya olmak üzere Batı ülkelerinin göçmenleri kendi ülkelerine kabul etmemeleri, gelenleri de geri göndermeleri göç alanını açık şekilde daraltmıştır. Göç zamanı insanların güvenliği konusu ilk defa insan gelişme raporlarında ele alınmıştır. Bu kapsamda sağlık güvenliği, siyasal güvenlik, gıda güvenliği, çevre güvenliği, toplum güvenliği, birey güvenliği ve iktisadi güvenlik ele alınmıştır (Gök, 2016).

1.3. GÖÇ TÜRLERİ

Göç, insanların kendi hür iradelerini kullanarak seçim yapabilecekleri bir durum olmakla birlikte aynı zamanda zorunlu ve gayriihtiyarî gerçekleşmesinin de mümkün olduğu bir olaydır. Göç bazı zamanlarda bireysel şekilde gerçekleşse de tarihte kitlesel göçlere ilişkin de yeterince örneğe rastlanmaktadır. Şu bir gerçektir ki, göçün nasıl gerçekleştiğinin bilinmesi, bu göçün etki boyutlarının anlaşılmasında fevkalade yararlı olacaktır.

Süreç dâhilinde tamamen yayılabilen ve sürdürülebilirliği olan iradi göçün sosyal, ekonomik ve siyasi yansıması elbette ki doğal afet ve diğer sorunlar nedeniyle zorunlu şekilde oluşan göçün yansımasıyla büyük farklılık kesp etmektedir (Çobanoğlu, 1996). Daha lüks bir hayat yaşamak arzusundan dolayı kendi yaşadığı mekânı değiştiren ve karşılıklı gelen iradi göçte şüphesiz ekonomik olanın belirleyiciliği söz konusu iken, insanların ölümden, terörden kaçıp öncelikli olarak sığınacak bir yer aradığı zorunlu göçlerde ise çoğu zaman siyaset daha belirleyici bir unsur olmaktadır.

Göçün iradi ve zorunlu olmasının yanı sıra en çok dikkat etmemiz gereken ve en az diğer ikisi kadar etkili olan onun etki boyutunun önemli belirleyici bir unsuru yapılan göçün sayısal büyüklüğüdür. Uzun bir zaman diliminde oluşan bireysel veya küçük çaplı göçlerle, çok kısa zaman sürecinde oluşan büyük kitlesel göçlerin etki boyutu oldukça farklı sonuçlar meydana çıkmaktadır. Özellikle kitlesel göçler konusunda siyasal iktidarların mekânsal sosyolojik ciddi sıkıntılar yaşadığını söylemek mümkündür (Li ve Frieze, 2012).

1.3.1. Zorunlu ve Gönüllü Göçler

Zorunlu göçler insanların o bölgede yaşama umutlarının tamamen tükendiği, savaş doğal afet gibi durumlarla karşılaştığı zaman insanların kendi isteğine bırakılmadan yapılan göçlerdir. Bu tür göçler ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı devletler tarafından yapılmakla birlikte ekonomik ve siyasi durumların değişmesine de sebep olmuştur (Eraldemir, 2013). Zorunlu göçlere bakıldığında Suriye’den Türkiye’ye göç edenlerin sadece coğrafi yakınlıktan dolayı değil, Türk halkının tarihi geleneklerinde mazluma sahip çıkma ve vicdan ülkesi olması da göçmenlerin Türkiye’ye göç etmelerinde en önemli etken olmuştur. Zorunlu göç alan ülkelerde nüfus artış hızı yükselecektir, düzensiz kentleşme meydana gelecektir ve göç edenlerin kayıtsız olarak istihdam edilmeleri o ülke toplumunda işsizlik düzeyini artıracaktır.

Gönüllü göç insanların hiçbir baskı altında kalmadan kendi hür iradelerini kullanarak yaptıkları göç hareketidir. Gönüllü göçler, genelde iyi eğitim almak, daha rahat koşullarda yaşamını devam ettirmek veya sağlık imkânlarından daha fazla yararlanmak isteğiyle meydana gelen göç türüdür (Koçak ve Terzi, 2012).

1.3.2. İç Göçler

Ülke sınırları içinde oluşan herhangi bir durumda ve olguda nüfusun olduğu yerden başka bir yere aktarılması sürecini iç göç olarak tanımlamak mümkündür. Bu olay bölgelerde ve küçük şehirlerde gerçekleştirmekle beraber, kısa ve uzun süreli olarak iki şekilde uygulanmaktadır. Hemen hemen tüm göçlerde olduğu gibi iç göç zamanı da göç bölgesinde nüfus artışının olması bilinen bir gerçektir. (Eraldemir, 2013). Bu göç toplumsal, ekonomik ve siyasal sebeplerden dolayı oluştuğundan göçe maruz kalan kişiler az gelişmiş bölgelerini terk ederek daha fazla gelişmiş bölgelere doğru hareket etmişlerdir (Özer, 2004). Yapılan bu göç kırsal alanda nüfus azalmasına neden olurken, kentlerde ise beklenmedik nüfus artışının oluşmasını beraberinde getirmiştir.

İç göç kendi içinde dörde ayrılmaktadır, bunlar;

- Mevsimlik göçler,
- Sürekli-geçici göçler,
- Emek göçleri,
- Zorunlu ve gönüllü göçlerdir.

1.3.3. Mevsimlik Göçler

Birey ve toplulukların zamanın belirli bir döneminde çalışmak, tatil yapmak, gezmek, dinlenmek için göç ettikleri yerlerde belirli bir süre yaşamaları mevsimlik göç olarak tanımlanmaktadır (Koçak ve Terzi, 2012). Uzun süreli ikamet söz konusu olmayan bu göç türünde nüfus artışından veya herhangi bir asimilasyon durumundan bahsetmek mantıklı değildir (Tüfekçi, 2002). Dikkat etmemiz gereken başka bir konu bu türden göçlerin, göç alan ve veren devletlerde herhangi bir sorun oluşmasına engel olmadığıdır. Bu tür göç bölgelerinde göç alan ve göç veren devletler arasında genelde ekonomik sorunlar yaşanmaktadır. Göç edilen bölgelere istihdam sağlanılmasını, bu bölgelerde ekonomik durumun iyiye doğru gitmesini ve sermaye kullanılmasını göç alan bölgelere verilen katkılar olarak saymak mümkündür. Unutmamız gerekir ki, bu süreç esnasında mevsimlik göç yapanlar tekrar yaşadıkları bölgeye dönemleriyle birlikte kaybedilen insan sermayesini uzun vadede yine kendi bölgelerine kazandıracaklardır.

1.3.4. Sürekli-Geçici Göçler

Herhangi bir süre sınırlaması olmadan insanların bir ülkede kalmaları, kendi doğup büyüdüğü yerleri terk ederek başka bölgelerde hayatlarını sürdürebilmek için yapılan göçe sürekli göç diyebiliriz.

Sürekli göçlerin zorunlu veya gönüllü şekillerde yapıldığı bilinen bir gerçektir. İnsanlar gönüllülük esasında yaptıkları göçleri daha iyi eğitim alabilmek, maddi yönden daha rahat edebilecekleri bir hayat kurmak için gerçekleştirirler. Aniden, planlanmamış terör, doğal afet gibi felaketler sonrası oluşan göç hareketleri zorunlu göç kapsamındadır (Koçak ve Terzi, 2012). Geçici göçleri ise en iyi şu şekilde açıklamak mümkündür: Bu tür göç hareketleri, süresi belirli bir zaman, belirli bir iş, belirli bir sebepten dolayı herhangi bir ülkeye göç etmeyi ifade eder. (Naz, 2015). Sürekli ve geçici göçün etkileri göç alan ve göç veren yerlere göre farklılık göstermektedir.

1.3.5. Emek Göçleri

Sahip oldukları yaşam standartlarını maksimum şekilde artırmak isteyen insanların iş olanaklarının az olduğu bölgelerden daha çok gelişmiş ve yeterince iş olanakları olan ülkelere doğru gerçekleştirdikleri göç türünü emek göçü olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırımoglu, 2005). Sonuç olarak göçmenler genelde az gelişmiş ülkelerden gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere doğru hareket etmektedir. Gelişmiş ülkelerde oluşan emek göçlerinin büyük ekseriyeti sanayi devletlerine doğru

hareket etmektedir. Dünyada emek göçünün sanayileşmiş bölgelere doğru gerçekleştirdiği hareketlenme sonrası kırdan kente göç eden ucuz iş gücü meydana çıkmış ve kadınlara çalışma olanağı sağlanmıştır. Bu göç hareketlerinin gönüllü gerçekleşmesinin yanı sıra bazen de zorunlu bir hal alabilmektedir. Söz konusu göç türünün geçici olarak düşünülmesine rağmen bazen insanların gittikleri yerlerde uzun süreli ikamet etikleri ve bu bölgenin din ve etnik yapısına ciddi şekilde tesir ettikleri görülmektedir (Aydoğanoglu, 2017). Avrupa’da var olan ülkelere göz gezdirdiğimizde ciddi biçimde genç neslin azalması, ülkede oluşan doğum oranlarıyla paralel nüfusun nasıl artacağına en önemli faktör olarak emek göçlerinin olduğu düşünülmektedir (Toksöz, 2006).

1.3.6. Beyin Göçleri

Beyin göçü eğitim görmüş bireylerin yurt içinde ve dışında, farklı alanlarda uzmanlaşarak, var olan hayat koşullarını ve çalışma alanlarını istenilen düzeye ulaştırmak, daha yüksek gelir düzeyine sahip olmak amacıyla başka ülkelere yaptıkları göç hareketidir. Beyin göçü, genelde bazı alanlarda uzmanlaşmış mühendis, bilim adamı gibi yüksek nitelikli belli sayıda grubun istedikleri gelir düzeyine sahip olmadıkları durumda ya da bu ihtimalin çok düşük olduğu durumlarda, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere sanayisi gelişmiş ülkelere doğru göç hareketlerini gerçekleştirmeleridir. Böyle olduğu halde kalkınmışlık düzeyi çok yüksek olan ülkeler için beyin göçü günden güne önem kazanmaktadır (Çavuşoglu, 2006).

Elinde olan minimum kaynaklarla yetiştirip geliştirdiği bireyleri kaybeden devletler günden güne zayıflarken bu hazır yetişmiş insanları kabul eden gelişmiş devletler güçlerine güç katmışlardır. Beyin göçü alan ülkeler gelişmişlik düzeyine göre diğer devletlere fark atmaktadırlar (Koçak ve Terzi, 2012). Beyin göçü veren devletler büyük kayıp veren devletler olarak değerlendirilmektedir. Bu göç türünün artışı ve gelişimi 1960’lı yıllardan sonraya dayanmaktadır. Doktor, mühendis gibi kendi alanlarında uzman olan gelişmiş üst düzey kişiler gittikleri ülkeleri farklılaştırırken, terk ettikleri az gelişmiş devletler için eğitilmiş ve tecrübeli insan kaynaklarının azalmasına neden olmuşlar, bu da terk edilen ülkelerin gelişiminde büyük sorunlara yol açmıştır. Gelişmiş ve büyük sanayisi olan ülkelere yüksek ücret ödemeleri, gelişen teknolojiye ve bilimden en iyi şekilde yararlanma imkânının sağlanması, bu ülkelere var olan çalışma şartlarının kolay ve esnek olması, göç veren ülkelere kendini geliştirmiş insanların liyakatsizlik veya benzeri sebeplerden dolayı iş bulamaması, insanların

gelecek kariyerlerini oluşturmakta yeterli imkânlarla sahip olmamaları beyin göçünün nedenlerinden sayılmaktadır (Demirkan, 2011).

Her ülkenin beyin göçü alma düzeyi farklılık göstermektedir. Beyin göçü, herhangi bir ülkedeki bireylerin veya grupların oluşturduğu emek göçlerini satmak, yani daha açık bir dille söylersek işçi sınıfının ihtiyaç duyulduğu alanlarda fonksiyonları yapmak için bir ülkeden başka bir ülkeye göç etme hareketi olarak tanımlanabilmektedir (Çavuşoğlu, 2006).

1.3.7. İşçi Göçleri

Bu tür göçlerin ülke içinde olduğu gibi dışında olması da mümkündür. Günümüzde gelişen ülkeler artık kendini geliştirmiş, kurumuna karşı vefalı olan iş gücü aramaktadır. Diğer bölgelere oranla her zaman sanayileşmiş bölgelerde daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Diğer göçlerde olduğu gibi bu göç türü de uzun ve kısa süreli veya gönüllü ya da zorunlu olabilir (Çavuşoğlu, 2009). Bu göç türünü seçen insanlar bir süre kendi memleketlerine dönmemektedirler.

İkinci Dünya Savaşı sonrası savaşı katılan devletlerde ciddi iş gücü açığı ortaya çıkmıştır. Meydana gelen bu durum ülkelerarası göçün oluşmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya, Fransa, Belçika ve Avustralya yabancı işçi çalıştırmaya başlarken, Cezayir, Tunus, Fas, Türkiye ve Yugoslavya ülke dışına işçi göndermiştir. Türkiye'den Avrupa ülkelerine ilk işçi göçü 1958-1961 yıllarında başlamıştır. Bunun üzerine Türkiye ile Almanya arasında 1961 yılında işçi göçü anlaşması yapılmıştır. Bu yıllarda İngiltere'de var olan nüfusun yüzde beşlik oranını işçi göçleriyle gelen insanlar oluşturmaktaydı. Bu tür göçlerin bir diğer gerçeği de şudur ki, Türkiye'den yurtdışına giden işçiler yaptıkları yatırımlarla ülke ekonomisine katkıda bulunmuşlardır.

1.3.8. Mübadele Göçleri

Mübadele göçü önceden devletlerarasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde insanların yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Mübadele sonucunda göç eden kişilere mübadil denmektedir (Koçak ve Terzi, 2012). Bu göç türü kesinlikle isteğe bağlı gerçekleşmez. Önceden belirlenen anlaşmalar sonucu yerlerini değiştiren insanların birçoğu gittikleri yerlerde mağdur durumuna düşmektedir. Ana yurtlarını terk etmek zorunda kalan bu insanlar din, dil, sosyal yapı ve kültür gibi birçok alanda ciddi

sorunlar yaşamaktadırlar. Böyle durumlar meydana geldiği takdirde devletler gereken çalışmaları uzman ekipleriyle düzenlemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ÇERÇEVE

1. AZERBAYCAN'IN TARİHSEL GELİŞİMİ

Şu bir gerçektir ki bu devletin adının menşei, bu bölgedeki toprakların tarihi kadar karmaşıktır. Halk içinde de sık sık anlatılan bir rivayete göre, bu ismin kelime anlamı tamamen Fars dilinden gelen (Azer) kelimesinde olduğu düşünülmektedir. Azerbaycan “ateş ülkesi” adını bu bölgenin doğal kaynakları yolu ile ateşlerini beslediği Zerdüş tapınağından almıştır (Sümbül, 1990). Bu bölgede ister petrol kaynakları, isterse de sık oluşan zelzele ve buna benzer felaketler bölge isminin oluşmasında bir ihtimal olarak görülmektedir (Efendizade, 1921).

Anlatılan diğer bir rivayete göre ise Azerbaycan kelimesi MÖ 331’de büyük bir iz bırakan ve kendinden söz ettiren Gaugamela Savaşı’nın yenilen tarafı olan ve bu yenilgi sonrası Büyük İskender’in hizmetine giren İran kökenli Satrap Atropatesin adından gelmektedir. Bu kişi İskender’in ölümünü tanrının kendisine verdiği büyük bir lütuf olduğunu düşünerek geçmişte İskender’in adına yönettiği küçük Medya (Güney Azerbaycan ile İran Azerbaycan’ının batı kısımları) bölgesinde kendine ait bağımsız bir devlet kurmuş ve devletin adını da kendi ismi ile adlandırmıştır. Daha sonra başka devletlerin dilinde mesela, Süryanicede Azerbaycan şeklinde telaffuz edilen kelime Arapçada g/c değişikliğiyle Azerbaycan’a dönüşmüştür (Aslan, 2010).

Bu bölgede yaşayan insan nüfusu kısmen Hazarlar’dan kısmen de Türkistan’dan göç sırasında burada yerleşen Türk unsurlardan oluşmuştur. Ancak bu muhaceret tarihini net bilmek pek mümkün değildir. Bu bölge Argun Han devri zamanında Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletine mensup olan büyük Türkmen göçleri almıştır (Resulzade, 1936).

Azerbaycan halkının önderi Memmed Emin Resulzade Azerbaycan halkını şöyle tanımlamaktadır: Azerbaycanlılar, milliyet itibarıyla Türk, din itibarıyla İslam, medeniyet itibarı ile şarklılardır. Kendine mahsus Anadolu Türkçesine yakın bir şive ile Azerbaycan Türkçesi, muhtelif şivelere malik ve olduğu yerlere nispetle muhtelif isimler taşıyan büyük Türk ağacının bir dalıdır (Resulzade, 1923).

Azerbaycan sınırları içerisinde kurulduğu tarihten kanıtlanmış ilk devlet Manna krallığıdır. Sonralar bu devletin varlığına milattan önce 8. yüzyıllarda Urartular

tarafından son verilmiş, ileriki zamanlarda ise bu bölgeler Metler ve Persler arasında el değiştirmiştir. Odlar yurdu diye bilinen bu coğrafya 220 yılında Roma'ya bağlanmıştır.

Hz. Ömer'in hükümdarlığı zamanında Azerbaycan toprakları Araplar tarafından işgal edilmiş (642) ve Emevi Devleti'nin Kafkasya bölgesinde yaptıkları istilalarda adeta bir üst misyonunu taşımıştır. Tarihte bilindiği üzere Abbasiler Devletinin çöküş döneminde bu bölgelerde farklı mahalli hanedanlıklar kurulmuştur.

Azerbaycan, ilk devlet kurulduğu zaman her ne kadar Türklerin çoğunlukta yaşadığı ve yönettiği bir bölge olsa da Selçuklu Devletinin kuruluşundan sonra bölgeye Müslüman Oğuzların akını başlamıştır (Saray, 1990). Bu toprakların Türkleşme tarihini tetkik etmek için üç mühim devri gözden geçirmek gerekmektedir. Bu devirler;

1. Selçuklu devri,
2. Moğol devri,
3. Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler devri.

Bu devirler tarihin akışına göre analiz edildiğinde Selçuklu devirde Azerbaycan'a bazı Oğuz boyları yerleştirilmeye başlanır ve Selçuklu akınları sonucunda bölge tamamen Türkleşir. Sonraki devirde oluşan bu Türkleşmenin nasıl bir inkişaf merhalesine geçtiği sonuncu devirde ise hangi şekilde tamamlandığı gözlemlenebilir (Sümer, 1957).

Azerbaycan daha sonraki zamanlarda Akkoyunlular ve Karakoyunlular diye tarihte bilinen iki rakip devletin yönetimi altına girmiştir. 15. yüzyılda bu istilalarla birlikte bölgede yerel Azerbaycan devleti olan Şirvanşahlar devleti kurulmuştur. Tarihin bir sonraki döneminde bu topraklar Saferi hanlığının güç odağı haline gelmiştir (Sümbül, 1990).

Dünyaya gözlerini Erdebil'de bir şeyh ailesinde açan Şah İsmail'in (1500-1524) Şiiliği bir siyasi araç olarak kullanması, Azerbaycan'ın bütün Türk-İslam âleminin kaderini değiştiren büyük bir devlete dönüşmesine sebep olmuştur. Bu topraklarda yaşayan Azerbaycan Türklerinin büyük çoğunluğunun Sünni olmasına rağmen, Şah İsmail bu bölgede istenilen zafere ulaşmış ve Azerbaycan Türklerinin şehri olan Tebriz'de tahta çıkmıştır. Tahta çıktıktan sonra bütün Azerbaycan topraklarını kendi imparatorluğunda birleştirmiştir. Bu birleşme sonucunda ordunun gücünü tamamen Azerbaycan Türkleri oluşturmuştur. Osmanlı hükümdarı Sultan Süleyman ile Şah İsmail arasında büyük bir mezhep savaşı çıkmış, tarihte adı Çaldıran Savaşı olarak geçen bu

muharebede Şah İsmail Osmanlıya yenilmiş, Tebriz ve Güney Azerbaycan Osmanlının kontrolüne geçmiştir. Belirli bir müddet sonra Osmanlılar istila ettikleri Tebriz'den çekilse de Şii propagandasının durmaması ve git gide yaygınlaşması üzerine Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), bu bölgeye yeniden sefer yapmaya mecbur hale gelmiş ve bu sefer sonucunda Güney Azerbaycan'ın diğer kısmı ile Tebriz'i Osmanlı hakimiyeti altına sokmuştur. Bu topraklarda Osmanlı hakimiyetinin sonunu ise İngilizlerden aldığı güçle doğuda Özbekleri yenerek iktidarını güçlendiren Şah Abbas getirmiştir (Aslan, 2010).

Azerbaycan toprakları ve kaynakları için uzun yıllar mücadele eden İran ve Osmanlıdan çok bu savaşlar bölgede yaşayan yerli Azerbaycan Türklerine zarar vermiştir. Bilhassa burada yaşayan Azerbaycan Türklerinin bir kısmının olmasından dolayı İran ordusunu diğer kısmının ise Sünni olmasından dolayı Osmanlı ordusunu desteklemesi bölge halkına büyük bedeller ödetmiştir (Saray, 1990).

1.1. AZERBAYCAN'DA RUSYA NÜFUZU

Tarihten de bilindiği üzere 16. ve 17. asırlarda Osmanlıya karşı adeta bir propaganda merkezi konumuna getirilen Saferiler, bu süreçler içerisinde büyük bir istikrarsızlıkla beraber iki devlet arasında yaşanan gerginliklerde savaş sahasına dönmüştür. İran ve Osmanlı devletleri arasındaki kesmeyen savaşlar, Azerbaycan'ın siyasi geleceğini ciddi şekilde etkilemiştir. Yaptığı stratejik oyunlar sonucunda Volga'yı eline geçiren ve Kafkasya'yı kendine hedef seçen Rusya tetikte müsait zamanın gelmesini sabırsızlıkla beklemekteydi. Bu bölgeleri kendine bağlama ve buralarda kalıcı planlar kurmak için Rusların ciddi sebepleri var idi ki, bu sebeplerin başında bölgenin ticari cazibesi; bakır ve pamuk gibi ham maddelerinin olması geliyordu. Tüm bu sebeplerin yanı sıra Kafkasya'nın stratejik konumu her zaman en başından Rusya'nın kolonileştirme planlarını tetikleyen nedenlerden olmuştur. Büyük Petro (9 Haziran 1672 - 8 Şubat 1725) dönemine dayanan bu Rus topraklarını Hint okyanuslarına doğru genişletmek isteğinin ortaya çıkışı 1722 yıllarında İran seferi sonrası olmuştur (Sümbül, 1990). Sonraki zamanlarda yaptığı savaş sonucu bitap düşen İran kendi mülkü sayılan Azerbaycan'a 18. yüzyılın ortalarına doğru, bağımsız haklara sahip eyalet statüsü vermesiyle, çoktandır bu topraklarda gözü olan Rusya için adeta büyük bir fırsatın oluşmasına sebep olmuştur.

Rusların bu bölgelere artan siyasi ve diplomatik baskıları sonucunda İran duruma müdahale etmiş, bunun sonunda İran ve Rusya arasında savaş başlamıştır. İran'ı ağır mağlubiyete uğratan Ruslar 1813'te Talış bölgesini kontrolü altına alarak Azerbaycan'ın büyük bir kısmına sahip olmuştur. Osmanlı Kafkasya'da büyümekte olan Rus tehlikesini önceden sezmış ve bu sorunun bir an önce çözülmesi için İranlı yetkilileri teşvik etmiştir. Osmanlının bu desteğinden cesaret bulan İran Rusya'yla bir rövanş savaşı içinde girse de bu cesareti ona çok şeye mail olmuştur. Savaş sonrası yenik düşen İran 21 Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşması'nı imzalamaya mecbur kalmıştır (Saray, 1990).

Şiiliğin meydana çıkardığı siyasi rekabetler sonucunda İran'la Osmanlı arasında adeta bir savaş sahası rolünü oynayan Azerbaycan son Rus istilası ile darmadağın olmuş, Rusya'yla İran arasında bölünmüştür. Kendileriyle hiçbir dinsel veya kültürel bağlılığı olmayan Ruslara günden güne yerel halk tarafından öfke artmış ve bu öfke büyük bir mücadelenin fitilini ateşlemiştir.

Bu bölgede oluşan halk ayaklanmalarını önlemek için Rusya çok etkileyici bir adım atarak işgal bölgelerine özel bir Çarlık kararı ile Rus köylülerini yerleştirmiştir (Saray, 1990). Ülkeye beklenen sayıda Rus göçmen yerleştirildikten sonra Hükûmet bir kararname ile bölgedeki ileri gelen beylere hanlıkları idare etmeleri için topraklar dağıtmıştır. Sözü giden bu beylere halktan vergi toplama ve bunun benzeri idari kazai salahiyetler verilmiştir. Rusya aldığı bu kararlar sonucunda resmi olmasa da gayri resmi köylüleri beylerle karşı karşıya koyarak onları beylerin kölesi haline sokmuştur. Rusya tarafından uygulanan bu sistem yerel halkın ahlak anlayışına tamamen ters olmakla beraber, bölgede Rusların bu kararlarına karşı itirazların başlamasına sebep olmuştur. Bu uygulama her ne kadar beyleri tatmin etse de yerel halkın Rus hükûmetine karşı nefretini artırmış, bölge adeta Rusya'nın savaşıması gereken ikinci bir cephe haline gelmiştir. Bütün bunların yanı sıra Rusya kendi baskısını Azerbaycan üzerinde artırmaya devam etmiş, bölge insanlarının bütün ticaret hayatını yerleştirdiği Ermeni ve Rus göçmenleri arasında bölüştürmüştür (Aslan, 2010).

Rusların kurduğu bu sömürü düzenine ve oluşan haksızlığa karşı gelmeye çalışan Azerbaycan Türkleri o dönemler meşhur olan ve gücünü halktan alan Kaçak Hareketi'ni başlatmışlardır. Rusların dayattığı ağır vergileri ödemeyen Nebi(1854-1896) isminde Azeri köylünün direnişiyle bu harekât kısa bir zamanda bütün Azerbaycan'a yayılmış ve milli bir nitelik kazanmıştır. Bu isyan zaman geçtikçe kendi sınırlarını

aşmış, hatta İran Azerbaycan'ına da sıçramıştır ki, bu sıçrayış İran ve Rusya hükûmetlerini ciddi şekilde tedirgin etmeye başlamıştır. Bu sorunu çözmek için Rusya ve İran hükûmetleri ortak iş birliği içine girerek planlı bir şekilde isyanın liderini ortadan kaldırmış ve sonra diğer tarafları kolayca dağıtarak her iki taraf da oluşan isyanları ustalıkla yatırmıştır. Rusların kendileri yetmiyormuş gibi diğer taraftan maşa gibi kullandıkları bölge beylerinin halka karşı haksız davranışları millet arasında bütünlük ve beraberliğe büyük bir darbe indirmiştir (Saray, 1990). Durum o kadar vahim bir hal almıştır ki, bu bölgedeki ciddi ticari güçleri olmasına rağmen Ermeniler dolaylı yollarla kendilerini bu eziyetten kurtarmak için gizli yolları kullanarak Türkiye'ye geri dönmüşlerdi. Azerbaycan halkı üzerinde uygulanan bu eziyet ve zulüm ancak 1905 ihtilalinden sonra azalma göstermiştir.

19.asrın sonları ve 20. asrın başlarında dünyada gelişen çok sayıda coğrafi sebeplerden dolayı Rusya'da ciddi bir kuraklık oluşmuştur. Bu bölgedeki insanların büyük çoğunluğunun tarım sahası olan köylüler olduğu düşünüldüğünde söz konusu kuraklığın Rusya'ya nasıl bir zarar verdiğini tahmin etmek güç olmayacaktır. Bu bilinen bir gerçektir ki, kuraklık kendisiyle beraber kıtlığı ve sefaleti Rusya'ya getirmiştir. O dönem Rusyası'nda tam oturmamış ekonomi ve sanayi gelişmesi bazı yerlerde köylülerin ayaklanmasına sebep olmuştur. Bütün bu ekonomik sorunların üzerine bir de 1905 yılında Japon yenilgisi geldiğinde Rusya'da var olan eski meseleler de yeniden gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Rusya bu süreçten sonra artık kendisini bir sürü hadiselerin içerisinde bulacaktır (Sümbül, 1990).

Diğer taraftan Bakü'de petrolün bulunması da Azerbaycan Türklerinin üzerinde Rus etkisinin artmasına neden olmuştur. Rusya'nın eski zamanlarda sakin bir şehri olan Bakü artık dünyanın en çok petrol üreten şehri olmuş, yabancı sermayedarlar bu bölgede birçok kuyu açmıştır. Açılan petrol kuyularında çoğu çiftçi olan Azerbaycan Türklerine çok sayıda iş imkânı oluşmuştur. Oluşan bu iş gücü yüzünden birçok Ermeni de bu yönde çalışmaya başlamış, Rusların kendilerine verdiği destekle Ermeniler siyasi rekabete eklenmişlerdir (Sümbül, 1990).

Ayrıca Rusların uyguladığı bu politikalardan dolayı milletin içinde gizlediği Rus düşmanlığı adeta gün yüzüne çıkmaya başlamış ve bu Rusya'nın gelecek kaderi için ciddi tehlike oluşturmuştur. Bu düşmanlığın gün yüzüne çıkmasına Ermenilerin bu milletin haklarına ticari gelirlerine Ruslar vasıtasıyla ortak olmaya çalışması olmuştur. Rus diplomatlarının akıllı politikaları sebebiyle Rusya Azerbaycan Türklerini direk

hedef almaktan çekinmiş, yerine maşası Ermenileri kullanmış, kendisi ise sözde Kafkasya’da “meseleleri çözen adil hâkim rolü” nü üstlenmiştir (Sümbül, 1990).

Bölgede oluşan tüm bu sorunların yanı sıra 1905 Devrim’inden sonra Çarlık Rusyası Azerbaycan Türklerine karşı siyasetlerinde nispeten mülayim yöntemler kullanmıştır. 19. asrın sonlarına doğru Azerbaycan Türklerinin mektep açmak, gazete çıkarmak gibi en iptidai haklarını tanımak istemeyen, bu süreci geciktiren, bir yığın bürokratik sorunlar yaratan, ülkenin çağdaşlaşması ve yeniliğin önünü kesen bir sürü insanı himaye eden Rus Çarlığı 1905’ten sonra bu türlü baskıcı politikalarını bir süreliğine hafifletmek zorunda kalmıştır. Elbette ki bu karardan sonra Azerbaycan Türklerinin içtimai ve iktisadi hayatında büyük bir gelişme meydana gelmiş, neredeyse yok denilebilecek düzeyde burjuva sınıfı ortaya çıkmış, Bakü petrol sanayisinde ciddi bir mevki kazanmıştır (Aslan, 2010).

1905’ten sonra Azerbaycan’da meydana gelen sosyal ve siyasi gelişmeleri Mehmet Emin Resul zade şöyle anlatmaktadır: *“1905 tarihine kadar Azerbaycan matbuatında ciddi bir terakki görmemiz mümkün değildir. Yalnız 1903 ve 1904 senelerinde Tiflis’te intişar eden ‘Şarki Rus’ gazetesi bu alandaki sessizliği bozmuştur”* (Aslan, 2010).

Bu bilinen bir gerçektir ki, oluşan bu devrim Azerbaycan Türklerinin milli inkişaf devriminin iptidai merhalesinin oluşmasına yön vermiştir. Devrim sonrası oluşan matbuat organları sonraki zamanlarda halkın da isteğiyle millileştirilmeye başlanmış, dini kurumlarda eğitimler de milli bir hal almıştır.

1905’te uzun süren mücadelelerden sonra ilk maarif dernekleri kurulmaya başlamıştır. Hasan Bey Zerdabi’nin (Ekinci gazetesinin yayıncısı) büyük gayreti ve meşhur zenginlerden Zeynel Abidin Tagiyev’in maddi yardımıyla teşkil edilen *“Müslüman Cemiyeti Hayriyesi”* yanında milli okullar açmak ve bu okullar için öğretmenleri yetiştirmek maksadıyla *“Neşri Maarif Cemiyeti”* kurulmuştur. Bunun dışında *“Necat”*, *“Saadet”*, *“Edep Yurdu”*, *“Safa”* gibi yarı siyasi yarı kültürel cemiyetler kurulmuştur (Aslan, 2010).

Oluşan tüm bu gelişmeler sonrasında, 10 Mayıs 1906 da Petersburg’da kurulan birinci Rusya devlet Duma’sı, Çarın baskısıyla dağıtılmıştır (Kurat, Türkiye Tarihi). Çarın emri ile dağıtılan Duma’ya Kafkasya’dan tam 6 milletvekili girmeye hak kazanmıştı. Yönetim tarafından kasıtlı bir şekilde seçim kuralları değiştirilerek

gerçekleşen ikinci Duma vekil sayısı 4'e indirildi. 3 Temmuz 1917'de Duma'nın dağıtılması sonucunda Müslüman azınlığın adeta koruyucusu ve umut kapısına çevrilen bu kurum için milletin kurduğu tüm hayaller suya düştü. Yeniden yapılan seçimlerde ise 10 millet vekili Duma'ya girebilmiş ve bu sayı insanlarda yeni bir umut yaratmıştır. Meclise giren bu 10 vekil içerisinde yalnız bir tanesi Kafkas asıllı idi (Aslan, 2010). Bu seçim sürecinden sonra kendi el yazılarında Azerbaycan Türkçesi kullanan kişilere karşı Ruslar, ara kesmeden ithamlar ileri sürmüş, onları Türkiye'ye çalışan ajan olarak suçlamıştır (Saray, 1990). Rusların ara kesmeyen bu baskılarına dayanamayan Türk ileri gelenlerinden olan Ahmet Ağayev, Ali Hüseyin zade gibi şahsiyetler gizli yollarla kaçarak Türkiye'ye sığınmıştır.

1.2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE AZERBAYCAN

Birinci Dünya Savaşı'nda Azerbaycanlı Türkler beklenmedik bir şekilde orduya alınmış ve Rusya tarafından istemsizce savaşmak zorunda kalmış, savaş sonunda ciddi kayıplar verdikleri Rus askeri arşivlerinde gösterilmiştir. Dünya savaşının ilk patlak verdiği yıllarda Tatar, Başkurt, Kırım ve Azerbaycan Türklerinden toplamda 200 bin kişi Rusya tarafından askere alınmıştır. Rus arşivlerine göre birinci Dünya Savaşı süresince 200 Azerbaycan Türkü subay olarak ordu içerisinde yerlerini almışlar. Büyük çoğunluğu Alman cephesinde savaşan bu Türklerin içinden Sadem Mihmandarov, Ali Ağa Sahihinskiy, Hüseyin Han Nahcivanski gibi Rus askeriyesinde ve tarihinde iz bırakan generaller olmuştur. Bu kadar ünlü generaller yetiştiren bir millet olmasına rağmen Azerbaycan Türklerine Rus ordusunda iyi muamele yapılmıyordu. Bu durumun gittikçe kötüleştiğini gören Duma'da Müslüman grubunun reisi olan Kutlu Muhammed Mirza Tevkilev orduda genellikle Müslümanların başına gelen eziyetlerden konuşmak zorunda kalmış ve Nisan 1916'da Duma'da yaptığı konuşmasında, savaş olmadığı zamanlar yapılan eziyetlerin savaş sürecinde orduda devam etmesinin doğru olmadığını bildirmiş, Duma'nın bunu dikkate almasını istemiştir. Yalnız bu konuşmanın Rus devleti üzerinde hiçbir tesiri olmadığı sonraki zamanlarda açıkça görülmüş, bu da yetmiyormuş gibi Ruslar Ermenilere orduda müsamahakâr bir davranış sergilemeye başlamışlardır (Aslan, 2010).

Birinci Dünya Savaşından istifade eden Ermeniler içlerinde sakladıkları hayali, Büyük Ermenistan'ı kurma fikirlerini Rus mercilere propaganda etmeye başlamışlar. Büyük abi Rusya'nın izni ile Ermeniler bölgede kendi askeri kıtalarını kurmuş, bu askeri birlikler sonralar Kafkasya'da Osmanlı ordusuna karşı savaşmıştır. Rusları

arkasına alan Ermenilerin Kafkasya'da güçlenmesi sadece Azerbaycan'ı değil komşu Gürcistan'ı da tedirgin etmeye başlamış, bunun üzerine bu iki millet birleşerek Ermenilere karşı bir milli cephe oluşturmuştur. Bütün bu olayların yanı sıra Azerbaycan'daki Bolşeviklerde boş durmamış, Lenin broşürlerini ülke içerisinde dağıtmaya çalışmışlardır. 1917 yılında Azerbaycan'da iki aydın sınıfı ortaya çıkmıştır ki, bunlardan biri Bolşevik devrimini destekliyor, diğeri ise milliyetçi bir görüş sergiliyordu. Bu aydınlar ülkede gizli faaliyet göstermeye çalışmışlardır (Aslan, 2010).

Birinci Dünya Savaşı devam ettiği bir zamanda, 1906 yılında temeli atılan kitleler ve sonrasında hız kesmeyen itirazlar artmaya başlamış, tüm bu zorluklar üzerine sonu belirsiz olan savaş eklendiğinde ülkede dominant güç sayılan Çarlık otoritesi zayıflamaya başlamıştır. Artık halk bu yönetimle ileri gitmeyeceklerini, Çarlık sisteminin bir an önce yıkılması gerektiğini düşünüyordu. İnsanların bu istekleri sonunda Şubat 1917'de itirazların yükselmesi ve diğer yandan Bolşeviklerin baskısı sonucu Çarlık Rusyası dağılmıştır. Bu ihtilalin gerçekleşmesi Kafkasya'daki mazlum halk için yeni umutlar yaratmıştı. Devrilen hükümetten sonra idareyi ele almış geçici hükûmetin yaptığı ilk işlerden biri jandarma ve polis güçlerinin varlığına tamamen son vermek olmuş ve bunun yanı sıra 20 Mart 1917 kararnamesi ile devlet karşısında herkesin eşit haklara sahip olduğunu açıklamıştır. Oluşan bu değişiklikler Rusya'da adeta bir hürriyet havası estirmek ile insanlarda siyasete ilgi yaratmıştır. Yeni hükûmet devrinde Rusya Müslümanlarının siyasete müdahil olma isteği oldukça artış göstermeye başlamıştı. Yeni hükûmet Rusya'da Müslümanların yaşadığı bu bölgelerde kongreler yapmış, halkın milli medeni ve siyasi sorunlarını dinlemiştir (Aslan, 2010).

Bu sırada, Kafkasya'da Müslümanlar büyük bir kurultay da toplanmıştı. Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'daki Türkler ve Müslümanların içinde bulunduğu bu kurultayda, Kafkasya'daki Müslümanların düştüğü bu durumu analiz edilecek ve inkılâpla ilgili tutamlarının ne olduğu belirlenecekti. Kurultayın daha ilk oluşturulduğu günlerde yönetimle ilgili iki partinin ciddi rekabeti yaranmıştı. Bu partilerden biri liderlerinin Mehmet Emin Resulzade olduğu "*Müsavat Halk Partisi*", diğeri ise milliyetçilik özelliği ile Resul zadeden geri kalmayan Nasip Yusufbeyli'nin "*Türk Adem-i Merkeziyet Partisi*" idi. Tüm bunlarla beraber başka bir deha olan Ali Mardan Bey Topçubaşov'un içinde bulunduğu eski Liberal Parti de Milliyetçi kanata açıkça destek vermektedir. O dönemki sosyalist takımını devrim sonrası Bolşevik sıralarına katılan ancak kendisi "*Himmet Partisi*"nde olan Neriman Nerimanov temsil

ediyordu. Kurultay başlar başlamaz bir tarafta Solcular, diğer tarafta İslamcılar ve Türkçüler olmak üzere büyük bir fikir çatışması yaşandı. Sonra da kongre, Rusya'da mahalli federasyon idare sistemi rol modeli alınarak bir cumhuriyetin kurulmasının herkesin menfaatine uygun olacağı doğrultusunda karar alındı (Aslan, 2010).

Artık Müsavat Partisi'nin fikirleri Rusya'yı tedirgin etmeye başlamıştı. Bu milliyetçi akımın hemen karşısı alınmalı ve Azerbaycan Türkleri asla büyük abi rolünü üstlenmiş Rusya'ya sırt çevirmemeliydiler. Bu süreç içinde 11 Kasım 1917'de Tiflis'te, Kafkasya'da var olan bütün partiler, askeri birlikler, topluluklar, örgütler bir araya gelip bir Kafkasya birliği kurmak kararına gelmişlerdi. Nitekim bu arzularını gerçekleştirerek 15 Kasım 1917 tarihinde Maverâ-yı Kafkas Komiserliği'nin teşkilini ilan etmekle dünyada kendilerinden söz ettirmeyi başarmışlardı. Komiserlik şeklinde oluşturulan bu birliğe Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni mümessilleri dâhil idi. Bu milletlerin oluşturduğu idari sistem içerisinde Azerbaycan'ı temsil etme hakkına sahip 3 kişinin de bulunduğu toplam 11 bakandan ibaret idi. Komiserliğe dâhil olan bu üç devlet kendi iç işlerinde tamamen bağımsız idiler. Bunların her üçü kendi milli amaçları yönünde içerideki sistemlerini, teşkilatlarını oluşturmuş idiler. Zaman geçtikçe bu komiserliğin oluşturulması gönüllülüğün tam aksine zorunlu bir hal aldı. Ne olursa olsun her üç millet kendine destek görebileceği bir güç arayışında idi. Ermeni milleti yine büyük ağabeyi olarak bilinen Rusya'nın gölgesinde saklanmanın onlara en büyük güvence sağlayacağı fikrinde idi. Gürcü milleti ikili siyaset yapmaya başlamış, bir yandan Rusya ile, diğer yandan Almanya ile ilişkilerini sıkılaştırmıştı. Azerbaycan etnik köken olarak da kardeş olduğu Türkiye'den başka hiç kimseden bir yardım beklemiyordu (Kurtan, 1990).

Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği'nin oluşumundan hemen sonra bu üç milletin içinde bulunduğu Kafkasya kurucu meclisi seçimlerinin yapılmasına karar verilmiştir. Aceleci şekilde meclis seçimlerinin yapılmasının sebebi ise, Ocak 1918'de Rusya'daki kurucu meclise gönderilecek vekillerin kimler olduğunu önceden belirlemek idi. Yalnız Kafkasyalıların büyük umutla beklediği bu meclis, Bolşeviklere ağır eleştiriler yaptığı gerekçesiyle Lenin tarafından 18 Ocak 1918'de dağıtılmıştır. Meclisin dağıtılması Bolşeviklerle Kafkasyalıların yollarının kesin olarak ayrıldığını gösteren ilk tarihi karar olmuştu (Sünhül, 1990). Lenin tarafından kurucu meclis dağıtıldıktan sonra oluşan Kafkas komiserliği Bolşevik hükümeti tanımadı ve kurucu meclisin devamının sağlanması için komiserliğe seçilmiş temsilciler kendi aralarından Kafkasya Seymi'ni

kurdular. Oluşan bu mecliste Azerbaycan'ı temsil eden 40 kişilik grubun başkanlığını Mehmet Emin Resul zade yürütmekteydi (Gürün, 1984). Tüm bu çabalara rağmen, zoraki bir biçimde oluşturulduğu açıkça bilinen Seym bir ay gibi kısa bir zaman sonra dağılmıştır (Sümbül, 1990).

Birçok sebepten dolayı dağıtılan Seym'in en önemli meselesi Rusya ve Türkiye ile Kafkasya cephesi hakkında mütareke görüşmelerini temsil etmektir. Bu görüşmelerin ilk temeli 1917 tarihinde Türkiye'nin Erzurum şehrin de atılmıştır (Aslan, 2010). Bilindiği üzere, taraflar arasında yapılan Brest-Litovsk'ta varılan anlaşmanın sonucu olarak, Osmanlı devleti ile Rusya arasında fiilen savaş yapılmasına son vermek ve Kafkasya Cephesinde mütareke yapılması için ayrı bir görüşme yapılması gerekiyordu. Bu amaçtan dolayı Erzincan'da bir araya gelen Rus ve Osmanlı temsilcileri 18 Aralık 1917 tarihinde 14 maddelik bir mütareke imzalayarak olası bir savaşın önünü almışlardır (Kurat, 1990).

Bu mütareke lider devletler tarafından imzalandıktan sonra Üçüncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa, 9 Ocak 1918 günü Rus ordu kumandanı General Odişelidze'ye acil olarak mektup göndererek yapılması gereken barış anlaşması için bağımsız Kafkasya hükümetine bir temsilci göndermesini talep etmiştir. Vehbi Paşa yapılan Brest-Litovsk müzakerelerine Kafkasya tarafından temsilcilerin katılmasının öneminin Rusya'ya iletilmesine rağmen bu isteğe Rusyalı yetkililer tarafından bir karşılık vermemiştir. Bunların üzerine Kafkas Komiserliği Türkiye ile birebir görüşmelerin yapılması kararını almış ve bu görüşmeyi ilk defa Trabzon kofrasında gerçekleştirmiştir. Yapılan anlaşma sonrası Rusya Kars, Ardahan ve Batum'daki tüm sancaklarından geri çekilmiş ve bu bölgelerde Türkiye yeniden kendi yerini güçlendirmiştir (Gürün, 1984).

Gerçekleşen Trabzon Konferansında Kars, Ardahan ve Batum hususunda Gürcü ve Ermeni delegelerle Türkiye'nin anlaşmazlığının bedelini sonraki tarihte Azerbaycan 31 Mart Bakü Katliamı ile ağır ödeyecekti. Bu hadiselerden sonra Azerbaycan kendi Milli Şurasını yaratmış ve oluşturulan bu Şurada "*Bakü Hadiseleri*"ni gündeme getirerek Seym'i tartışmaya açmak istese de bu korkunç durumdan sorumlu olan, sadece ellerini değil, gözlerini de kan bürümüş Ermeni delegeler bu konunun tartışılmasına şiddetli şekilde karşı çıkmışlardır (Aslan, 2010).

Tüm bu karmaşıklıkta Ermeniler ve Gürcülerin Batum ve Kars üzerinde hak talep etmeleri sonucunda Türk heyetinin başkanı Rauf Bey bir zat Kafkas Murahhas

heyetine 6 Nisan 1918’de ulti­matom niteliğinde bir yazı göndermiş, bir an önce Brest-Litovsk Anlaşması’nı tanımasını, aynı zamanda Türkiye ile müzakerede bulunmak için, Seym’in kendisinin bağımsız bir devlet olarak Rusya’dan ayrıldığını beyan etmesini önemle talep etti. Bu talep üzerinde Seym üyeleri arasında şiddetli bir mücadele başladı. Azerbaycanlı mebuslar derhal zaman kaybetmeden Türkiye tarafından ileri sürülen talebin kabulünü isterlerken, Gürcü ve Ermeniler ise Almanya’yı kendilerince istinat göstererek aksi fikir ileri sürmüşler. Yalnız bir müddet sonra Türklerin oluşturduğu bir askerî harekâtın ve baskının altına düşen Seym, Türk heyetinin başından beri koyduğu şartları kabul etmek zorunda kaldı. Yaşanan bu gelişmeler sonrası Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti 22 Nisan 1918 tarihinde kendisini bağımsız bir devlet olarak ilan etti (Sümbül, 1990).

Brest-Litovsk anlaşmasını tanımasına rağmen Seym ile Türkiye arasında yeni anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti’nin bu tutumu istikrarsız kökler üzerinde kurulduğunu ortaya çıkarmıştır. Türkiye’yle devamlılığı olan bir barış anlaşmasını temin etmek için Üçlü Konfederasyon ‘da bulunan devletlerin her birinin bağımsızlığını ilan etmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Türk temsilciler tarafından bu görüş ileri sürülmüş ve yalnız bu şartın uygulanması sonucunda devamlılığı söz konusu olan bir barış görüşmeleri yapılacağı bildirilmiştir. Türklerin bu görüşleri üzerine Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti Seym’i Tiflis’te yaptığı son toplantısında 26 Mayıs 1918 tarihinde kendini feshetti ve bu birliğin dağıldığını resmen dünyaya beyan etti (Kurat, 1990).

Aynı tarihte Gürcistan ve Ermenistan kendi bağımsız devletlerini ilan ettiler. Bundan iki gün sonra ise, Tiflis’te Şurayı Milli Azerbaycan istiklalini ilan ediyordu. İstiklali ilan ederken Bakü’nün düşman elinde olduğunu dikkate alarak kurulan ilk hükûmet Gence’ye taşınmıştır (Zeyneloğlu, 1924). Bu sebeplerden dolayı bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilk başkenti Gence olmuş, bu bilgiyi Milli Şura Avrupa başta olmakla Türkiye dâhil bütün dünyaya telgraf çekerek bildirmiştir (Topçubaşov, 1981).

Gerçekleşen Batum görüşmeleri sonrası Türkiye ile Azerbaycan arasında yakınlık giderek artmış, hatta sonraları bu yakınlaşma gizli anlaşmaların yapılması için ciddi bir sebep olmuştu. İki devlet arasında imzalanan bir gizli anlaşmaya göre Azerbaycan dâhilinde herhangi bir ayaklanma gerçekleşirse Türkiye’yi bu ayaklanmayı

yatırmak için yardıma çağırma hakkına sahip idi. Bu anlaşma ile üç devlet; Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan beraber petrol anlaşması imzaladılar (Kural, 2019).

Batum'da müstakil Azerbaycan Devleti ile Türkiye arasında gizli anlaşmanın 4. maddesi gereğince Türkiye gerekirse Azerbaycan'a askeri yardım sözü vermiştir. Bu sebepten dolayı Azerbaycan Meclisi reisi Mehmet Emin Resulzade İstanbul'a gelmiş ve Enver Paşa nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunmuştur (Aslan, 2010).

Osmanlı Devleti kardeş Azerbaycan'ın bu talebine cevap vermeyi kabul etmiş, ancak mevcut şartlarda kendisi bu eylemi gerçekleştirmek için engel olan birkaç meselenin olduğunun farkına varmıştır. O da Almanya'nın bu yardıma karşı olan tutumu idi. Osmanlı'nın Azerbaycan'a doğrudan yardım etmesinin Almanya tarafından tasvip edilmeyeceğini, hatta mukavemetle karşılaşacağını bilen Osmanlı Devleti'nin bir an önce bu sorunları çözmek için bir çare bulması gerekiyordu. Tek çarenin dışarıda bir askeri birlik oluşturmak olduğu kanısına gelen Osmanlı, kendisinin de desteği ile Azerbaycan'da "*İslam ordusu*" adlı yeni bir kuvvet oluşturdu. Oluşturulan bu askeri birliğin temelini aslında muntazam Osmanlı Türk birliği meydana getirirken, Azerbaycanlı gönüllüler de takviye edilmekteydi. Osmanlı bu durumda diplomatik yeteneğini göstererek İslam ordusunu Azerbaycanlı gönüllerin teşkil ettiği süsünü vermekle aynı zamanda muhtamel Almanya müdahalesini de öngörülü diplomatik stratejileri neticesinde önlemiştir. Sonuç olarak oluşturulan 5'inci Kafkas Fırkası, Gümrü Kazak üzerinden Azerbaycan'a hareket etmiş, iki gruba ayrılarak Kazak'a ulaşmıştır (Sümbül, 1990).

Azerbaycanlı gönüllülerin de içinde bulunduğu İslam ordusunu teşkil etmekte asıl önemli maksat, Bakü'yü Ermeni komiseri olan Şaumyan'ın başında durduğu Kızıl idareden kurtarmak ve şehri ezeli ve ebedi sahipleri olan Azerbaycanlılara teslim etmek idi. Bu mukaddes görevi gerçekleştirmek için İslam ordusu Enver Paşa'nın üvey kardeşi olan Nuri Paşa'nın başkomutanlığı altında Bakü'ye yürümeye başlamıştı (Aslan, 2010).

Söz konusu bölgede oluşturulan Moskova merkezli hükümet, Bakü'nün Rusya'nın gelecek planları ile alakalı stratejik bir öneme sahip olduğunu ve ellerinde olan tüm gücüyle son ana kadar bu bölgenin muhafaza edilmesinin gerekliliği hakkında Şaumyan'a sıkı talimatlar vermektedir. Büyük abiden alınan bu talimatı yerine getirmeyi kendine görev edinmiş Şaumyan olağanüstü bir tedbirler paketi uygulamaya başlamıştır. Şaumyan ve ekibinin Bakü'de Müslümanların olağan bir ayaklanmasını

önlemek maksadıyla bölge halkına karşı imha siyaseti tatbik etmesi bilinen bir gerçektir. Şaumyan'ın Bakü'de uyguladığı bu despot siyasete karşı sadece şehirdeki Ruslar değil, Ermeniler de kendi desteğini göstermekteydi. Şaumyan'ın emri ile şehirde eli silah tutan tüm Ermeni ve Ruslar bir arada toplanmış ve 11-12 bin kişilik gayri muntazam bir kuvvet oluşturulmuştur (Aslan, 2010).

İşte esasını Ermeniler ve Rusların oluşturduğu 10-12 bin kişilik gayri muntazam olan bu kuvvetler 26 Haziran 1918 günü şehirden çıkarak üzerlerine gelen Türk kuvvetlerine karşı taarruz teşebbüsünde bulunmuş, lakin Türk ordusunun gücünü görüp şiddetli bozguna uğrayarak geri çekilmişlerdir. Ancak Türk kuvvetleri 5 Temmuz tarihinden sonra ilerlemede duraklamaya girmiştir. Oluşan bu duraklamanın sebebi İngilizlerle birlikte harp sırasında hareket eden ve İran'a gönderilmiş olan, Albay Biçerkov'un emirleri ile Kazakların karaya çıkması ve burada Türk Cephesi'ne karşı mevki alması olmuştur (Aslan, 2010).

Biçerkov'un oluşturduğu Kazak desteleri (askeri birlik) Türklere temmuz ayının başlarında mevki almaları yüzünden bizzat Nuri Paşa'nın kendisi tasarladığı halde, tüm çabalarına rağmen temmuz ayının başlarında Bakü'yü ele geçirmiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri de Osmanlı ordusunun silah ve cephane bakımından yeterli seviyede olmaması idi. Zorluklara rağmen Nuri Paşa 10 Temmuz 1918 günü Türk kıtalarını yeniden hücumu geçirerek Ermenileri geri püskürtmeyi başardı, ancak elindeki güçlerle daha fazla ilerleyemedi. Şehrin teslim olması için aynı gün Nuri Paşa adına ahaliye bir beyanname gönderilmiş, fakat Şaumyan başkanlığında Bakü Sovyeti, Nuri Paşa'nın gönderdiği bu teslim talebine şiddetle karşı çıkmıştır ve talebi reddedilmiştir (Aslan, 2010).

Ermeniler, Ruslar Temmuz'un ortalarında Türk ordusunun gücünü görüp yakın zamanda Bakü'yü kaybedeceklerini anladılar ve İran'da bulunan İngilizlerden yardım dilenmek için "büyük ağabeyleri"nin ayağına koştular. Tüm bu olanların üzerine Bakü Sovyet'i 21 Temmuz'da acil bir toplantı yaparak Moskova'nın ve Bolşeviklerin keskin karşı çıkmasına rağmen, Ermenilerin ve Menşeviklerin büyük baskısıyla şehrin müdafaası için İngiliz askerlerine davetiye çıkarma kararına gelmişler. Bu karar sonucu büyük tartışmalar çıkmış, Şaumyan Sovyet ve Halk Komiserleri Kurulunu mecburen dağıtmak zorunda kalmıştır (Aslan, 2010).

Tüm bu olaylardan sonra küçük bir İngiliz kıtası tarafından Bakü'nün işgali ve yerli Ruslarla Ermenilerden teşkil edilen birliklerin sayesinde şehirde azıcık da olsa asayiş sağlanmışsa da Kızılların uyguladıkları tahakküm zamanında Müslüman ahaliye yine şiddetli baskılar yapılmaya devam edilmiştir. Can ve mal güvenlikleri tehlike altında olan bu Müslüman sınıfında Osmanlı Türk askerlerine karşı içlerinde büyük bir rağbet oluşmuş ve onları aydınlığa çıkaracak tek yolun Osmanlı Türk askerlerinin gelmesi olduğu açıkça gün yüzüne çıkmıştır. Düşman mevkiilerini almış Türk kıtalarına birkaç defa saldırıya geçse de bu saldırı başarısızlıkla sonuçlandırılmıştır (Aslan, 2010).

Nihayet uzun bir aradan sonra Türk askeri 14 Eylül 1918 günü yeniden askerî harekâta başlamıştır. Harekâtı idare eden Nuri ve Halil isminde iki Osmanlı paşası idi. Türklerin beklenmedik hücumu karşısında dayanamayan İngilizler şehri terk etmek zorunda kalmışlar, Ermeniler de bunu kendilerine fırsat görerek Bakü'den ayrılmışlar. Bölgede yaşayan Müslüman ahalinin sevinç gözyaşlarıyla 15 Eylül günü Türk askerleri Bakü'ye girdiler. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Bakü böylelikle Türk askerlerinin yardımı ile düşman güçlerinden tamamen temizlendi. Bu mücadelede sonsuz katkısı olan Halil Kut ve Nuri Killigil Paşa Bakü halkının gözünde kurtarıcı sıfatını kazandı.

Tüm bu tarihi olayların içerisinde en önemlisi “*Milli Azerbaycan Hükümeti*”nin Gence'den Bakü'ye gelmesi oldu. Bakü şehri düşmanın elindeyken “*Milli Azerbaycan hükümeti*” mecburen geçici olarak Gence 'de konumlanmıştır. Feteli Han Hoyski'nin başında bulunduğu Milli Hükümeti Bakü işgalden kurtulduktan hemen sonra derhal buraya taşındı ve Azerbaycan Milli Devleti öz başkentine kavuştu. Bakü'nün Türkler tarafından düşmandan kurtarılmasını, İstanbul matbuatı tafsilâtı bir şekilde anlattı ve sevinç dolu yazıları medya tarihine altın harflerle yazıldı (Aslan, 2010).

1.3. SOVYET SOSYALİST AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

Azerbaycan halkının bu bağımsızlık sevinci sadece 24,5 ay sürmüştür. Henüz daha yeni istiklal sevinci ile coşup taşan Azerbaycan bu kez, Osmanlı Devleti'nin Mondros mütarekesini imzalamaya mecbur edilmesi üzerine sözü konusu anlaşmanın 11 ve 15. maddeleri gereğince en yakın müttefikini kaybetmiş ve düşman devletler tarafında güçsüz bir duruma düşmüştür. Dayatılan maddeler yüzünden Osmanlı Devleti Azerbaycan'da olan kuvvetlerini geri çekip ordusunu dağıtmak zorunda kalmıştır. Bölgede oluşan ağır şartlara rağmen Nuri Paşa askerlerinden isteyenlerin gönüllü

şekilde Azerbaycan ordusuna katılabileceğini ve burada kalabileceğini tebliğ etti. Böylece daha yeni kurulmakta olan Azerbaycan ordusunu gücünü artırmak için pek çok Anadolu Türkü gönüllü olarak Azerbaycan'da kalmıştı. Bakü'de konumlanan Türk kıtaları ise bölge ahalisinin gözyaşları arasında mecburen şehri terk etmek zorunda kaldılar (Sümbül, 1990).

Bakü hükümeti can kardeşlerinin onları yalnız bırakması üzerine, İngilizlerin İran'da oluşan yeni komutanı General Thomson ile müzakerede bulunmak üzere Enezli'ye bir heyet göndermişti. İngiliz, Fransız, Amerikan Kuvvetleri Komutanı sıfatı ile 17 Kasım 1918'de General Thomson Bakü'ye gelmiştir. Akıllı Azerbaycan diplomatları, İngilizlerin Ruslara karşı gösterdikleri kararsız tutumdan maksimum şekilde faydalanmayı karşılarına bir hedef koymuş ve bunun için ellerinden gelenin en iyisini diplomatik görüşmeler esnasında yapmaya çalışmışlardır. Bu diplomatik gidişatlar sonucunda parlamento toplanarak yeni bir hükümet oluşturulmuştur. Parlamentonun oluşması için seçimlerin geçirilmesi, Hoyski'nin kabinesinin anayasaya uygun davranışı, İngilizlere kanunlara riayet eden meşru ve demokratik bir hükümetle karşı karşıya bulunduklarını göstermiştir. Müttefik orduları komutanı sıfatıyla 28 Aralık 1918 tarihinde General Thomson verdiği beyanatta, bu koalisyon hükümeti tek koşulsuz hükümet olarak tanıdığını açıklamış ve ihtiyaç olduğu halde yardım vaadinde bulunmuştur. Sonraki süreçte İngilizlerin Bakü'den ayrılması ile verdikleri bu vaatler yerine getirilmemiştir (Hostler, 2018). Koşulsuz şartsız istiklâlini korumak azminde olan Azerbaycan hükümeti bu doğrultuda Amerikan Cumhurbaşkanı'na müracaat ederek kendilerine yardım edilmesini ve istiklalinin tanınmasını talep etmişlerdir. 1919 baharında Paris'te Azerbaycanlı delegeler ile görüşen Başkan Wilson, Amerika başkanının küçük milletlere pek hayat hakkı verme eğiliminde olmadığını, fakat yeniden kurulacak Federal Demokratik Kafkas Cumhuriyeti'nin istiklalinin hiç şüphesiz tanıyabileceklerini bildirmiştir. Bu ittifakın bir geleceği olmadığını bilmelerine rağmen Azerbaycanlılar, Gürcülerin aradan çekilmesi üzerine Ermeniler ile birleşip bir federasyon kurmuş, sonradan askeri güçleri olmadığı için çok geçmeden memleketleri Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiştir. Petrol rezervleri ile dünyaya ün salan ve Azerbaycan Türklerinin kurdukları 2,5 seneye yakın devam eden Azerbaycan Cumhuriyeti böylece sona ermiş ancak Azerbaycan Türkleri de tekrardan Rus emperyalizminin pençesi altına talihsizce düşmüştür (Saray, 1990).

Bu durumdan istifade eden Ruslar Azerbaycan'ı pençesi altına aldıktan sonra hemen bir komünist hükümeti kurarak “*Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti*”nin bütün dünyaya ilan etmişlerdir. Ruslar tarafından 27 Nisan 1920’de da yapılan bu Azerbaycan halkının iradesine vurulmuş ağır bir darbe niteliği taşımakta idi. Yaralanan devrimci komünist rejim bu Türk ülkesini de kendisine bağlayarak istiklaline son vermiştir (Caferov, 1967).

Bilinen bir gerçektir ki Rusların beklediği gibi Azerbaycan halkı, Bolşevik işgalini sessizce kabul etmedi. Başlangıcı Gence olmak üzere memleketin her tarafında aylarca devam eden halk ayaklanmaları baş gösterdi (Gürün, 1984). Ana yurtlarından işgali kabul etmeyen Azerbaycan halkının 1921’de Gence’de çıkardığı ayaklanmada Kızıl Ordu 8.000 kişilik zayıat vermiş ve bu isyanların sonu ancak 1924 yılında çok büyük zorluklarla alınabilmiştir (Ünal, 1985). İstilanın hemen sonrasında Sovyet sosyal bilimcileri ve siyasileri zaman kaybetmeden Azerbaycan Türklerinin Türk dünyası ile olan bağlarını koparacak tedbirler almaya başlamışlardır. Yapılan bu değişikliklerden ilki Azerbaycan halkının alfabesini değiştirmek olmuştur. 1925, 1 Mayıs tarihinde Türk topluluklarının yüzyıllar boyu kullandığı Arap alfabesi değiştirilerek Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Yapılan bu değişiklikte Rus İmparatorluğu’nun tek amacı Azerbaycan Türklerini, Türk İslam kültüründen ve Türkiye ile olan bağlarından ebedi olarak koparmak idi. Fakat 1928’de Mustafa Kemal Atatürk’ün Harf İnkılabı yaparak Latin alfabesini kullanmaya başlaması ile birlikte Türk kültürünün tesirinin Azerbaycan’da ve diğer Türk ülkelerinde tekrar hissedilmesi Sovyetlerin son derece tedirgin etmiştir. Türklerle kültürel bütünleşmeyi mutlaka önlenmesi gayesini kendilerine hedef edinmiş Ruslar önce Azerbaycan’ın siyasi hürriyetini yeniden değiştirmek yoluna gitmişlerdir. Bu fikirler doğrultusunda ilk adım olarak Azerbaycan Türklerinin dış ülkelerde elçilik bulundurma haklarını iptal eden Ruslar daha sonra Sovyet kontrolünü eksiksiz mümkün kılacak Azerbaycan’ın siyasi bünyesinde özel değişiklikler yaparak ülkeyi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin bir üyesi haline getirmişlerdir. Yaptıkları siyasi baskılar sonucu Azerbaycan’da tam şekilde bir kontrol sistemi kuran Sovyetler, 1938’de Latin harfleri ile basılmış milyonlarca kitabı ve evrakı imha ederek Azerbaycan Türklerini zorunlu şekilde Rus alfabesini kabul etmeye mecbur etmişlerdir. Azerbaycan Türklerinin dili üzerinde yapılan değişikliklerle yetinmeyen Sovyet hükümeti, bununla beraber Azerbaycan Türklerinin dini kültürleri ve tarihleri üzerinde de yenilikler yapma kararı almışlardır (Saray, 1990).

1.4. SOVYETLER BİRLİĞİ’NİN DAĞILMASINDAN SONRA AZERBAYCAN

Rusların bilinçli kültürel ve manevi baskılarına ve Türk nüfusunu tamamen eritme politikalarına rağmen Azerbaycan Türkleri, daima Türk kimliklerini muhafaza etmeyi başarmışlardır. 1991 senesinde Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucu Ruslar tarafından zorla işgal edilmiş bütün Türk devletleri gibi Azerbaycan da bağımsızlığına kavuşmuştur. Bağımsızlığa kavuşur kavuşmaz Azerbaycan Türklerinin ilk hedefi demokrasiye geçiş ve devletin yeniden inşa edilmesi olmuştur. Bu hedeflere ulaşmak için öncelikle 1991 yılında bağımsızlığı takip eden demokratik geçiş sürecinde öncelikle devletin, siyasi, idari ve ekonomik kurumların yeniden inşa edilmesi gerekmiştir. Planlanan hedefe ulaşmak Türk devletlerinde büyük ölçüde zorunluluk arz etmiş, eski kurumların tasfiyesi ve yeni idari siyasi kurumların hayata geçirilme süreci sonrası ulus devlet inşası ve modernleşme hamlesi olarak da değerlendirilmiştir (Elma, 2012).

Stanley Escudero’ya göre Azerbaycan ekonomisi siyasi açıdan bağımsızlığının ilk 3 yılında büyük bir çalkantı yaşar (Escudero, 2001). Daha yeni bağımsız bir devlet gibi adımlarını atan Azerbaycan bu dönemde ülkede siyasi kriz, sosyal sorunlar, ekonomik kargaşa yaşar. Tüm bunların üzerine işsizlik, yoksulluk, enflasyon ve ekonomik büyüme sorunları yanında ülkede, başta eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanları olmak üzere büyük bir boşluk doğar (Elma, 2007). Yaşanan bu negatif olaylarla birlikte aynı zamanda, bağımsızlığı takiben açık ve özgür bir seçim de demokrasiye geçişte çok açık bir şekilde görülmektedir (Guliyev, 2005). Oyların %59,4’ünü alan Ebulfez Elçibey 7 Haziran 1992 seçimlerini kazanır ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilk demokratik yolla seçilen Cumhurbaşkanı adı ile tarihe geçer (Aslanlı, 2002).

Elçibey’in seçimi kazanması üzerine ülke, merkezi planlamacı sosyal sistemden, demokratik rejimi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş yaşar. Ülkeye bu süreçten sonra köklü bir değişim hâkim olmaya başlar. Hiç kimsenin şüphesi yoktur ki bu değişim süreci siyasal, ekonomik ve sosyal açıdan çok yönlü bir şekilde dönüşüm ve sistem değişikliğini beraberinde getirir. Bu sistem değişikliği diğer Post-Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan’da da “*Geçiş dönemi*” olarak sosyal ve siyasi çevrelerde bilinir ve kabul görür. Birçok akademik tarihi makalelerde ifade edildiği gibi, Azerbaycan’da siyasal ve toplumsal dönüşüm, Dağlık Karabağ sorunu (1988-1994) ve savaş ile aynı tarihlerde vuku bulmuştur. Savaş olgusu ve savaş sonrası ortaya çıkan sonuçlar Azerbaycan’ın siyasal ve toplumsal yaşamına her boyutta büyük tesir etmiştir (Güneş, 2004).

Dağlık Karabağ Savaşı'nın ağırlaşması üzerine Azerbaycan'da istikrarsız bir düzen yaşanmış ve bununla birlikte bu istikrarsız düzen arkasıyla gelen peş peşe iktidar değişikliğine neden olmuştur (İbrahimli, 2001). Yazılarda Mehmet Sarayı'nda vurgulandığı üzere Azerbaycan'ın içinde bulunduğu Karabağ sorunu, onun sadece demokratikleşme sürecine değil, ülkenin tüm siyasal, ekonomik gelişmesine de etkide bulunmuştur. Sonuçta, Azerbaycan halkının yıllarca verdiği özgürlük mücadelesi kendi sonucunu göstermiş, 1991 yılında ülkede demokrasiye geçiş yapılmış ve uzun yıllar sonrasında Azerbaycan uluslararası toplumun özgür bir üyesi haline gelmiştir. Azerbaycan'ın eskilerden gelen komünist totaliter geçmişin izleri, geçiş dönemin ortaya çıkardığı krizler ve zorluklar, özellikle de Karabağ Savaşı'nın oluşturduğu halkın içindeki kaos ortamı ülkede uzun süre devam edecek bir siyasal istikrarsızlığa neden olmuştur. Karabağ Savaşı döneminde Azerbaycan'da siyasal kurumlar, örgütler ve kısa ömürlü iktidarların birbirini izlediği kaotik bir dönem ortaya çıkmıştır. Tarihi gözden geçirdiğimizde sırf Karabağ savaşı döneminde Azerbaycan'da üç devlet başkanı ve hükümet değiştiği gerçeğini görmemiz mümkündür. Eğer bu başkanları sıralamak gerekirse 1991'de Ayaz Mutallibov, 1992'de Ebulfez Elçibey, 1993'te ise Haydar Aliyev devlet başkanlığı görevine gelmişlerdir. Ülkede tamamen siyasal istikrardan söz edilmesi, 1995 yılı sonrasında Haydar Aliyev döneminde mümkün olmuştur. Diğer Post-Sovyet Devletleri gibi Azerbaycan'da bağımsızlığının ilk yıllarında sosyal ekonomik istikrarsızlık ile karşılaşır da 1995 yılından sonrasında hızlı bir yükseliş devri yaşamış, ekonomide bu denli sıçrayışı sebebi ise bağımsızlık sonrası ülkeye gelen petrol gelirleri olmuştur. 2003 yılından Haydar Aliyev'in vefatı sonrasında Azerbaycan'da yeniden seçimler yapılmış ve İlham Aliyev Cumhurbaşkanlığı koltuğuna geçmiştir. 2003 yılından günümüze kadar da Azerbaycan Cumhuriyeti İlham Aliyev tarafından yönetilmektedir (Aslan, 2010).

2. AZERBAIJAN'IN SİYASAL, ANAYASAL VE EKONOMİK AÇIDAN DURUMU

Anayasal hayata geçişin temelleri Azerbaycan tarihinde Sovyet hâkimiyeti zamanında atılmıştır. Sovyet hükümeti tarafından işgal altında olduğu süreç içerisinde Azerbaycan'da dört anayasa kabul edilir. Bunlar 1921, 1925, 1937, 1978 anayasalarıdır. Sözü geçen bu anayasalar asıl olarak prensiplerin sürekliliğini sağlayarak daha çok ideolojik karakter taşıması ve toplumda esas güç ve hâkim olan siyasi rejimi ve onun hukuk kaideleri ile devlet organlarını ortaya koyuyordu (Ceferov, 2003).

Birinci tüm Azerbaycan Sovyetler kurultayında Azerbaycan'ın ilk anayasası 19 Mayıs 1921'de kabul edildi. Bu Anayasa RZSFC'nin (Rusya Zakafkasya Sovyet Federal Cumhuriyeti) 1918 Anayasası'nın benimsediği ilke ve prensiplere dayanarak sosyalizm toplumu kurmayı amaçlamıştır. TSFSC (Transkafkasya Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) ile birlikte Rusya 30 Aralık 1922 tarihinde Ukrayna, Beyaz Rusya'dan oluşan SSCB'yi kurdu. Azerbaycan'da bu dönemde anayasa 1922 TSFSC ve 1924 SSCB Anayasalarının birleşerek 1925'deki Anayasaya uyuşmasıyla oluşmuştur.

Daha sonraki senelerde Ruslar tarafından Stalin Anayasası'nın 1936 yılında kabulünün ardından bu anayasaya uygun olarak 14 Mart 1937 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin üç anayasası kabul edilir. TSFSC'yi oluşturan tüm Cumhuriyetler aynı tarihte SSCB üyeleri olurlar. Sovyetler Birliğinde oluşturulan anayasal sürecin önemli aşamalarından biri hiç şüphesiz ki Stalin Anayasası'dır. Oluşturulan bu Anayasa açıkça Sosyalist devlet sisteminin özelliklerini ortaya çıkarmıştır. Anayasada vatandaşların hak ve sorumlulukları yanında devletin yapısal özellikleri seçim sistemi ve var olan anayasanın 2/3 oy çoğunluğu ile Yüksek Sovyet tarafından değiştirilmesinin mümkün olduğu belirlenmiştir. Daha çok sosyal ve ekonomik haklar üzerinde duran bu anayasa aynı zamanda temel hak ve özgürlüklere de yer vermiştir. Din, ifade, basın ve toplantı gibi özgürlüklere gerekli güvencenin bağlanmasına rağmen aynı zamanda çalışma, dinleme, sosyal güvenlik gibi haklara bu anayasada ciddi şekilde yer ayrılmıştır (Aleskerli, 2005).

Bu devirde 7 Ekim 1977 yılında SSCB'nin yeniden bir anayasa oluşturup kabul etmesi ile Azerbaycan'da 21 Nisan 1978 yılında dördüncü Anayasa kabul edilir. 1977 tarihli SSCB Anayasası'nın aşağı yukarı hemen hemen aynısı olan 1978 tarihli Azerbaycan SSCB Anayasası olmuştur. Temel hak ve özgürlüklerin sözde ilan edilmesi hayata geçirilmesinin ve savunulmasının imkânsızlığı, özel mülkiyetin yasaklanması, sadece tek partinin, komünist partinin tek başına iktidar olanak vermesi bu anayasanın bariz özelliklerindendir (Caferov, 2010).

Ermeniler 1988'den sonra Dağlık Karabağ üzerinde Azerbaycan'a karşı hak iddia etmeleri sonucunda 23 Eylül 1989 yılında Azerbaycan, SBCC'yi "Egemenlik Hakkında Kanun'la" Azerbaycan'ın egemen Cumhuriyet statüsü güçlendirir. Şu da bilinen bir gerçektir ki, 1977 SSCB Anayasası'na 18 Mayıs 1990 yılında köklü değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kolaylaştıran ve hızlandıran anayasa değişiklikleri ve kanunlar Moskova'da kabul edilir. Tek parti

yönetiminde olağan Sovyetler sistemini yeni oluşturulan hukuki düzenlemeler yıllarca kurulu olan sistemi çözümleme aşamasına getirir. Yönetim tarafından oluşturulan hukuki düzenlemeler arasında şüphesiz ki, en etkilisi 1977 Anayasası'nın Komünist Parti'nin öncü rolünü düzenleyen 6. maddesinin Mart 1990'da kaldırılmasıdır (Gönenç, 1998).

Hiç beklenmedik bir halde 8 Aralık 1991 tarihinde üç Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (şimdiki Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya Cumhuriyeti ve Ukrayna) Başkanları tarafından imzalanan Bağımsız Devletler Topluluğu Kuruluşu Antlaşması'nda “SSCB'nin bir uluslararası hukuk süjesi ve jeopolitik gerçeklik olarak varlığının sona erdiği” açık ve net bir şekilde ifade edilir. Bu gelişmeler sonucu bilindiği üzere Sovyetler Birliği kendi varlığının 70.yıl dönümüne bir yıl üç hafta kala ortadan kalkar (Hüseynov, 2003).

Sovyetlerde yaşanan gelişmeler Azerbaycan'a da sıçrar ve aynı yılda yani 30 Ağustos 1991'de “Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Bağımsızlığına İlişkin Anayasal Aktı” Meclis tarafından kabul edilir. Tamamının 32 madde olduğu bu belge, Azerbaycan halkının bağımsızlık uğrunda verdiği mücadelesini ve demokrasiye geçiş çabalarını açıkça teyit ediyordu. 1991 senesinde halkın iradesinin sonucunda kabul edilen Devlet Bağımsızlığı İlişkin Anayasa Aktı'nın 4. maddesine göre, 1978'de oluşturulan Azerbaycan Anayasası'nın çelişmeyen hükümleri yürürlükten hemen kalkacaktı. Aktın 32-ci maddesine göre ise, halkın iradesi oluşturulan bu yeni anayasanın yapılmasında temel alınacaktır. 1995 Azerbaycan Anayasası'nın giriş bölümünün ilk paragrafında 1991 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Devletinin Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Akta Atıf yapılmaktadır (Hatemoğlu, 2010).

Kuruluşunun hemen sonrası Karabağ Savaşı'nın başlaması ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle Azerbaycan 4 sene kendi anayasasını oluşturmakta ciddi zorluklar yaşamıştır. SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası tırmanan Ermeni-Azerbaycan Türkleri çatışması Mayıs 1994'te imzalanan ateşkes antlaşması ile bir ölçüde yavaşlamaya başlamıştır. Bu anlaşmaya büyük katkısı olan dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Azerbaycan'ın yeni anayasasına oluşturulması doğrultusunda gösterişleri vermiştir. Oluşturulması düşünülen bu anayasada cumhurbaşkanına geniş yetkiler verilmesi eğilimleri görülür (Özbudun ve Köker, 1993).

Azerbaycan’da planlanan anayasa üzerinde ilk çalışmalar Ocak 1995 senesinde başlar. İlk olarak bir taslak metin Cumhurbaşkanı başkanlığında, kendisine bağlı hukukçular tarafından hazırlanır ve bilim adamları, hukukçular, milletvekilleri ve tamamını aydınların oluşturduğu 35 kişilik bir komisyon tarafından ele alınır (Hatemoğlu, 2010). Oluşturulan bu anayasa 12 Kasım 1995 tarihinde yapılan bir referandumda kabul edilir ve 27 Kasım’da tamamen yürürlüğe girer. Gerçekleşen referanduma katılanların 92%’si anayasaya “evet “der (Rahimli, 2009).

Bağımsızlık ve yeni anayasa Azerbaycan’a büyük bir nefes aldırılmış ve son 70 yılın etkisini taşıyan kültür, ekonomi ve siyaset yapılarında çok ciddi bir şekilde değişikliğe gidilmiştir. Azerbaycan’ın ilk dönemlerde yaptığı değişikliklere örnek olarak yeni anayasa, yeni bayrak, yeni marş, yeni para, yeni alfabenin kabul edilmesi, eski sistemin izlerini yok etmek ve bağımsızlığı oluşan bölünmez bütünlüğün açıkça göstergesidir (Şahin, 2002).

Eğer meseleye geniş bir açıdan bakarsak bağımsız anayasanın kabul edilmesi, Azerbaycan’ın devlet ve hukuk tarihinde özel ve önemli hadiselerden en birincisidir. Bu bilinen bir gerçektir ki, Milli devletin oluşumunda, hukuk sistemi ve milli yasaların oluşmasında ve gelişmesinde Anayasanın şüphesiz yeri vazgeçilmezdir (İsmailov, 2002).

Rus egemenliğinden kurtulan bütün Türki Cumhuriyetler, o cümleden Azerbaycan’ın uzun vadeli olsa bile temel amaçlarından biri de batı ölçülerinde bir demokratik sistem kurulabilmektedir. Ancak bu hedefe ulaşmak elbette ki, Sovyetler sonrası geçiş dönemi yaşayan Azerbaycan için çok da kolay görünmemektedir. Bağımsızlık şerbetini tadar tatmaz Azerbaycan’ın karşılaştığı sorunların en başında ekonomik, politik ve sosyal kültürel sorunlar gelmektedir (Akçalı, 2002). O yüzden Azerbaycan’da bağımsızlığına yeni kavuşmuş diğer Türki Cumhuriyetler gibi bir yandan siyasi ve ekonomik bağımsızlığını sağlamlaştırmaya çalışmış, bir yandan da kendisini eski Sovyet diktatör rejiminden kurtararak demokrasiye doğru hızla adım atmaya çaba göstermiştir (Kocaoğlu, 2002).

SSCB döneminde, oluşturulan birliğin bir alt parçası niteliğini taşıyan Azerbaycan’ın ekonomik yapısının birliğin ekonomik stratejisi doğrultusunda biçimlenmesi bilinen bir gerçektir. Bu doğrultuda birliğin ihtiyacına göre dev sanayi tesisleri kurulmuştur. Eğer Sovyetler dönemi Azerbaycan’ını değerlendirirsek bu süreç

içerisinde ülkenin kaybettiklerin kazandıklarından daha çok olmuştur. Sovyetler döneminde Azerbaycan'ın ekonomik şartları dikkate alınmıyor, oluşturulan bütün planlamalar merkezden yönlendiriliyordu. O dönemler üretilen birçok ürün veya hammadde ya da ara mamul olarak birlik üyesi cumhuriyetlerine çok ucuz fiyata satılıyor, daha sonra nihai ürün olarak yüksek fiyatta Azerbaycan'a geliyordu. Diğer bir taraftan Azerbaycan'ın ürettiği ve birliğe fayda veren, her zaman ülkeye gelir getiren petrol ve petrol ürünleri, pamuk, şarap, tütün gibi ürünlerin ihracatçısı olmasına karşı, bu ürünlerin satışından elde edilen gelirler birlik bünyesinde tek bir merkezde toplandığından, Azerbaycan'ın kendi servetinde mülkiyet hakkına sahip olması kesinlikle Sovyetler tarafından engellenmişti (Emiraslanov, 2001).

SSCB yönetiminin özellikle doğal kaynaklara ve emek yoğun olan alanlara ağırlık vermiş olması ise, bunun ardınca gelen ekonomik yapıdan krizler için elverişli ortam yaratmıştır. Tarihe göz gezdirildiğinde SSCB'nin dağılmasının sadece siyasi değil, ekonomik şartlardan da kaynaklandığı bilinen gerçektir (Emiraslanov, 2001).

Ülkeye planlı ekonomiden miras kalan birçok problemin yanı sıra, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası ekonomik yapılanma ve kalkınma sürecini doğru değerlendirilmesi, gelecek yüz yılki ekonomisine belirlemekte önemli etmen olacaktır (Hesenov, 2001). Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasının üç temel döneme ayrılarak ele alınması gerekmektedir.

2.1. BİRİNCİ DÖNEM (1991-1994)

Bağımsızlığın kazanılması ile eski SSCB'deki işletmelerle tüm ekonomik bağlantıların koparılması ve ülkenin diğer cumhuriyetlerdeki pazar payının tamamını kaybetmesinin yanı sıra merkez yönetimden gelen yardımlarında kesilmesi ile üretimde şok düşüşler yaşanmıştır. Bağımsızlık sonrası oluşan ekonomik yapının eski Merkezi planlamaya göre örgütlenmesi nedeniyle sözü giden birçok tesis üretimi durdurmak zorunda kalmış veya düşük kapasite ile üretime devam etmiştir.

Sovyetlerin son yıllarını yaşadığı devirlerde Ermeni silahlı tecavüzüne maruz kalan Azerbaycan ateşkes imzaladığı 12 Mayıs 1994'e kadar topraklarının %20'sini kaybetmiş ve 1 milyondan fazla nüfusu Ermeni teröristleri tarafından zorunlu göçe maruz bırakılmıştır. İşgal edilen topraklardaki birçok ekonomik değerden yoksun kalırken, Azerbaycan giderek artmakta olan işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır.

Kısacası Azerbaycan'da 1991-1994 yılları, bağımsızlığın ardından birçok problemlerle yüz yüze kalındığı, ülkede sosyal ve iktidar savaşlarının bunalıma dönüştüğü, savaş ortamı ve aynı zamanda pazar ekonomisine geçişte ciddi sorunlar ve suiistimallerin yaşandığı bir dönem oldu. Şöyle ki, bu süreçte ekonomide yüksek oranda işsizlik görülmekle beraber hiper-enflasyon sürecine girildi. 1992-1994 yıllarında enflasyonu 4 haneli rakamların altında görülmesi mümkün değildi. Sürekli yükselen enflasyon ve devlet içindeki siyasilerin iktidar savaşları iktisadi büyümeye engel yaratmış, özellikle sanayi ve tarım gibi önemli alanlarda gerilime neden olmuştur. Konusu geçen ekonomik durumu 1990 yılı ile karşılaştırdığımızda 1994'te GSMH %53, sanayi %62, tarım %44, tüketim %75 ve vergi gelirleri %45 azaldı. Ülkede ortalama ücret seviyesi %80 azalırken bununla beraber halkın geçim standardında da ciddi şekilde düşüş gerçekleşti. Bu dönemlerde ülke yönetiminin uyguladığı iktisadi politikalar ise bankacılık, finans sisteminde ve dış ticarete ülkenin ciddi sorunlar yaşamasına sebep oldu. Ülkenin üretim hacminin giderek azalması ve enflasyonun hızlı bir şekilde artması ekonomi ve toplum içinde sosyal, ekonomik gerginliğin artmasına neden oldu. Vergi- tahsilat sistemindeki eksiklikler, ülkede bütçe gelirlerinin kontrolünde ciddi şekilde sorunlar yaşamasına neden olmaktaydı. Dış ticarete yaşanan başarısızlıklar başka bir boyut kazanmaya, ödemelerin bilançosundaki açıklar gittikçe yükselmeye başlamıştı. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal bunalımın en acı neticelerinden biri ise, milli paranın giderek değer kaybetmesi idi (Aras, 2008).

2.2. İKİNCİ DÖNEM (1995-2000)

1993 yazında Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanı olması ile ülkede siyasi belirsizliğin yerini istikrar almıştır. Meydana gelen siyasi istikrar Haydar Aliyev için beklenen ekonomik yapılanmaya ve kalkınmaya ilişkin olumlu adımlar atılması için gerekli ortam sağlamıştır. Ülkenin ekonomik istikrarın sağlanması için ülke içinde siyasi istikrarın olması mutlaklıdır. Yeni iktidarın cephede sağladığı ateşkes ve içeride sağlanan İstiklal ile birlikte artık sıra ekonomik reformlara gelmişti. Bu dönemde eski dar ekonomik reformlardan dolayı kendi karşısına iki önemli hedef koymuştur:

- Ülkede çıkarılan doğalgaz ve petrol rezervlerinin tümünün işlenebilmesi.
- Ülkenin dünya ekonomisi ile entegrasyonunun gerçekleştirilmesi.

Dönemin iktidarı çağın gerekliliğine uygun gördüğü için ekonomik serbest piyasanın teşekkülü, özelleştirme ve özel teşebbüsün gelişmesi, yeni ekonomik yapının,

gümrük, vergi ve mali sistemin oluşturulması, ticaret liberalleşmesi, toprak ve tarım reformlarının yapılması, halkın sosyal imkânların artırılması, eğitim ve sağlık şartlarının geliştirilmesi için gerekli hukuki altyapının oluşturulması amacıyla önemli yasal düzenlemeler yapmaya başladı.

Elbette ki bu yasal düzenlemeler içerisinde mahiyet itibari ile en önemlisi 12 Kasım 1995'te Azerbaycan'ın ilk anayasasının kabul edilmesi idi. Anayasanın kabulü ile ülkede sözü geçen özel mülkiyet ve özel teşebbüsün, dünya ekonomisine entegrasyonun hukuki temelleri bizzat iktidar tarafından atıldı. Bu sebepten dolayı Azerbaycan'da ekonomik düzenlemelerin başlangıç yılı olarak 1995 yılı kabul edilmektedir.

Ülkede sert ekonomik önlemlerin alınması, 1994 yılından itibaren başladı, sıkı para politikası ve IMF ile yürütülen iş birliği ile ekonomide genel dengelerde bir rahatlama sağlanarak enflasyon devlet tarafından kontrol altına alındı, devletin bütçe açıkları minimum indirilmiştir ve GSMH düşüşü önlenmiştir. Azerbaycan'da 1994 yılında yapılan araştırmalar sonucu %1700'lere kadar çıkmış enflasyon 2000 yılında %1,8'e gelmiştir. Siyasi istikrarın sağlanması sonucu iktidarın olduğu kalkınma modelleri sonuçlar vermeye başlayarak 1996 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinde gerileme sürecinin sona ermesine sebep oldu. Özet olarak durum, 1996-2000 yılında GSMH'de yılda %7,2'lik bir büyüme sağlanırken, halkın yaşam düzeyinde ciddi gelişmeler görülmüştür.

Azerbaycan'da 1996-1997 yıllarında devlet tarafından hassaslıkla izlenen ve ekonomik istikrarı sağlayan politikaların, gerçek ekonomik teşvik edici devlet politikaları ile desteklenmemesi, 1997 yılı öncesi yabancı sermayenin ülkeye gelmesi için uygulanan vergi muafiyetinden iktidarın vazgeçmemesi ve devlet organlarının gerekli hassasiyeti göstermemesi nedenleri ile üretime yönelik yatırımlarda arzu edilmiş artış sağlanamamıştır (Eyyubov, 2001). Ülkenin en önemli hedeflerinden biri olan doğal kaynakları aktif hale getirme stratejisi doğrultusunda büyük adımlar atılmıştır.

Sosyal ekonomik ortam oluşturulması için Azerbaycan köylerinde toprağın özel mülkiyete verilmesi reformu başlatılmıştır. Özel mülkiyetin devredilmesine sözü giden toprak reformu sebep olmuş, herkesin Kolhoz ve Sovhoz gibi bildiği emlakler tamamen özelleştirilmiştir. Devlet başka bir yeniliğe imza atarak halkı toprak vergisi istisna olmakla diğer tarım sektörü vergilerinden 5 yıl muaf tuttu ve vergi borçlarını sildi.

Ülkede bulunan bazı müesseselere indirimli yakıt ve enerji satışı temin edildi. Devletin bir diğer hedeflerinden olan tarım sektöründe özelleştirilmesi planlanan emlâkın %93,2'si özelleştirildi. Yapılan bu reformları sonucunda Azerbaycan'da 1997'den başlayarak tarım ve hayvancılık ürünlerinin yılda %7 artış kaydetmesi sağlandı (Caferzade ve Yaqubov, 2001).

Devlet ekonomik kalkınma adına devamlı ve önemli bir kaynağa ulaşmak için ülke ekonomisinde liberalizasyon, dış ilişkilerin geliştirilmesi ve yabancı yatırımların özelleştirmeye katılımlarının sağlanması bazında yapılan işlemlere ciddi şekilde odaklanmaya başladı. Azerbaycan kendi imkânları ile ekonomik kalkınma sürecine ivme kazandırmanın mümkün olmadığını anladığında, uluslararası iktisadi ve finans sistemi ile entegre olmaya çalışarak, yabancı sermayenin ülkeye akınını sağlamaya çalıştı.

1994'te antlaşmanın imzalanması ve 12 Kasım 1995'te yeni anayasanın kabul edilmesi ile piyasa ekonomisine ilişkin hukuki altyapının kurulmasının hızlanması sonucunda gerçekleşti. Kısaca konuyu ele alırsak, özellikle ülkeye yabancı sermayenin girmesi Azerbaycan'ın sosyal, siyasal ve ekonomik hayatında istikrarı sağlaması 1993'ün ikinci yarısından itibaren hayata geçirilen düzenlemeler sonucunda gerçekleşmiştir (Aras, 2008).

2.3. ÜÇÜNCÜ DÖNEM (2001 VE SONRASI)

Ülkede dönüşüm sürecinde 3'cü aşama olarak değerlendirilebilen 2001 ve sonrasıdır. Azerbaycan'ın gelişimi doğrultusunda yine kendine koyduğu hedefler ve amaçları şu şekilde sıralanabilir:

1. Gelişen iktisadi büyümenin devam ettirilmesi,
2. Enerji sektörünün yeniden yapılandırılması ve üretim kapasitesinin artırılması ile birlikte iki devlet özelleştirme programına kabul edilmesi,
3. Sosyal refah düzeyinin artırılması ile birlikte iktisadi politikalarının sosyal yönüne daha da ağırlık verilmesi ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için enerji sektöründen elde edilen gelirlerin diğer sektöre yönlendirilmesi.

Bu süreç içinde devletin oluşturduğu iktisadi politikası ile daha çok petrol sektörünün dışında alanların geliştirilmesi hedeflenmektedir. Vatandaşlara devlet tarafından yeni iş yerlerinin açılması ve halkın gelir düzeyinin artırılması ile hayat standartlarının yükselmesi doğrultusunda bazı reformlar hayata geçirilmesi amacıyla

Haydar Aliyev'in Mart 2001'de imzaladığı, Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzerinde Devlet Programı'na esasen 2003-2005 yıllarını kapsayacak şekilde yapılacak olan faaliyetler de ciddi önem arz etmektedir. 3 milyar dolar sermayenin yatırılması ile devlet bu sıraladığı amaçlara ulaşmak için bir proje gerçekleştirmekte idi. Aliyev yerli iş adamları ile 2002 yılının Nisan ve Mayıs aylarında görüşmesinin ardından, Ağustos-Eylül aylarında imzaladığı girişimciliği destekleyen fermanlar (hükümdarın tuğrasını taşıyan yazılı emir. Farsça buyurmak, emretmek anlamına gelen fermān (Farsça: فرمان) kelimesinden türemiştir) ile, özellikle ülkede vergi, gümrük, lisans ve işletmelerin denetimi ile ilgili yapılan yapısal düzenlemelerle, yerler ve yabancı iş adamları önündeki bazı problemler giderilmeye çalışılmıştır. Ülkede vergi oranları düşürüldü, küçük ve orta ölçekli işletmeciliğin geliştirilmesi için yeni bir program oluşturuldu. Aliyev'in yaptığı başarılı ekonomik hamleler sonucunda iş adamlarından ekonomide yeni bir devrin başladığına inancı artırırken ülkenin yatırım olanakları ve fırsatları yabancı iş adamlarının dikkatini çekmeye başladı (Aras, 2008).

Tablo 1. Azerbaycan'ın Makro-Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
GSMH Değişimi (%)	-0.7	-22.6	-23.1	-19.7	-11.8	1.3	5.8	10	7.4	11.1	9.9	10.6
GSMH (Milyon\$)	703.1	1309.8	1326.9	1629.3	2415.2	3180.8	3960.9	4446.6	4583.6	5272.6	5707.8	6089.9
Kişi Başına GSMH (\$)	98.3	180.4	179.9	217.9	319.3	416.2	513.2	570.6	583.0	665.0	714.3	756.3
Enflasyon Oranı (%)	206.6	1012.3	1229.1	1763.5	511.8	19.9	3.7	-0.8	-8.5	1.8	1.5	2.8
İhracat (Milyon \$)	2120.9	1483.9	724.6	652.7	637.1	631.2	781.3	6061.5	929.6	1745.2	2314.2	2167.5
İthalat (Milyon \$)	1881.2	939.8	628.8	777.9	667.6	960.6	794.3	1076.4	1035.8	1172.0	1430.8	1665.3
Bütçe Açığı (GSMH'nin %'si)	-	-	7.1	9.4	5.2	2.9	2.4	1.8	2.4	1.0	0.4	0.36
Döviz Kuru (\$/Manat)	-	14.8	120	1433	4417	4295	3983	3869	4373	4565	4774	4893
İşsizlik Oranı (İşsizlerin Faal nüfusa oranı)	0.11	0.17	0.52	0.65	0.78	0.86	1.03	1.13	1.20	1.17	1.29	1.35
GSMH'de (Özel Sektörün Payı 8%)	15	17.7	24	29.3	34	38	46	55	62	68	71	73
Yabancı Yatırımlar (Milyon \$)	-	-	-	150	375.1	620.1	1307.3	1472.0	1091.1	92	10918	1700

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Yayınları (2002).

3. ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN AZERBAYCAN'IN İŞGALİ

Uluslararası hukuka uygun olarak Ermenistan ve Azerbaycan anlaşmazlığının barış yoluyla halledilmesi ve bu aralarındaki anlaşmazlıkların uluslararası hukuk çerçevesinde soruşturulması gerekmektedir. Bu uluslararası anlaşmazlıklar ve olaylar sınıflandırma kriterleri, içsel ve azınlıklarla olan uyumsuzluklarla ilgilidir.

Anlaşmazlık kavramı uluslararası hukukta farklı tanımlanmaktadır. Yunanistan'ın İngiltere'ye karşı istemini Uluslararası Mahkeme gözden geçirirken anlaşmazlık kavramını şu şekilde tanımlamışlardır. “Anlaşmazlık, belli bir hukuk kuralıyla ilgili düşünce farklılığı, iki taraf arasında hukuki düşüncelerin çatışmasıdır”. H. Kelsen anlaşmazlığı, “bir devletin başka bir devletten bir şey talep etmesi, diğer devletin de bu talebi kabul etmemesi” olarak tanımlanmaktadır (Kelsen, 1951). Durum, devletlerin gizlice gözetilen kazançlarının çatışması olarak tanımlanmaktadır. H. Kelsen'e göre: Her bir anlaşmazlık bir durum olduğu halde, her durum anlaşmazlık değildir. Bu yüzden de her durumu anlaşmazlık olarak değerlendirmek doğru değildir (Kelsen, 1951).

Çoğu hukukçu anlaşmazlığa nazaran durumun daha belirsiz olduğunu kabul etmektedir. Uluslararası anlaşmazlık ise devletlerin arasında oluşan uluslararası olayların farklı şekilde yönelmesinden dolayı oluşmuş ve düzenlenmemiş bazı olayların iki tarafının belirlediği karşılıklı istekleridir. Anlaşmazlık durumun bir tarafın isteklerine ve talebine karşı tarafın uymaması halinde oluşan ortamların eşit güç olarak değerlendirilmesidir. Durum kavramında ise şekil bakımından bir anlaşmazlık söz konusu değildir, fakat anlaşmazlığın oluşması için objektif bir ortam mevcuttur (Puşmin, 1974).

Biraz önce tanımlanan durum ve anlaşmazlık kavramları, BM İç Tüzüğünde sorunlu ilişkileri bölümlendirdiğimiz için kullanılmaktadır. Tüzükte ise tanımlama yoktur. Durum ve anlaşmazlık kavramları tüzükte bir arada veya ayrı şekilde görülmektedir. Bunları üç başlıkta toplamak mümkündür:

- Sadece “anlaşmazlık” kavramının kullanıldığı maddeler m.2, fıkra 3; m.33, fıkra 1 ve 2; m 35, fıkra 2; m. 37, fıkra 1; m. 38; m. 52, fıkra 2 ve 3; m. 95.
- Sadece “durum” kavramının kullanıldığı maddeler m.11, fıkra 1; m. 14; m.40.

- “Anlaşmazlık” ve “durum” kavramının birlikte kullanıldığı maddeler m.1, fıkra 1; m. 12, fıkra 1; m.34; m.35, fıkra 1; m.36, fıkra1 (Mejdunarodnie, 1998).

Genel Kurul, Tüzüğün anlaşmazlığa ilişkin 11/3. maddesinde uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturan olayları Güvenlik Konseyi’ne sunabilir. Madde 14’deise, Genel Kurul, genel refah ve dostluğu bozabilecek her türlü durumun sulh vasıtasıyla çözülmesini tavsiye etme yetkisine sahiptir (Kelsen, 1951).

Tüzüğün 34. maddesine göre, Güvenlik Konseyi, anlaşmazlık veya uluslararası çatışma oluşturabilecek durumları ve onların mahiyetini belirlemek amacıyla araştırma yapma yetkisine sahiptir (Levin, 1977).

BM Güvenlik Konseyi Tüzükte olduğu gibi anlaşmazlık veya durumun ne ölçüde başarılı olduğu ile ilgili karar açıklamanın getireceği hukuki sonuçlar farklıdır. Bu nedenledir ki Tüzükte bulunan 27/3 maddesinde anlaşamama nedenini ortaya çıkaranlar Güvenlik Konseyi karar verirken bulunmamalı ve oy kullanmamalıdır.

Hem anlaşmazlık hem de durumun kurala uygun hale gerilmesi için Tüzükte 36. maddesinin 1. Fıkrasında belirtildiği gibi Güvenlik Konseyi zaman ve usul isteyebilir. Güvenlik Konseyi 36 ve 37. maddelerine göre ise tavsiyede bulunabilir. 36/3 maddesinde yazılanlara göre sadece Uluslararası Mahkemeye anlaşılamayan durumla ilgili başvurulabilir. Burada görüldüğü üzere anlaşmazlık ve durum kelimelerinin ortak anlamları devletlerin kendi isteklerinin karşı tarafın düşünceleri ile uyumlu olmadığı için olduğu görülmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmaları uluslararası hukukta anlaşamama ve durum olarak ele almadan önce, bu ikisi arasında olan anlaşmazlıkları ele almaları doğru olabilir

Hindistan ve Pakistan’ın Keşmir bölgesinde 1947 ve 1965 yılları arasında silahlı çatışması ve Pakistan’ın bu bölgede yani Keşmir’de Ekim 1947’de bulunmasının bir sonucudur. Hindistan’ın Keşmir’e müdahale etmesi ise anlaşmazlık yaratmıştır. Pakistan yönetiminin, Pakistan’ın doğusunda yerleşen Hinduları toplu olarak göç ettirilmesi bir durumdur. Fakat bu durum, iki devlet sınırlarında gerginliğin artmasına ve sonunda Hindistan ve Pakistan arasında savaşın, yani anlaşmazlığın doğmasına neden olmuştur. Arazi talebi nedeniyle Azerbaycan ve Ermenistan arasında anlaşmazlık herkes tarafından bilinen bir şeydir. Azerbaycan’da bulunan topraklara sahip olabilmesi için ilk olarak Azeri halkının bölgeden sürülmesi gerekmektedir. Fakat problem

uluslararası bir hale gelmiştir. Bundan sonraki aşamada ise Ermenistan Karabağ'da toprak hak talebinde bulunmuştur. Bu olan ise anlaşmazlık olarak görülür. Anlaşmazlıkta Azerbaycan topraklarının %20'sine Ermeniler tarafından el konulmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkla ilgili BM Güvenlik Konseyi 4 tane kararnameyi onaylamıştır.

30 Nisan 1993, 822 sayılı ve 11 Kasım 1993, 853 sayılı ilk ikisinde bölgede sulhu ve güvenliği tehdit ettiği, diğer ikisi ise 14 Ekim 1993, 874 sayılı ve 11 Kasım 1993, 884 sayılı durumun gergin olması nedeniyle duyulan rahatsızlığı ifade etmiştir. Yerel anlaşmazlık olarak değerlendirilen uluslararası olarak barışı tehdit ederse yerel anlaşmazlıktan çıkar. Sobakin yerel anlaşmazlıklara mahsus iki özellik belirtmiştir (Sobakin, 1962).

İki devlet arasında oluşan bir anlaşmazlığın bölgesel anlaşma ve organlar sayesinde çözümü BM Güvenlik Konseyi'nin yetkisinin olmadığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Güvenlik Konseyinin uluslararası barışı ve güvenliği tehdit edecek durumlar olduğunda müdahale etme yetkisinin olduğu Tüzüğün 34'üncü maddesinde belirtilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan olayı ise AGİT'e (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) verilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında Karabağ'daki arazi anlaşmazlığı arazinin güç kullanarak işgal edilmesinin yasaklanması, önceden belirlenmiş sınırların uluslararası hukuka uygun ve iki taraflı anlaşmalarla değiştirilmesi ile ilgilidir. Uluslararası hukukta halkın kendi kaderini belirleme prensibi getirilmesiyle arazi problemi çözülmüştür. BM azınlıkların hakkı olmadığı bir devlette bulunan milletin hakkı olduğuna karar vermiştir. Böylelikle Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. SSCB'nin dağılması, Azerbaycan'ın arazisinin değiştirilmesine sebep teşkil etmelidir. Çünkü 23 Ağustos 1978 tarihli "Devletlerin Hukuki Varislisiyle İlgili Viyana Sözleşmesi" hükümlerince devletlerin, anlaşmalarla belirlenmiş sınırları değiştirilemez. Yani, anlaşmalarla belirlenmiş sınırlar, hukuki varlığı uygulanmasıyla değiştirilemez (Vlasova, 1982). Kaldı ki, hukuk varisleriyle ilgili uluslararası hukuk kuralları, devletlerarasında tehlikeli anlaşmazlığa neden olabilecek hükümler içermemelidir (Zaharova, 1973).

Sınırların değiştirilmesi, sadece devletlerarasında yeni anlaşmaların imzalanmasıyla gerçekleşebilir. Uygulamada da bunun örneklerini görmek mümkündür (Klimenko, 1999) Arazi nedeniyle oluşan anlaşmazlıkların çoğunluğu silahlı çatışmalara neden olmaktadır. Böyle oluşan anlaşmazlıklarda güçlü olan araziyi almayı

amaçlar. Uluslararası hukukta güçsüz tarafın bağımsızlık için ayaklanması hukuka uygun görülmektedir. Baskı ve sömürgeci kurtulmak için yapılan ayaklanmalar arazilerle ilgili bir anlaşmazlık olmamakla birlikte halkın kendi kaderini belirlemiştir. Dağlık Karabağ arazisinde yaşayan Ermeniler azınlık olduklarından, kendi kaderlerini belirleme hakkına sahip değildir. Bu sebeptir ki, Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi ilçenin Ermeni işgalinden derhal boşaltılmasına dair uluslararası örgütler defalarca kararlar almış ve bu kararların hemen Ermeniler tarafından uygulanması gerektiğini vurgulamıştır (Şiriyev, 2010).

Onların yaşadıkları topraklar Azerbaycan arazisi olduğundan dolayı Ermenilerin arazi elde etmek amacıyla gerçekleştirdikleri silahlı çatışmada bağımsızlık savaşı olarak değerlendirilemez. Burada azınlığın separatizmi (Latincece *separatus*-ayrılmış, ayrılma gayreti anlamına gelmektedir.) ve sonraki aşamada Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının bir kısmını işgal etmesi söz konusudur (Slovar, 1985).

Bir devletin başka bir devletin arazisini işgal etmesindeki temel amacı sınırlarını genişletmektir. Ermenistan da bu sebeple Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmiştir. Ermenistan'ın yapmış olduğu işgal BM Güvenlik Konseyi'nde (1993) "işgal" olarak kabul edilmiş ve bu işgalcinin işgal ettiği topraklardan ayrılması gerektiği talep edilmiştir. Ermenistan, verilen kararının tam tersini yaparak bu toprakları kendi topraklarına geçirmeye çalışmaktadır.

Uluslararası hukuk ise böyle yaparak toprak kazanılmayacağını belirtmiştir. Ermenistan'ın topraklar üzerinde devlet inşa etmesi uluslararası hukuka aykırı olduğu için kabul edilemez. Devletler arasında arazi nedeniyle yapılan silahlı çatışmalar olsa bile aralarında olan diplomasi ve ticari ilişkiler bozulmamaktadır. Bu tür ilişki Azerbaycan ve Ermenistan arasında yoktur. Bu yüzden de aralarında savaş olduğu bilinmektedir. Arazi problemi, hukuki olarak araziye bir tarafın istemesi ve sınır komşusuyla olan sınırında çok fazla olmayan ihtilaflarından dolayı ayrılmasıdır. Anlaşmazlıklarda devletlerin söz edilen arazi üzerinde hak sahibi olduğunu söylemektedir. Bu anlaşmazlıkta devletin arazi üzerinde geçmiş zamanda sahipliği olduğunun bilinmesi şarttır. Eğer talepte bulunan devlet hiçbir zaman bu araziye sahip olmadıysa, bu arazide hak iddia edemez. Bu yüzden tarafların arazi üzerinde bir zamanlar egemen olduğunu ve isteyerek bu araziden vazgeçmediğini ispatlaması gerekmektedir. Yani Ermenistan-Azerbaycan arasındaki arazi problemi Ermenistan'ın zorla Azerbaycan'ı işgal etmesidir. Ermenistan tarihte bilindiği üzere hiçbir zaman

Karabağ'a sahip olmamıştır. Ve buradan hak talep edemez. Ermenistan'ın yapmış oldukları, arazi anlaşmazlığı durumu olamaz. Arazi anlaşmazlığı olarak Karabağ'da oluşan sorunu ele alırsak, bu arazini kimsesiz ve terk edilmiş olarak kabul etmiş oluruz. Arazinin hukuken karşı tarafa ait olduğunu tek taraflı arazi isteyen devlet, karşı tarafa ait olduğunu inkâr etmez. Lakin bu toprak sahibinin değiştirilmesi gerektiğini söylemektedir. Böyle bir devlet arazi üzerinde egemenliğinin olmadığını bildirir (Aras, 2008).

Şu anki dönemde toprak bütünlüğü prensibi ve Uluslararası Hukuk arazinin sahibinin değişebileceğini de bildirmektedir. Uluslararası hukukta tarafların iradesiyle arazi değişikliğine, ayrılma (separation) denilmektedir (Klimenko, 1974). Ayrılmada ise her birinin devlet olması gerekmektedir. Devlet olmayanlar ayrılmaya katılamazlar. Bu ayrılmada sınırda bulunan devletler toprak değişikliği hayata geçirebilirler. Devletlerarasında arazilerin birbirlerine verilmesi durumunda, arazide yaşayan kişilerinde vatandaşlıklarını değiştirilmesi olayı söz konusudur. Bu topraklarda ömrünü geçiren kişilere, kişilerin hangi devletin vatandaşı olmak istiyorlarsa o devletin vatandaşı olma hakkı verilmiştir. Yapılan bu ayrılık nasıl ve ne amaçla yapıldığı konusu gözetilmeden direkt resmiyete intikal edilmelidir. Toprağın karşı tarafa verilmesi durumunun tarafların yapmış olduğu anlaşmanın parlamento tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Tarafların yapmış olduğu toprak anlaşmazlıklarının giderilmesi için halk oylaması (plebisit) ve referandum açıklanması gerekmektedir. Dağlık Karabağ'da bölgenin kime ait olduğunun belirlenmesi için plebisit veya referandum yapılması önerilmiştir (Aras, 2008).

Plebisit anlamı Latince'den gelmiş bir kelimedir. Plebiseitum, sade halk gibi kelimelerle yakın manada kullanılmaktadır. Tanımlayacak olursak, bir sorun ya da düşünce hakkında ilgili olarak halkın olumlu ya da olumsuz düşüncelerini belirmesi için başvuru olan oylamadır. Plebisit uluslararası hukukta ise toprak üzerinde yaşayan kişilerin, konuşulan bu toprağın hangi devlete ait olduğuyula ilgili düşüncelerini ifade etmek için araç olarak kullanılır. Plebisit, devletin iç hukukuna uygun veya uluslararası antlaşma ile gerçekleştirilebilir (Slovar, 1986).

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ olayına biraz önce tanımlamış olduğumuz plebisit ile çözüm sunulamaz. Durumu açıklayacak olursak, biraz önce tanımını verdiğimiz plebisit sadece toprak sorununda, toprağın hangi devlete ait olmasıyla ilgili sorunun çözülmesinde kullanılır. Fakat Azerbaycan ve Ermenistan

arasındaki sorun toprak sorunu değildir. Buradaki sorun Ermenistan'ın Azerbaycan'a sormadan tek taraflı toprak talebinin olmasıdır. Bu nedenle de bunların arasındaki sorunu plebisit çözemez. Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak problemlerinde plebisiti gerçekleştirebilmesi için anlaşmazlığı yapan devletlerarasında belirlediği anlaşmayı imzalamaları gerekmektedir. Araziye hangi halkın sahip olacağı kararlaştırılmaz. Bu toprakların hangi devlete ait olacağının arazi probleminde çözülmesi gerekmektedir. Bu iki devlet arasında ise böyle bir şey söz konusu değildir. Dağlık Karabağ olayında ise toprak sorununda plebisitin yapılması için bu tarafların halk özelliğini göstermemesi gerekmektedir. Burada yaşayanlar hem Ermeni hem de Azeri olabilirler. Toprağın hangisine ait olduğuyla ilgili bu iki devlet arasında toprak problemi olmalıdır. Bu iki devlet arasında anlaşmazlığın olduğunu kabul etmeli ve bu plebisit ilgili hayata geçirilmesiyle ilgili anlaşmanın bulunması gerekir. Belli bir arazide yaşayan azınlıkların bu arazinin hangi devlete ait olduğunu belirlemek amacıyla silahlı ayaklanma hakkının olmadığını da belirlemek yerinde olacaktır (Klimenko, 1982).

Demokrasinin önemli kurumlarının arasında referandumun da olduğu görülmektedir. Referandum halkın belli bir konuda kendi istediğini göstermesi için oy kullanması manasına gelir. Kanun, anayasa değişikliği, ülkenin uluslararası bulunduğu yeriyle ilgili gibi konular referandumun bakabileceği konular arasında olabilir. Plebisit referandumun özel bir şeklidir. Azerbaycan'ın kullanmış olduğu anayasada bulunan 3'üncü maddenin ve 1'inci fırfasında yazıldığı gibi halkın kendi menfaati için her bir konu için referandum yapılabileceği belirtilir. Diğer 11'inci maddenin 3'üncü fırfasında olan ise Karabağ'da bulunan toprakların el değıştirmesi konusu sadece Azerbaycan'da bulunan Meclisin kararıyla referandum yapılabileceğini söylemiştir. Bir konu hakkında yapılacak olan referandumda Azerbaycan da bulunan tüm yurttaşların hepsinin katılması gerekmektedir. Bu yüzden Dağlık Karabağ topraklarında gerçekleşen 10Aralık 1991-deki referandum geçerli değildir ve hükmü de yoktur (Dedeyev vd., 2010).

3.1. İŞGAL ÖNCESİ AZERBAYCAN

I. Petro (1689-1725) sayesinde gücüne güç katan ve 18'inci yüzyılın sonlarına doğru dünyanın güçlü devletlerinden birine dönüşen Rusya, sıcak denizlere ulaşmak niyetiyle İran ve Ortadoğu'nun üzerinden güneye ulaşmayı hedeflemiştir. Söz konusu devlet politikası I. Petro'nun vasiyetinde açıkça belirtilmiştir (Mouravief, 1966). Bu planı gerçekleştirmek için Rusya'nın yapması gereken önce Kafkasya'yı, sonrası ise

komşu İran ve Osmanlı Devleti'ni işgal etmek idi. Rusya Kafkasya üzerinde sinsî işgalcilik planlarını gerçekleştirmek için Ermenilerdeki milliyetçilik hırsını devamlı kullanmaya başlamıştır. Rusya'nın yönettiği bu tek taraflı gelişme belli bir zaman sonra karşılıklı olarak iş birliğine dönüşmeye başlamıştır Rusya Ermenistan'ın Azerbaycan karşısında direnecek hiçbir gücünün olmadığını açıkça bildiğinden dolayı karşılıklı anlaşmalar yaparak bölgeye 3200 Rus askeri takviyesi göndermiştir (Necefli, 2006).

Ermenilere bu bölgede kendi devletlerini kuracağını vadeden Rusya, hatta Dağlık Karabağ'da kendisinin oluşturduğu Ermenileşmiş bölgeleri birleştirerek küçük Ermenistan kurma düşüncesini ortaya koymuştur (Veliçko, 2002). Ermenilerin Azerbaycan'a yönelik toprak iddiaları SSCB döneminde de ara kesmeden devam eder. Sovyetler döneminde milletler arasında nifak tohumunun serpileceği gerekçesiyle baskılanan bu sorun, mevcut otorite zayıfladığı süreç içerisinde yeniden kendine vücut bulmuştur (Neciyev, 2011). Sırtını Rusya'ya dayamış bölgedeki Ermeni teröristler Karabağ'ın özel bir bölge olarak tanınmasını ve kendilerinin orada asker bulundurma hakkına sahip olmasını, tüm bunlar yetmiyormuş gibi aynı zamanda Azerbaycan Meclisi'nin verdiği kararları reddetmek için kendilerine müsaade edilmesi gerektiğini açık ve net bir şekilde ifade etmişlerdir (Kasım, 2011).

1805-1828 yılları Ermeni ve Gürcü maşalarıyla yaptığı iş birliğini kullanarak Rusya, 1799'un sonlarında Kafkasya'yı işgale başladı. Rusya'nın 1803 şubatında Azerbaycan'a gönderdiği Gürcü asıllı General Sisyanov'un en önemli yardımcılarında biri de Yuannes adında bir Ermeni idi. Kürek çay Antlaşması'nın sonucunda 1805 yılında Karabağ Hanlığını ele geçiren Rusya, Ermenileri bu bölgelere yerleştirerek onların gücünü işgalcilik prensipleri için istifade etmeye başladı. Yaptığı işgal politikaları sonucunda Kafkasya üzerinde tam hakimiyet kurmak isteyen Rusya ve İran arasında 1804'te başlayan savaş 1813'de yapılan bir anlaşma ile sona ererken Kafkasya da İran ve Rusya arasında paylaşılmış oluyordu (Umudlu, 2004). Kafkasya'nın bütünüyle Rusya'ya terk edilmesi (Erivan ve Nahcivan hariç) 12 Ekim 1813-de yapılan Gülistan Barış Antlaşması sonucunda gerçekleşmiştir (Bakıhanov, 1996). Bu işgalden sonra Rusya Kafkasya'da tamamen rahat hareket etmeye ve aşırı sömürgeci politikalarını uygulamaya başlamıştır. Aynı dönem içerisinde Rus yönetiminin emri ile bir defaya mahsus 390 Ermeni ailesi Şuşa'ya getirilmiştir (Esedov ve Kerimova, 1993). Rusya'nın uyguladığı toplu göç politikalarının yanı sıra kendi arzusu ile Karabağ'a gelen Ermeni aileleri de az değildi. Bölgede yerleştirilen Ermeniler "*Sadakat borcu*"

nedeniyle Ruslara itaat ve hizmet etmeye başlamıştır. Her iki tarafın da planlı hazırlıklarıyla hayata geçirilmek istenen “*iskân politikası*”nın gerçekleşmesi için müsait zemin hazırlanmıştır. Bu politikaların geç de olsa işgalci niyet taşıdığını anlayan Han ailesi buna itiraz etmelerinin hemen sonrasında yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlar.

Rusların uyguladığı iskân politikası, kısa zamanda kendi meyvelerini vermeye başlamıştır. 1823’te 642 köyün 155’nin Ermenilere, 487’sinin ise Azerilere ait olduğu açıkça görülmektedir. Bununla yetinmeyen Ruslar göç siyasetine daha ağırlık vererek ilerleyen senelerde Ermeni sayısını bölgede daha da artırmaya başlamışlardır (Aras, 2008).

3.2. 1828 SONRASI YAŞANAN GÖÇLER

Türkmençay Anlaşması (10 Şubat 1828) imzalandıktan sonra İran ve Rusya 1826’da Azerbaycan’ı kendi aralarında ikiye bölmüş, kuzey kısmı Rusya’ya, güney kısmı ise İran’a bırakılmıştı. Bu anlaşmanın 15-ci maddesini elinde esas tutan Rus yetkililer bir yıl içinde İran’da yaşayan Ermenilerin tümünün Rusya tarafına yerleştirilmesini istemişlerdir (Komisyon, 1989). Söz konusu göçle ilgili Rusya’nın İran Büyükelçisi olan A. Griboyedov Çara yazmış olduğu mektupta konu ile ilgili çok sayıda bilgiyi vermektedir (Griboyedov, 1989). Tarihte Ermeni yanlısı olarak bilinen bu diplomatın, İran’da bulunduğu dönemlerde Ermeni haklarını savunarak bu konuda bizzat İran şahına defalarca baskıda bulunduğu bilinmektedir (Necmi, 1993). O dönemde görevde olan büyükelçilerin notlarına dikkat ettiğimizde göç ile ilgili Rusların özel bir organizasyon komitesi kurduğu tarihi not düşülmüş bilgilerden biridir. Tüm bunlarla birlikte, komite tarafından devlet hazinesinden, göçmen Ermenilere kişi başına 25 ruble yardımda bulunulmuştur. Diğer bir bilgiye göre, anlaşmanın 15’inci maddesinden dolayı İran’dan getirilen Ermeniler esasen Azerbaycan’ın yukarı Aras bölgesi, yani daha çok Erivan ve Karabağ vilayetlerinde yerleştirilmişlerdir (Griboyedov, 1995). Rusya’nın meşhur yazarlarından olan Şavrov’un yazdığına göre 1828-1830 yılları arasında 40,000 İranlı, 84,000 Osmanlı Ermenisi Azerbaycan’a amaçlı bir şekilde yerleştirilmiştir. Bu rakam 19’uncu yüzyılın sonuna doğru bir milyonu aşmıştır (Şavrov, 1990).

Rusya iki amacını gerçekleştirmek için İskân politikasını uygulamıştır. Bu amaçlardan birincisi göç siyaseti sonucunda Kafkasya’nın etnik yapısını tamamen değiştirmek ve buralarda hâkimiyetini güçlendirmek olmuştur. Bir diğer amacı ise

Kafkasya dışından getirilen gayrimüslim zümre ile bölgede çoğunluk sağlayarak Müslüman toplulukları kolayca yönlendirmek olmuştur. İşgalden hemen sonra Kafkasya'daki Rus ordusunda Ermeni ve Gürcü subaylarına öncelik tanıma politikası zamanla genişletilmiş, bölgedeki Rus yönetimi bu zümrelerin tamamen eline emanet edilmiştir. Buna örnek göstererek Lazarev, Madatov gibi Ermeni asıllı Rus subaylarını göstermemiz mümkündür.

Rusya ileriki dönemler için komşu ülkeler olan Osmanlı ve İran'ın işgal edilmesinde orada yaşayan Ermenilerin gücünden istifade etmeyi planlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Ermenileri Kafkasya'ya toplama süreci sadece İran'da değil aynı zamanda Osmanlı Devleti de yapmıştır. 1829 yılında Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması'na Hristiyan halkın serbestçe Rusya topraklarına göç edebilmeleri ile ilgili hüküm koyulmuştur. Bu sinsi maddelerin esas amacını Osmanlı Devleti ilk defa 1877-1878 Osmanlı-Rusya Savaşında hissettirmiştir. Rusya Osmanlı ile yaşanan savaş sürecinde bölge içerisinde yerleşen Ermeni maşalarını kullanarak Anadolu'da büyük katliamlar yapmıştır (Uçarol, 1995).

XIX. asırda Azerbaycan'a karşı Çarlık Rusyası'nın uyguladığı şiddetli işgalci politikalar neticesinde bu topraklar bölünmüş, etnik Türk ve Müslüman topraklarına ve özellikle, Nahcivan, Erivan Guberniyası'na, şimdiki Karabağ'ın dağlık arazilerine Ermeni kökenli vatandaşlarını yerleştirmekle demografik yapıyı bozan ve milli münasebetleri keskinleştiren bir sistem oluşturulmuştur. Stratejik olarak bu Ermeni çoğunluğun Osmanlı ve İran sınırında yerleştirilmesi Çar hükümetinin müstemleke siyasetinden ileri gelmekte idi. Rusya'nın yaptığı etnik transferler sonucunda çok geçmeden Güney Kafkasya'da Ermenilerin sayı 300 bin kişiden 1 milyon 300 bin kişiye çıkarıldı.

Rus İmparatorluğu'nun kendi içinde sosyal siyasi çalkantı yaşadığı bir zamanda, özellikle 1905-1907 yıllarında bunu suiistimal eden Ermeniler Azerbaycan halkına karşı toplu soykırım faaliyetinde bulunmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ruslar tarafından ekseriyeti Ermeni olan etnik grupları Karabağ'a, Bakü'ye ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerine planlı bir şekilde yerleştirilmişlerdir.

Savaş zamanı devlet içerisinde oluşan karmaşıklığı kendileri için en büyük şans olarak gören Ermeni silahlı desteleri (Askeri birlik) öncelikle Osmanlı arazilerinde, 1918-1920'li yıllarda ise Güney Azerbaycan'da, şimdiki Ermenistan arazilerinde, sonra

Kuzey Azerbaycan'da, Borçalı'da Türkler ve Müslümanlara karşı akıl almayan toplu katliamlar yapmışlardır. Rusya'nın uyguladığı göç politikaları sonucunda bu bölgelere yerleştirilen Ermeni toplulukları 1917 yılının sonları, 1918 yılının mart ayında Erivan'da Azerbaycanlıların yaşadıkları 199 köye saldırarak yerle bir etmiştir. Ermeni terörünün kurbanlarının sayının en çok arttığı dönem 1918 yılının mart ayı olmuştur. Bu soykırımların elbette ki stratejik amaçları var idi. Bu amaçların başında Osmanlı ordusunun Güney Kafkasya'ya doğru hareketini önlemek gerekiyordu (Dedeyev vd., 2010).

3.3. İŞGAL SONRASI AZERBAYCAN'IN DURUMU

Karabağ'ın işgal edildiği sırada, altyapı ve emek faktörü bakımından bölgenin ekonomisi zarara uğramıştır. Karabağ Savaşı ve işgal edilmesinden sonra da oluşan altyapısı zarara uğrayan kurumlar, kuruluşlarla ilgili bilgilerin bulunduğu Tablo 3'te, işgalin insan unsuruna verdiği etkiler ise Tablo 2'de görülmektedir. Bu iki tabloda bölge ekonomisinin savaş sonrası kaybedilmiş değerlerin ve zararların çok önemli yer tuttuğu görülmektedir.

Tablo 2. Karabağ Savaşı ve İşgalinin İnsan Unsuruna Etkileri

Öldürülenler	20.000 kişi
Yaralananlar	50.000 kişi
Esir	5.100 kişi
Göçe Mecbur Kalanlar	1 milyon kişi

Kaynak: (<http://www.human.gov.az>).

1988 yılında Ermeniler, Karabağ'ın kendi topraklarına bağlanması için Ermenistan'da gösteriler yapmaya başlamıştır (Gürel, 1992) Ermenistan, Sovyetler Birliği İttifakın olmasına rağmen topraklarında bulunan Türklere karşı terörist gibi davranırken diğer yandan da sınır dışı etme faaliyetleri de bulunmaktadır. Ermenilerin yapmış olduğu saldırılarda Azerbaycan'da bulunan 1.000'e yakın yerleşim yerlerine el koymuşlardır. Ermeniler, Azerbaycan topraklarının 1/5'ine yakınına işgal etmişlerdir. Bu savaş sonucunda Ermenistan'dan, Karabağ'dan ve Karabağ'a yakın yerleşim yerlerinden 1 milyon insan mülteci durumuna düşmüştür (Babayev, 1995). Türk kimliğini yok etmeye yönelik oluşturulmuş Amerika merkezli Ermeni lobisinin yaptığı aktif faaliyetler üzerine dünyadaki büyük devletler Azerbaycan'ı bu derdi ile baş başa bırakmıştır (Alkan, 2010). Bu bölgelerin Ermenistan tarafından işgalinin bilinmesine rağmen söz konusu savaşı tetikleyen silah ve lojistik yardım yapan Rusya'nın, çözüme ulaşmada esas anahtar role sahip olduğu bilinen bir gerçektir (Özdamar, 2010).

Ermeniler tarafından işgal altında bulunan Azerbaycan topraklarında zengin yeraltı ve yerüstü doğal kaynakları bulunmaktadır. Bu topraklarda demir filizi, altın, cıva, krom, perlit, alçı, mermer, akik gibi çok sayıda metal bulunmaktadır. Bölge dinlenme alanları bakımından daha büyük bir potansiyele sahiptir. Bu tabii kaynaklar işgal altında bulunduğu dolay uzun süreli kalkınma hareketi olarak kullanımından uzaktır. Bu toprakları Ermeniler kendi yararlarına göre kullanıyorlar. Azerbaycan Ekoloji ve Tabii Servetler Bakanlığı, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında mevcut doğal kaynakların Ermenistan tarafından yağmalandığını, bu çevrede Yukarı Karabağ'da bulunan bazı altın yataklarının Uluslararası şirketlere satıldığına dair ellerinde deliller bulunduğunu açıklamıştır. Şu dönemde ise Azerbaycan ve İran sınırı içerisinde işgal altındaki yerlerden uyuşturucu ve narkotik madde geçişi sağlanmaktadır. Yine işgal altında ve denetimden uzak olan Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgelerde narkotik bitkilerin yetiştirildiği ve ürünlerinin gizli yollarla Rusya ve Avrupa piyasasına ulaştırıldığı, bazı yetkili kurumlar tarafından ifade edilmektedir Ermeniler bu arazilere uyuşturucu maddelerin ekildiğini yalanladılar. Ancak işgal edilen arazilerde narkotik maddelerin yetiştirilmesi ve satışı ile ilgili olarak birçok hadisenin mahkemelerce kayda alınması, yine Azerbaycan'da meydana gelen ve suç teşkil eden bazı hadiselerde Dağlık Karabağ arazisinde narkotik maddelerin üretildiğini tasdik etmektedir. Bu bölgede kullanılan ağır silahlar ve askeri mühimmatlar çevreyi olumsuz yönde etkilemektedir. Askeri araç ve gereçlerin toprakta derin yarıklar açtığı ve bitki ürünlerine ciddi zararlar verdiği görülmektedir. Nazik toprak katmanına ve erozyona eğilimli yamaçlara sahip olan yumuşak tabiatlı Küçük Kafkas'ın işgal altındaki dağlık arazilerindeki ekolojisine verilen zararın hacmi her geçen gün daha da büyümektedir (Aras, 2008).

Tablo 3. Savaş ve İşgal Sonucunda Zarara Uğrayan Kurum-Kuruluş ve Sistemler

İskân yerleri	890
Evler	150.000
Devlet kurumları	7.000
Okullar	693
Anaokulları	855
Tıbbi kurumlar	695
Kütüphaneler	927
Camiler	9
Tarihi yerler	9
Tarihi abideler	464

Tablo 3 (Devam). Savaş ve İşgal Sonucunda Zarara Uğrayan Kurum-Kuruluş ve Sistemler

İskân yerleri	890
Müzeler	40.000
Sanayi kurumları	6.000
Karayolları	800 km
Köprüler	160
Su hattı	2.300 km
Gaz boru hattı	2.000 km
Elektrik hattı	15.000 km
Ormanlık arazi	280.000 hektar
Sulama sistemi	1.200 km

Kaynak: (<http://melumat.xazar.com>).

Toprağa yapılan üretim sisteminin doğru bir şekilde yapılmadığından dolayı toprak erozyona uğramıştır. Ülkedeki 4,3 bin hektar alanın dağ-maden ve inşaat malzemesi sanayisindeki faaliyetleri nedeniyle faaliyet yapamaz haline getirilmiştir. Ermeniler elektrik ihtiyacı için 1970’de Metsamor Nükleer Santrali’ni kurdular. Bu santral 1989’da durduruldu. 1995’de ise tekrar faaliyete açıldı. Nükleer santralin faaliyete başlaması, atık problemini beraberinde getirmiştir.

Bölgede bulunan kişilerin söylemine göre işgal altındaki yerlerin, boş bulunan köyler ve ormanları ateşe verilmiştir. Ağdam’da (Karabağ’da bir bölge) bulunan Yusufcanlı, Novruzlu, Bağbanlı ve Sarıca köyleri yok edilmiştir. Ermeniler bir tarafta Azerbaycan insanına ait özellikleri taşıyan yerleşim mekanlarını yakıp yıkarken, diğer taraftan ise Ermeni nüfusu yerleştirmek amacıyla yeni konutlar yapmaktadır (Saraç, 2007).

Ermeniler tarafından Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi sadece şehir ve köylerin dağıtılarak harabe haline getirilmesine değil, aynı zamanda bitki ve hayvan türlerinin yok olmasına, dengenin bozulmasına da sebep olmuş ve olmaktadır. Ermenilerin işgali bu bölgelerde çok nadir bulunan bitki ve hayvanların yok olmasına sebebiyet vermektedir. Azerbaycan’da bulunan Küçük Kafkas dağlık bölgesi büyük bir ormanlık alanıdır. Bu bölgede toplam orman ve koruluklar 246,7 bin hektardır. Bu alanda bulunan ormanlık alanlarından kesilen ağaçlar sınıra yakın ülkelere verilmektedir. UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) tarafından Azık ve Tağlar abideleri eski çağ kültür abideleri olarak ele alınmıştır. Bu abideler Ermeniler tarafından yok edilmiştir. Bazı kaynaklarda Ermenilerin işgal ettiği yerlerde bulunan Şuşa’da meşhur Azerbaycan şairi Molla Penah Vakıf’ın makberi,

Fuzuli'de Şah Abbas Kervansarayı, Lâçin, Zengilan vb. şehirlerdeki tarihi ve kültürel yerleri yok ettiği gösterilmiştir. Eski çağ Alban kilisesini silah deposu haline getirmiştir (Saraç, 2007).

Ermenilerin işgali yerlerde bulunan doğal kaynakların, kültürel ve tarihi abidelerin yok olmasını sağlamaktadır. İşgal ettikleri yerlerin ellerinden çıkacağını bildikleri için birçok kasıtlı olarak çıkardığı yangınlarla tarihi ve kültürel mirasları yok etmeye başlamışlardır. Azerbaycan Kültür Bakanlığı tarafından Karabağ'da Ermeniler tarafından 700'den fazla Azerbaycan tarihi ve kültürel eserinin yok edildiği, Ermenilerin çıkarmış oldukları yangınlarla Karabağ'daki Azerbaycan tarihi izlerinin tamamen silinmek istendiği açıklanmıştır.

Meydana gelen yangınlar Karabağ'da bitki örtüsünün ve toprakların tahrip olmasına yol açmaktadır. Oluşan bu yangınlar canlıların yaşamını önemli bir şekilde olumsuz olarak etkilemektedir. Haziran 2006 tarihin başlarında Ermenilerin el koyduğu evler ve ormanlık alanlarda meydana gelen yangınların sonucunda, altı köyün tamamının yok olduğu, Fuzuli, Cebail, Hocavend ve Terter ilçelerinde bulunan binlerce yeşil alanın yok olduğu, 47 bitki ve 19 ağaç türünün de yanarak yok olduğu Azerbaycan Çevre ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı tarafından açıklanmıştır. Ermenistan, Paris Konvansiyonunda bulunan savaş sırasında kültürel servetlerin korunması durumunu çiğneyerek yağmalamaya devam etmiştir. İşgal sürecinde Kelbecer, Şuşa, Ağdam ve Zengilan'daki talan edilen müzelerde yaklaşık 40.000 kıymetli eşya, tarihi eser çalınarak, Ermenistan'a götürülmüştür. Ermenistan işgal ettiği bölgelerdeki doğal kaynakları bilinçsizce kullanarak ve bölgedeki ekosistemi tahrip edip bu bölgelerin ekolojik durumu hakkında bilgi vermemektedir. Farklı yollarla alınan bilgilere göre Ermenilerin zorla almış olduğu toprakların ekilip biçilmeyen yerlerinde yabani bitkilerin, yabani hayvanların ve zararlı böceklerin daha da arttığı görülmüştür.

Zararlı hayvanlar hem o bölgelere hem de civardaki bölgelere büyük miktarda zarar vermektedir. Alınan başka bilgilerde ise Ermenilerin kendi arazilerinden çıkmış olan zararlı atıkların işgal edilen bölgelere götürüldüğü belirtilmiştir. Dağlık Karabağ topraklarının son yıllarda Ermeniler tarafından zehirli atıklarını attıkları yer olarak kullandıkları görülmektedir. Bu zehirli atıkları attıkları yerin yakın bir zamanda ekolojisi çok kötü bir şekilde zarar görecektir (Aras vd., 2008).

Ermeni hükümeti atıklarla ilgili Şubat-Mart, 2004 aylarında parlamentoda kabul edilmesi üzerine bir kanun teklifi hazırlamıştır. Hazırlanan kanun teklifinde Ermenistan’da tehlikeli atıkların son senelerde önemli bir şekilde arttığı gözlenmektedir. 1985-1990 yılları arasında Ermenilerin vermiş olduğu kaynaklarda ise Ermenistan’da 36,7 milyon ton ekosistemi bozacak zehirli sanayi atıkları toplanmıştır. Bu atıklardan 100 bin tonu kimyasal atıklar, 110 bin ton ağaç ürünleri üretimi, 300 bin ton gıda sanayisi ve 33 milyon ton metalürji atıklarıdır. Ermenistan’da toplanan atıkların 20 bin tonunun bileşiminde ekolojik bakımından tehlikeli olan cıva, kurşun, nikel, krom vb. zararlı maddeler bulunmaktadır. Ermeni devletinde metalürji, kimya ve enerji sanayilerinde üretilenler çevre kirliliğine neden olmaya başlamıştır. 1980’li yıllarında Okçu çay vasıtasıyla tehlikeli atıkları Aras nehrine dökülmeye başlamışlar. Ermenilerin işgal ettikleri topraklara Mesa mor Nükleer Enerji Santrali’nin Radyoaktif atıklarını ve sanayi atıklarını, Astana barajını döktükleri zehirli maddelerle kirllettiklerine dair Azerbaycan hükümeti elinde bilgilerin bulunduğunu bildirmiştir. Hatta Astana Barajında yüksek oranda toksin elementlerin varlığı tespit edilmiştir. Zehirli atıklar sebebinden Gürcistan’ın da ekolojisine olumsuz yönde etkilediğini yönde açıklamalar yapmıştır. Ermeniler böyle yaparak bilinçli bir şekilde uluslararası ekoloji kanunlarını uygulamamaktadır. Aras ve Kür’ün sularını Ermeniler bilinçli olarak kirlletmeye devam etmektedir. Ermenilerin Azerbaycan yönünde akan nehirleri kirlletmesi ise “*ekolojik savaş*”, “*ekolojik soykırım*” olarak değerlendirilebilir. Güney Kafkas çevresi ve Kafkas çevresindeki ekolojik sistemin birbirine çok yakın ilişkisinin olmasından dolayı bölgedeki ülkelerin birlik sağlaması gerekmektedir. Fakat Karabağ’ın işgali Kafkas ülkelerinin aralarında iş birliğinin olmasını önlemektedir. Bu, bölgedeki ekosistemi de büyük ölçüde kötü etkilemektedir. Güney Kafkas’ta ortak bir düşüncenin oluşmasına Ermenistan itiraz etmektedir (Dedeyev vd., 2010).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞ BÖLGESİ İLE KUBADLI’NIN İŞGALİ, ZORUNLU GÖÇ VE SONUÇLARI

1. KARABAĞ BÖLGESİ

Karabağ konum olarak ile Kafkas dağlarının güney doğusunda yer alan 4.392 km²’lik bir araziye sahiptir. Bu cennet mekân tam olarak Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde Kür, Aras nehri ile Gökçe Gölü arasında, batıda Ermenistan, güneyde İran sınırına yaklaşan, kuzeyden güneye 120 km, doğudan batıya ise 35-60 kilometre uzunlukta dağ ve ovalardan oluşan bir bölgedir. Dağlık Karabağ veya yukarı Karabağ ismi ise bu coğrafyanın üst kısımları dağlık bir bölgede olduğundan dolayı gelmektedir. Karabağ’ın stratejik öneminin sebebi bu bölgede maden yatakları, mineral suları, orman ürünlerinin yerleşmesidir. Bu amaç ile yüzlerce askerin şehit olduğu bölgede 21,000 hektar tarıma elverişli arazi bulunmaktadır. Karabağ kendisi ise alan olarak bütün Azerbaycan’ın toplamda %5’i kadardır (Taşkiran, 1997).

Karabağ’da genel olarak ortalama sıcaklığı 0-10, yıllık yağış oranı ise 600-1200 mm’dir. Turşsu ve Şırlan gibi dünyaca ünlü soğuk su kaynakları ile Karabağ kendinden söz ettirmektedir (Gökçe, 2011; Attar, 2003). Bölgede Karasal iklimin hâkim olması ile savaş sonrası sınırlı sayıda meyve, tahıl ve hayvancılığa sahip olduğu düşünülmektedir (Yalçinkaya, 2006).

Coğrafi konum itibariyle Karabağ, Ermenistan ve İran’ı kontrol edilecek jeopolitik öneme sahip bir noktada bulunduğu bilinen bir gerçektir (Aslanlı, 2001). Bu sebeptendir ki, Azerbaycan’ın gözbebeği olan bu bölge geçmişten bu yana düşman saldırısına defalarca maruz kalmıştır (Özyılmaz, 2013).

1.1. DEMOGRAFİK OLARAK KARABAĞ

Yıllardır yüzlerce savaşa şahitlik eden Karabağ Bölgesi’nde merkezi Şuşa olmak üzere, 1747 yılında Karabağ Hanlığı kurulmuştur. 1805 yılında Rusların amansız işgaline uğrayan bu hanlık daha sonra 1812’de imzalanan Gülistan Antlaşması’yla Çarlık Rusyası’na bağlanmıştır (Türsan vd., 1992). İran tarafından ise ülkenin güneyindeki hanlıklar, Erivan ve Nahcivan hanlıkları işgal edilmiştir. Sonralar İran, Rusya karşısında tekrardan yenilerek Nahcivan ve Erivan hanlıklarını kaybetmiştir. Çarlık Rusyası Erivan hanlığını işgal etmeden önce 1828 yılına kadar bu bölgede nüfus dağılımı aşağıdaki gibiydi:

- Azeri Türkleri: 84.089 kişi;
- Ermeniler: 57.305 kişi;
- Kürtler: 26.911 kişi;
- Diğer: 850 kişi;
- Toplam: 169.155 kişi.

Çarlık Rusyası'nın uyguladığı asimile politikaları sonucunda 1828'den yani, bölge tamamen Rusların kontrol altına geçtikten sonra burada Ermeni nüfusunun giderek arttığı açıkça görülmektedir. 1978'de Karabağ'daki varlıklarının 150. yıldönümünü kutlaması ile Ermeniler bu sürecin doğruluğunu kendileri farkında olmadan kayıtlara geçirmişler. Bölgede İngilizler tarafından yapılan 1919 yılındaki bir araştırmaya göre: Karabağ'daki Azeri-Ermeni nüfusu 2/3 oranında bölgenin gerçek sahibi Azerilerin lehinedir. Ermenilerin Dağlık Karabağ bölgesinde çoğunluk durumuna gelmesi ise Sovyetler Birliği döneminde gerçekleştirilmiştir (Gürel, 1992).

Rusların bu bölgeyi tamamen kontrol altına aldıktan sonra 1831 yılında Erivan şehrinin nüfusunu çoğunluk olarak Azerbaycan Türkleri oluşturuyordu. Mevcut olan bilgilere göre şehirdeki nüfus: 7.331 Azeri Trk; 4.484 Ermeni ve 105 kişi de diğer milletlerden oluşuyordu. Ortaya çıkan bir başka bilgiye göre o dönem Erivan şehrinin nüfusunun dörtte birini Ermenilerin oluşturduğu ve Türklerin çoğunluk olduğu anlaşılmaktadır. Elimizde olan bilgilere ve tarihi gerçeklere dayanarak şunu söyleyebiliriz ki, Ermenilerin bu bölgede demografik özelliklerine göre herhangi bir hak iddia etmeleri imkansızın üzerindedir. Bu gerçekliği çok iyi bilen Ermeniler Rusların da desteğini alarak bölgede kendi nüfuslarına elinden geldiği kadar artırmaya çalışmışlardır. Bu süreç 19'uncu yüzyılda Rusya destekleri ile gerçekleştirilmeye başlanılmış ve 20'inci Yüzyılda Sovyetler Birliği kontrolünde devam ettirilmiştir.

Eğer biz Azerbaycan'ın batısında Azeri nüfus durumunu 1917-1989 yılları arasında incelemek için, 1940-1953 yıllarında uygulanan "*topl gç politikasını*" dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesi gerekir. Problemin boyutlarını anlamak için söz konusu tarih aralıkları içerisindeki oluşturulan gçleri incelendiğinde açıkça görülmektedir ki, bu bölgelerde sistematik olarak Azeri nüfusunun azaltılmaya çalışılması tarihin sonraki merhaleleri de buradaki yerli halkın sorunu göçe mecbur olmasına zemin yaratmıştır. 1947, 23 Aralık tarihinde Stalin imzaladığı bir karar sonucu, Ermenistan'ın sınırları içerisinde kalan tarihi yurtlarını terk etmek zorunda bırakılan yüz binlerce Azeri, mecbur durumda kaldıklarından dolayı eli kanlı Stalin'in

tehditleri sonucunda Azerbaycan'ın içlerine doğru aileleri ile birlikte Ruslar tarafından göçürülürler. Bu göçe direnen aileler Rus yönetimi tarafından açıkça ölümle tehdit edilmiştir.

Rusların bütün bu oyunlarının yegâne sebebinin bölgedeki nüfusu değiştirmek olduğu açıkça tarihi belgelerle ispat edilen bir gerçekliktir. II. Dünya Savaşı sonrası Rusya'nın Azerbaycan Türklerine karşı uyguladığı zoraki göç politikaları sonuçları insanda son derece dramatik hisler meydana getirmektedir. Nitekim bölgede 1948-1952 yılları arasında Ruslar tarafından yapılan göç politikaları sonucunda Sovyetler 1959 yılında gerçekleştirdiği nüfus sayımına göre Ermenistan'da nüfusun etnik dağılımı aşağıdaki gibi olmuştur:

Rusların farklı diplomatik ve stratejik hileleri sonucunda yaklaşık 130 yıl içinde Erivan Bölgesi nüfusunda aşağıdaki değişiklikler olmuştur: Ermeniler 57.305 kişiden 1.361.800 kişiye yükselmiştir. Azeriler 84.089 kişiden ancak 107.700 kişiye ulaşabilmiştir. Kürtler 26.911 kişiden 25.600 kişiye gerilemiştir. (Doğum oranının çok yüksek olduğu Kürt nüfusun hiç artmadığı, hatta gerilediği, dolayısıyla Azeri Türkleri gibi Müslüman Kürtlerin de acımasızca soykırma uğradığı açıkça görülmektedir.) Ermenistan'ın bu bölgenin gerçek sahibi olan Azerbaycan Türklerinden tamamen temizlemeye yönelik Rus politikaları sonraki yıllarda da devam ettirilmiştir. Yaptıkları onca çabalara rağmen Ermeniler bu yıllarda tamamen amaçlarına ulaşamamışlardır. Buna sebep Rusların Ermenistan'da Türk nüfusunu tamamen bertaraf edememeleri olmuştur (Beşiroğlu, 2001).

Bu sorunu kendi lehlerine çevirmek isteyen Ermeniler Azerbaycan halkına ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sürekli şöyle suçlamalar yönelmektedirler: *"Ermeni nüfusunun bölgede artımı açıkça Azerbaycan Türkleri tarafından engellenmektedir"*. Oysa tarihi gerçeklikleri ve yukarıdaki demografik yapıyı gözden geçirdiğimizde Ermeni militanlarının Ruslarla iş birliği yaparak bu bölgeye nasıl kendilerini yerleştirmeye çalıştıklarını ve devlet kurma amaçlarını net bir şekilde gözlemleyebiliriz (Semedzade, 1995).

Aşağıdaki yer alan 4'üncü tabloda bölgesinden zorla göç ettirilen nüfusu millet dağılımına ve yerleştikleri bölgelere dikkat çekilmiştir. Eğer söz konusu tabloyu genel olarak değerlendirirsek ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır; genel olarak Azerbaycan'da toplam göçmen sayısının 576.234 olduğu ve bunlardan Azerbaycan Türklerinin

570.466, Kürtlerin 4798, Anadolu Türklerinin 357, Rusların 516 ve diğer azınlıkların da 97 kişi olduğu görülmektedir. İl ve ilçelere bakıldığında, çoğunluk Bakü (153.392), Bedre (49.446), Fuzuli (50.155), Sumgayıt (43.679), Ağdam (20.609), Sabirabat (17.954), Lâçin (16.986), Terter (15.065), İmişli (15.468) ve Yevlah (11.559) ilinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda (Tablo 4) bu durum ayrıntılı olarak gösterilmektedir.

Tablo 4. Zorunlu Göçmenlerin Etnik Dağılımı¹

Yerleştirildiği İl/ilçe	Toplam	Azerbaycan Türkleri	Kürtler	Türkler	Ruslar	Diğer
Azerbaycan	576.234	570.466	4.798	357	516	97
Nahcivan	945	945	0	0	0	0
Bakü	153.392	152.935	197	198	1	61
Binakadi	23.858	0	0	15	0	0
Azizbeyov	12.763	12.717	30	6	0	10
Hatai	16.356	16.300	0	44	0	12
Karadağ	9.328	9.264	41	14	0	9
Neriman ov	12.351	12.348	2	1	0	0
Nesimi	11.086	11.066	0	13	0	7
Nizami	12.878	12.765	72	30	0	11
Sabuncu	17.550	17.528	0	22	0	0
Sebail	7.274	7.242	17	11	1	3
Suraham	14.347	14.292	35	20	0	0
Yasamal	15.601	15.570	0	22	0	9
Alibayramlı	4.721	4.721	0	0	0	0
Gence	15.304	15.296	0	4	0	4
Mingeçevir	18.338	18.332	0	6	0	0
Sumgayıt	43.679	43.626	40	8	0	5
Naftalan	3.390	3.390	0	0	0	0
Abşeron	9.362	9.362	0	0	0	0
Ağcabedi	18.296	18.134	159	3	0	0
Akdam	20.609	20.593	0	16	0	0
Aktaş	3.367	3.290	77	0	0	0
Akstafa	1.320	1.302	8	10	0	0
Aksu	1.748	1.748	0	0	0	0
Astara	55	55	0	0	0	0
Balaken	250	250	0	0	0	0
Beylegan	16.295	16.117	113	40	25	0
Bedre	49.446	49.436	2	3	0	5
Bilesuvar	19.863	19.855	0	5	0	3
Celilabat	1.376	1.374	1	1	0	0
Daşkesen	1.390	1.388	0	2	0	0

¹ Ermenistan’da yaşayan Azerbaycan Türklerinin Ermeniler tarafından göçe zorlanması Karabağ Savaşının başlanmasına etken sebep olmuştur. Azerbaycan’ın farklı bölgelerinde yaşam mücadelesi veren bu mülteciler hakkında akademik veriler tezime ilave edilmiştir.

Tablo 4 (Devam). Zorunlu Göçmenlerin Etnik Dağılımı

Yerleştirildiği İl/İlçe	Toplam	Azerbaycan Türkleri	Kürtler	Türkler	Ruslar	Diğer
Deveci	345	345	0	0	0	0
Fuzuli	50.155	50.153	0	2	0	0
Gedebey	323	323	0	0	0	0
Goran boy	6.208	6.208	0	0	0	0
Gökçay	1.995	1.995	0	0	0	0
Hacılabil	1.865	1.864	0	1	0	0
Haçmaz	460	0	0	0	460	0
Hanlar	5.697	5.694	0	3	0	0
Hızı	485	485	0	0	0	0
İmişli	15.468	15.468	0	0	0	0
İsmailli	3.355	3.150	203	2	0	0
Kürdemir	2.743	2.720	17	3	0	3
Kak	1.052	1.052	0	0	0	0
Kazak	6.689	6.685	0	4	0	0
Kabele	1.896	1.745	146	5	0	0
Kobustan	473	458	15	0	0	0
Küba	261	192	69	0	0	0
Kusar	23	22	0	0	1	0
Laçın	16.986	13.415	3571	0	0	0
Lerik	6	6	0	0	0	0
Lenkeran	509	509	0	0	0	0
Masallı	455	435	19	1	0	0
Neftçala	370	370	0	0	0	0
Oğuz	2.744	2.744	0	0	0	0
Saatli	13.656	13.610	36	0	0	10
Sabirabat	17.853	17.825	11	17	0	0
Salyan	1.565	1.565	0	0	0	0
Samuh	1.760	1.736	22	2	0	0
Siyezen	199	199	0	0	0	0
Şamahı	1.267	1.267	0	0	0	0
Şeki	5.311	5.251	60	0	0	0
Şemkir	1.852	1.852	0	0	0	0
Terter	15.065	15.061	0	3	0	1
Tavuz	18	18	0	0	0	0
Ucar	1.022	1015	0	2	0	5
Yardımlı	10	10	0	0	0	0
Yevlah	11.559	11.511	32	16	0	0
Zakatala	368	339	0	0	29	0
Zerdab	1.020	1.020	0	0	0	0

Kaynak: Özkul ve Vermez (2009).

1.2. KUBADLI'YA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

Kubadlı'nın kuruluş tarihi 14.03.1933 tarihine dayanmaktadır. Bu bölgenin il sınırları içinde bir ilçe (Kubadlı) ve 93 köy vardır. Kubadlı'nın merkez Bakü ile arasında toplamda 403 kilometre mesafe vardır. Coğrafi güzellikleri ile kendinden bahsettiren bu

bölge Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güneybatısında, Karabağ yaylasının güney doğusunda yerleşmektedir. Bilindiği üzere Kubadlının Ermenistan'la (120 km) Hocavendi ile (45 km), Laçın, Cebrail ve Zengilan illeri ile sınırı bulunmaktadır. Bölgenin bazı taraflarında kırsallığa rast gelirse de genel olarak Kubadlı dağlık kesimlerden oluşmaktadır. Kubadlının dört bir tarafı dağlık arazi ormanlarıyla kaplıdır.

Değişik hastalıklara iyi gelmesi ile ün kazanan Hertiz ve Senger dağları bu bölgede yerleşmektedir. Burada yaşayan insanların önemli meşguliyetlerinden biri hayvancılık ve tütüncülüktür. Henüz kullanılmayan akik yatağının Kubadlıda yerleşmesi hiç şüphesiz bölgenin ne kadar stratejik öneme sahip olmasının ispatıdır. Tarihsel gelişimine bakıldığında, Kubadlı ve çevre köylerinin 17.yüzyılda Karabağ'ın yönetiminde olduğu görülür. Kubadlı 1868 yılında Yelizavetpol (şimdiki Gence) valiliği kurulduktan sonra tamamen Zengezurun sınırları içine dahil olmuştur. Bu cennet mekânın Ermenistan'ın Gorus, Kapan bölgeleri ve Zengilan, Cebrail, Laçın ve Hocavend bölgeleri ile sınırları bulunmaktadır. Kubadlı şehir olarak Karabağ yaylasının güneydoğusunda, Pazar çay Nehri'nin kıyısında bulunmaktadır. Savaş öncesi kentte 62 kurum ve işletme bulunmaktaydı. Bu bölgede asfalt fabrikası, tavuk çiftliği, taşocağı, teknik donanım kontrolü, tekstil fabrikası, Azerbaycan "*Neft, gaz, avtomat*" petrol işletmeleri için makinelerin üretimi ile uğraşan ve başka üretim nitelikli işletmeler de bulunuyordu. Ermeni saldırısına maruz kalmadan önce Kubadlı il sınırları içinde 21 lise, 26 ortaokul, 15 ilkokul ve 1 adet engelli vatandaşlar için oluşturulan ortaokul vardı. Bölge halkı meslek eğitimi için yalnız köye 126 numaralı orta teknik meslek okuluna gidiyordu, bu okul toplamda her yıl 300 kişiye çeşitli meslekler üzere eğitim vermekte idi. Tüm bunlarla birlikte ilde 300 kişilik 4 hastane ve sağlık ocağı bulunmaktaydı. Viran olmadan önce Kubadlı ilçe sınırları içerisinde 111 kültürel eğitim kurumu da dahil olmak ve 60 kütüphane, 10 kültür evi, 28 kulüp, 23 sinema vardı. Burada toplamda 125 ticaret, 96 restoran-kafe işletmeleri, 25 sosyal hizmet departmanı durmadan çalışmakta idi (Seferov, 2010).

Savaş sürecinde yaşadıkları bölgeyi terk etmek zorunda olan sivil halk Azerbaycan Cumhuriyeti'nin birçok bölgesine akın etmeye başlamıştır. Yaşanan çatışmalar nedeniyle yolların Ermeni çeteleri tarafından saldırılara maruz kalması tehlikesi oluştuktan sonra İran'a yakın köylerde yaşayan sivil halk İran üzerinden Azerbaycan'ın diğer bölgelerine göç etmek zorunda kaldığı kalmıştır. Karabağ Savaşı döneminde eli silahsız, sadece canlarını kurtarmak için yurtlarını terk eden siviller

Ermeni çeteleri tarafından pusuya düşürülerek feci şekilde öldürülmüşler. Bu tür göçlerden biri de tarihte kanlı Hocalı Soykırımı gibi iz bırakan Hocalı halkının canlarını kurtarmak için bölgeyi terk ederken yaşadıkları facialardır. Bu bölgeden göç eden tamamın sivil halktan oluşan 613 kişi Ermeni çeteleri tarafından acımasızca işkence ve tecavüze maruz kalarak öldürülmüştür (Vermez, 2009).

1.3. KARABAĞ VE KUBADLI’NIN İŞGALİ VE GERÇEKLEŞEN ZORUNLU GÖÇ SÜRECİ

Karabağ’ın Kubatlı ilçesinde göç eden sivil vatandaşların büyük bir kısmı Sumgayıt şehrine yerleşmiştir. Bu bölgeden gelen göçmenlerin en temel sorunlarından birisi barınma ve hayatlarını sürdürebilmeleri için yiyecek bulma olmuştur. Azerbaycan Devletinin o dönemler yeni kurulduğunu göz önünde bulundurursak bir milyona yakın göçmenin hayat koşullarının iyileştirilmesi çok da kolay olmamıştır. Haydar Aliyev’in emriyle göçmenlerden şehirde akrabası olanlar akrabalarının yanına, olmayanlar ise boş yatakhanelerde buldukları hanelere yerleştirilmişlerdir. Bir müddet sonra ise jeopolitik nedenlerden dolayı göçe maruz kalan yaşlı nesilde kalp krizi, stres sonucu ölüm vakalarının arttığı görülmüştür (Özkul, 2009).

1985 yılında Sovyetler Birliği’nin başına geçen Mihail Gorbaçov’un “açıklık” (glasnost) ve “yeniden yapılanma” (perestroika) politikaları ciddi şekilde ekonomik ve sosyal sorunların yaşandığı ülkede, zaman geçtikçe bir arada yaşamaya zorlanmış farklı halkların bastırılmış duygularının dışa vurumu da gecikmedi. Gorbaçov’un yönetime gelmesi ile başlayan bu yeni dönemin, Sovyetler Birliği’nin dağılmasına doğru giden süreç Ermenistan’ın bastırılmış düşmanca duygularının dışa vurmasının şiddete geçtiği dönem olarak bilinmektedir (Oğan, 2001). 1987 yılından itibaren çeşitli platformlarda “Muhtar Cumhuriyet” statüsü bulunan Dağlık Karabağ’la ilgili Ermeniler kendi toprak iddialarını seslendirmeye başladılar.

Ermenilerin iddia ettikleri topraklara Rusya ve diğer uluslararası güçlerin yardımı ile saldırı yapması sonucunda Azerbaycan ve Ermenistan arasında savaş (1988) başladı. Çatışma sonrası kayıpların sayısı arttıkça sözde tarafsız olan Rusya ve İran iki ülke arasında arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Rus askerlerinin özellikle de 366. Motto alayın desteğini alan Ermeniler 25-26 Şubat 1992’de Hocalı ‘ya büyük bir saldırı gerçekleştirmiştir. Rusya devleti Ermeni tarafını bir taraftan savaşa teşvik etmiş, diğer taraftan da savaşı sözde durdurmak için, kendi ordularını Azerbaycan’a sokup bölgeyi

tamamen kontrol altına almayı amaçlamıştır. Kısaca Rusya bu krizden en çok yararlanmak isteyen devlet olmuştur (Seferov, 2007).

Rusya'nın kayıtsız şartsız desteğini alan Ermenistan adeta kendinde cesaret bularak Azerbaycan'ın Karabağ ve diğer topraklarına karşı saldırıya atılmış, 1993 yılının başında Kelbecer ve Laçın koridorunu ele geçirmekle Karabağ'ı Ermenistan'a fiilen bağlamıştır. Bununla yetinmeyen Ermeniler işgal alanlarını Kubatlı, Zengilan, Cebrail ve Fuzuli'ye doğru genişletmeye fırsat buldular. Tüm bu gelişmeler sonrasında Azerbaycan'ın bütün illeri kendi dede baba yurtlarından Ermeniler tarafından göçe zorlanmış toplamda bir milyon göçmene ev sahipliği yapmak zorunda kalmışlardır.

Bugüne kadar hala Karabağ üzerinde Azerbaycan önceden olduğu gibi devlet otoritesini yeniden kurmak istemektedir. Bu sebeptir ki, Karabağ'ın özel bir Cumhuriyet olması veya Ermenistan'a bağlanmasına dair verilen teklifleri tümüyle Azerbaycan yetkilileri tarafından reddedilmiştir. Ermeniler ulusal çıkarları açısından Karabağ'da yaşayan Ermeni topluluklarına sonralar kurdukları Ermenistan Devleti ile birleştirmeyi kendilerine hedef edinmişlerdir. Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması sonucunda büyük abi Rusya tarafından bölgede teorik olarak ikinci Ermeni Devleti kurulacağını öngören Azerbaycan hükümeti, bu planlara kesinlikle karşı çıkmış ve uluslararası arenada Ermenistan temsilcilerini Birleşmiş Milletler 'in güvenlik konseyinin aldığı kararlara uymasını talep etmiştir. Azerbaycan hükümeti Ermenistan'ın bu ısrarcı tavırları devam ettiği sürece savaşı bile göze almak olduğunu açıkça belirtmiştir (Seferov, 2007).

Haritalara göz gezdirdiğimizde Karabağ'ın Azerbaycan'la coğrafi ve demokratik olarak bir bütün oluşturduğu bilinen bir gerçektir. Tüm bunlarla birlikte Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunmasından dolayı Karabağ'ın stratejik bir önemi vardır. Azerbaycan hükümeti defalarca Azerbaycan'ın toprak sınırlarının içerisinde Karabağ'a üst düzey özerklik verilmesine, oradaki Ermenilerin sağlık ve yaşam güvencesi sağlanmasına dair bir teklifine karşı olmadıklarını belirtmişlerdir. Ermenilerin Karabağ'ı işgal ederek sonraki süreç içerisinde kendilerine birleştirmek amacını, Azerbaycan yetkilileri uluslararası hukuka aykırı olduğunu net bir şekilde belirtmişlerdir (Aliyev, 1998).

2. DAĞLIK KARABAĞ BÖLGESİNDEN ZORUNLU GÖÇE MARUZ KALANLARIN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR²

Dağlık Karabağ Savaşı'nın son dönemlerinde ise zorunlu göçmenlerin kendi topraklarından zorunlu olarak çıkmasının ardından çok büyük sosyal ve ekonomik sorunlar meydana gelmiştir Dağlık Karabağ halkının kendi konfor alanlarından zorla çıkarılması bazı sarsıntı fesatlar doğurmuştur.

Zamanla bu sorunlar kendiliğinden çözüle bile Dağlık Karabağ halkının zihninden asla silinmeyecek, kaybedilmiş savaşın topraklarını Karabağ halkı her zaman hatırlayacaktır. Kaçkın ve göçmenlerin barınma konut beslenme gibi yaşadıkları sorunları başlıklar altında incelemek yararlı olacaktır.

2.1. ZORUNLU GÖÇMENLERİN BARINMA VE KALICI KONUT SORUNLARI

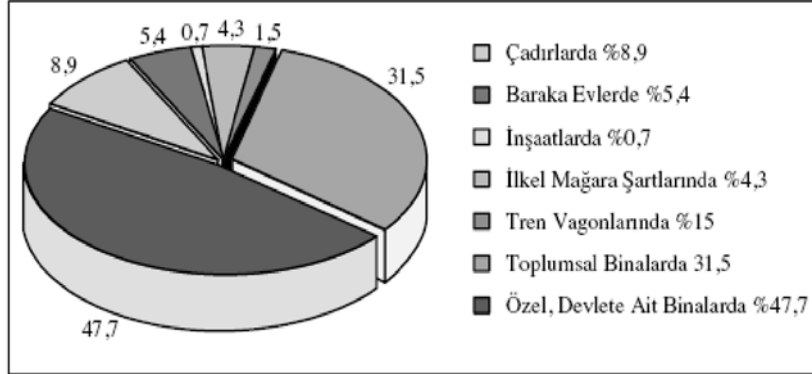
Kendi yurtlarından zorunlu olarak çıkarılan Dağlık Karabağ halkı kendilerine sığınacak yerler bulmak için Azerbaycan'ın farklı illerine dağılmış bir şekilde göç dalgasına girmişlerdir. Azerbaycan hükümetinin ekonomik ve sosyal yetersizliği dâhili göç dalgasını yeterince karşılayamamıştır. Halkın en başlıca sorunu barınma ve yerleşme alanı arayışı içerisinde olmalarıdır. Uluslararası kuruluşlar bile kendilerini bir tarafa çekmiş adeta Azerbaycan'ı azgın sulara boğulması için tek başına bırakmıştır.

Ayrıca göçmenler Azerbaycan toprakları içinde fazla yayılmış bir durumda oldukları için, Azerbaycan hükümeti ortaya çıkan kaotik sorunları çözmeye yeterli olamamaktadır. Zorunlu göçmenler Azerbaycan genelinde daha ziyade 31 şehir ve bölgede sıklıkla yerleşmiştir. Azerbaycan yönetimi göçmenleri Bakü dışında diğer bölgelerde yerleştirme politikası gütse de bunda pek başarılı olamamıştır. Azerbaycan'ın bütün bölgelerindeki 72 idari bölgeden 57'sinin arazisinde yerleşen göçmenlerin tahminen %43'ü şehirlerde, 1/5'i ise sınır bölgelerinde yerleşmiştir. Şehre yerleşenler daha ziyade okul, yurt, çocuk yuvası, pansiyon gibi devlete ait sosyal binalarda yerleştirilmişlerdir. Sınır bölgelerindekiler ise sosyal binaların yanı sıra akraba ve tanıdıklarının yanlarına yerleşmişlerdir. Göçmen yerleşim birimlerinin ekseriyetinde temiz su, elektrik, kanalizasyon vs. gibi altyapı yatırımları yetersizdir veya hiç mevcut değildir. Bir araştırma merkezinin 1997 yılında yapmış olduğu çalışmada göçmenlerin

² Savaş sonrası Karabağ'da arşivlerin yanması ve iç karışıklık nedeni ile konuyla ilgili ulaşabileceğimiz en güncel akademik veriler bunlar olmuştur.

sadece %7'sinin yaşadıkları yerlerin asgari yaşam standardına uygun olduğu anlaşılmıştır (Oğan, 2001).

Şekil 1. Zorunlu Göçmenlerin İskân Durumu

Kaynak: Hatemov (2005).

Yukarıdaki şekilden (Şekil 1) de anlaşılacağı üzere toplam göçmenlerin yaklaşık 1/3'ü çeşitli şekillerde elde edilen evlerde yaşamaktadırlar. Evlerde yaşayan göçmenlerin ise yaklaşık %55,6'sı büyük şehirlerde bulunmaktadır. Ermenistan ve Orta Asya'dan (Ahıskalılar) göç ettirilen 47 bin aileye (ki bu rakam toplam kaçkın ailelerin %95,6'sına tekabül eder) kalacak ev sağlanmıştır. Bu ailelerden yaklaşık 10 bini kaçkın ikinci defa göçmen durumuna düşmüştür. Göçmenlerin grafikte sunulan iskân durumları sayısal olarak şu şekildedir: Çadırlarda 15.530 aileden ibaret 73.982 kişi, gecekondularda 19.782 aileden ibaret 98.979 kişi, devlete ait konutlarda, çocuk yuvalarında, okullarda ve yurtlarda 43.905 aileden ibaret 175.255 kişi, tatil köyleri ve sanatoryumlarda 5.236 aileden ibaret 20.240 kişi, akraba ve tanıdık evlerde 38.926 aileden ibaret 156.420 kişi, başkalarına ait olduğu halde göçmenler tarafından zapt edilmiş evlerde 8.954 aileden ibaret 35.472 kişi, inşası yarım kalmış binalarda 8.954 aileden ibaret 44.502 kişi, çiftliklerde 7.555 aileden ibaret 32.721 kişi, yük vagonlarında 2.076 aileden ibaret 8.859 kişi, yol kenarlarında ve toprakta kazılmış mağaralarda 3.418 aileden ibaret 14.864 kişi (Hatemov, 2005).

Ayrıca karşılıklı olarak hem Azerbaycan'da hem de Ermenistan'da yaşayan nüfusun çoğunluğu yer değişimi olarak konut mülklerini mübadele etmişlerdir. Göçmenler arasında çadırlarda, barakalarda, yük vagonlarında, yarım kalmış inşaatlarda, yol kenarlarında, mağaralarda yaşayan aileler ise durumları diğerlerine göre daha çok zor durumda kalmışlardır. Özellikle kış aylarında buralarda barınmak çocuk ve yaşlılar için katlanılır gibi değildir. Elektrigi, suyu ve kanalizasyonu olmayan bu gayri sıhhi yerlerde yaşayan çocukların sağlıklı olarak yetişip topluma katılmaları uzun bir süreç gerektirmiştir ki bu aynı zamanda psikolojik bir savaştır. Devlet şehit ailelerinin

yerleştirilmesine öncelik vermesine rağmen bu konuda alınması gereken çok mesafe vardır ve çok sayıda aile uygun bir yere yerleşebilmek için sıra beklememiştir. Ayrıca okul, yurt ve çocuk yuvalarında üç- dört aile bir arada kalmaya mecbur olmuştur (Yeşilot, 2006).

2.2. ZORUNLU GÖÇMENLERİN GIDA VE BESLENME SORUNLARI

Dünya Gıda Programı'nın (WFP) Ekim 2001'de yaptığı bir araştırmada göçmenlerin temel gıda ihtiyaçlarının ciddi bir biçimde azaldığı görülmektedir. Azerbaycan yetkilileri beslenmenin nüfusun geri kalanına oranla önemli ölçüde kötü bir durumda olduğunu bildirmiştir. Zaten Azerbaycan halkının gelir seviyesinin bile düşük olduğu göz önüne alınacak olursa, göçmenlerin durumunun ne kadar zor olacağı anlaşılabilir. Yapılan araştırmalarda kaçkın ve zorunlu göçmen ailelerinin 2/3'si gıda yardımı almalarına rağmen gıda ve gıda dışı ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Ailelerin ancak %25'i kendi ihtiyaçlarını bir şekilde karşılamışlardır. Mülteci ve zorunlu göçmenlerin gelir kaynaklarının en önemlisi kısmı yardımlar, maaş, emekli aylığı, sosyal güvenlik yardımları oluşturmaktadır. Bunun dışında ikinci sırayı; kaçkın ve zorunlu göçmen tarafından kurulan özel işyerleri, geçici işler ve çeşitli kurumlardan alınan küçük krediler almaktadır. Ancak bu kredi kurumları içerisinde bankalar bulunmamaktadır. Genellikle göçmenlerin gelir kaynakları arasında sivil toplum kuruluşlarınca ve bazı devletlerce yapılan insani yardımlar önemli bir yer tutmaktadır (Muradov, 2003).

Tablo 5. Zorunlu Göçmenlerin Gıda ve Beslenme Sorunları

Gruplar	İhtiyaç Derecesine Göre Kaçkın ve Zorunlu Göçmen Grupları	Sayı	Yüzde
1. Şiddetle Acil İhtiyaç Duyanlar	Çadırlarda, tren vagonlarında ve İnşaatlarda yaşayanlar	63.510	7.9%
2. Acil İhtiyaç Duyanlar	Toprak mağaralarda, yol kenarlarında ve köylerdeki sosyal binalarda	104.406	12.9%
3. Acil İhtiyaç Duyanlar	Baraka kasabalarda, Bakü ve Sumgayıt gibi büyük Şehirlerde Sosyal binalarda yaşayanlar	131.017	16.3%
4. Kısmen İhtiyaç Duyanlar	Özel, Devlete ait ve diğer evlerde yaşayanlar	506.780	62.9%
Azerbaycan	Kaçkın ve Zorunlu Göçmenlerin Toplam Sayısı	805.713	100%

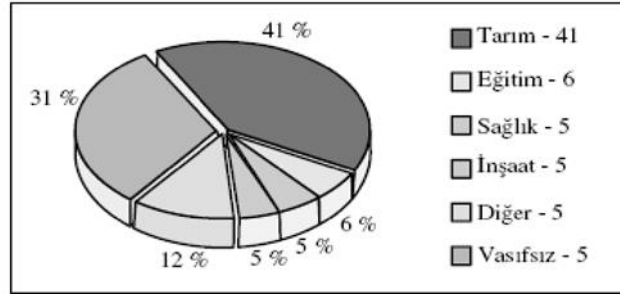
Kaynak: Hatemov (2005).

Sosyal yaşam ve refah bakımından mülteci ve zorunlu göçmenler Azerbaycan toplumu içinde yoksul kesimin en alt tabakasında yer almaktadır. Toplumun bu kesimindeki yoksulluk Azerbaycan toplumunda da bazı sosyal problemlere sebep olmaktadır. Özellikle göçmen ailelerde sosyalleşme bakımından genç nüfusun adaptasyon sürecinde ciddi sıkıntılar oluşmaktadır.

2.3. ZORUNLU GÖÇMENLERİN İSTİHDAM SORUNLARI

Zorunlu göçmenlerin geçim sorunları ile de direkt ilgili olan bu sorun, göçmenlerin zor yaşam koşullarında sıklıkla karşılaştıkları bir sorundur. Göçmenlerin %49,7'sini çalışabilir işgücüne sahip nüfus oluşturmaktadır ki, bu nüfus içerisinde işsizlik çok yüksek boyutlardadır. Bu kesim arasında çalışabilir nüfusun ancak %33,9'u iş bulabilmiştir. Çalışabilir nüfusun büyük bir kesimi (%34,2) tarım sahasında, %6,6'sı eğitim, %5,4'ü sağlık ve %4,9'u ise inşaat sahasında çalışabilir nüfustur (Hatemoğlu, 2005). Çalışabilir nüfusun 1/3'ü ise vasıfsız işgücü statüsündedir. Sigma Araştırma Merkezi'nin 1997 yılında kaçkınlar ve zorunlu göçmenler arasında yapmış olduğu bir kamuoyu yoklamasında göçmenlerin %92,5'inin en az bir yıldır iş aradıkları ortaya çıkmıştır. Zor yaşam şartları altında bulunan göçmenler için işsizlik en önemli sorunlar arasındadır. Kamuoyu yoklamasına katılan göçmen ailelerin %7,3'ünün aile reisleri başka bir yerde çalıştıkları için ailesinden ayrı yaşamaktadır (Hatemoğlu, 2005). Göçmenlerin önemli bir kısmı (%41) daha önce tarım sahasında çalışmışlardır, bu sebeple de bunların şehirlerde kendi yeteneklerine göre iş bulabilmeleri son derece güç olmaktadır. Göçmenler arasındaki işsizliğin yüksek seviyede olması onların bir kısmının diğer yollara (yasa dışı) sapsmalarına da sebep olmaktadır (Hatemoğlu, 2005).

Şekil 2. Zorunlu Göçmen Çalışabilir Nüfusun Mesleki Dağılımı

Kaynak: Hatemoğlu (2005).

2.4. ZORUNLU GÖÇMENLERİN EĞİTİM SORUNLARI

Sovyetler Birliği döneminde sosyalist yönetimle yönetilen Azerbaycan hükümeti eğitim konusunda problemler yaşamamaktadır. Ancak sonraki dönemlerde Sovyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonra ekonomik seviyenin düşük olmasının da etkisiyle, birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Ardından Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkışıyla dâhili göçün karmaşıklığı eğitimde yavaşlamayı beraberinde getirmiştir. Azerbaycan genelinde eğitim durumunu incelemek, Dağlık Karabağ mültecilerin eğitim sorununun daha iyi anlaşılmasında yararlı olacaktır. Zorunlu göçmenlerin geri dönme süreleri uzadıkça onlar için yeni sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Yaklaşık 29 yıldır

göçmen durumunda yaşayan bu insanlar yaşamın doğal süreci içerisinde hem bir taraftan ölümler sebebiyle azalma söz konusu iken diğer yandan yeni doğumlar sayesinde göçmen nüfusuna yeni bireyler de katılmaktadır. Göçmen olarak doğan bu çocukların geçinme, barınma gibi diğer sorunlarının yanı sıra eğitim sorunları da doğmaya başlamıştır. Resmi verilere göre bu yıl Azerbaycan'da okur-yazar oranı %97-98'e ulaşmaktadır. Ancak bu yüksek oranı göçmenlerin yaşadığı bölgelerde sürdürülebilmek çok zordur; yani bunun için mevcut eğitim altyapısı yetersiz kalmaktadır. Çünkü Azerbaycan Türklerine ait olan 616 okul, 234 çocuk yuvası, 12 teknik lise, 5 lise, 1 üniversite ve 2 fakülte Ermenilerin işgal ettikleri bölgelerde kalmıştır. Yaklaşık 130.000 öğrenci ve 20.000 yakın öğretmen göçmen durumundadır. Bugün şehir ve illerde yüksekokul, 17 teknik lise, 48 teknik ortaokul, 850 okul binası ve yatakhane ile 100'den çok çocuk yuvasına 7,500 aile yani 50.000'den fazla göçmen yerleştirilmiştir. Bu da ülkenin eğitim sisteminde büyük problemler yaratmaktadır. Çocukların eğitim alması için 708 okul tahsis edilir. Bu okullarda 86.000 öğrenci eğitim görmekte ve 12.420 kaçkın öğretmen çalışmaktadır. Okul çağına gelmemiş çocuklar için de 1.900 çocuğun eğitim alabildiği 39 çocuk yuvası açılmış ve buralarda çalışmak üzere göçmenler arasından 1.200 kişi eğitimci olarak görevlendirilmiştir (Yeşilot, 2006). Çadır şehirlerde kurulan geçici okulların yanı sıra vagonlarda da sağlıklı ve yetersiz eğitim yapılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca mevcut okullardaki su, elektrik, ısınma ve kanalizasyon sorunları çözebilmiş değildir. Göçmenlerle yapılan görüşmelerde ailelerin geçinmenin neredeyse imkânsız olduğu bir ortamda hayat sürerken çocuklarını okula göndermedikleri gerçeği ifade edilmiştir. Çocukların okulların başlamasına rağmen %60'tan fazlasının ders araç gereçlerinin ve kitaplarının olmadığı tespit edilerek, yapılan yardımların yeterli olmadığı görülmektedir. Göçmen gençlerin bir kısmının okudukları okulun harcını vermekte zorlandıkları bilinmektedir. Ayrıca okula gitmesi gereken çocukların buldukları işlerde çalışarak ailelerinin geçimlerine yardımcı olmaya çalıştıkları gözlenmektedir (Yeşilot, 2006).

Göçmenlerin eğitim sorunları sadece okul binalarından ibaret değildir. Bunun yanı sıra okul binalarının kanalizasyon, su ve elektrik gibi altyapı yetersizlikleri, dersliklerin ve okul araç-gereçlerinin eksikliği de önemli sorunlar arasındadır. Birçok bölgede okul binası eksikliği yüzünden eğitim faaliyetleri çadır ve vagon okullarda sürdürülmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan büyük maddi ve manevi baskılar altında ezilen göçmen çocukları çeşitli sebepler yüzünden düzenli olarak okula

gidememektedirler. Okul binası sorununun ön plana çıkmasındaki en önemli sebeplerden birisi de mevcut okullarda göçmenlerin yerleşmesidir. Toplam 52.900 göçmen okul binalarında yaşamaktadırlar. Göçmenler içerisindeki eğitimcilerin ancak 20.000 kadarına iş bulunabilmiş geri kalan 5.000 eğitimci ve 2.500 öğretmen işsiz durumdadır (Muradov, 2003).

2.5. ZORUNLU GÖÇMENLERİN SAĞLIK SORUNLARI

Çok sağlıksız şartlarda yaşayan göçmen çocukların büyük kısmı kronik olarak rahatsızdır. Sık sık salgın hastalık tehlikesiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Suyu ve kanalizasyon şebekesi olmayan yerlerde barınan bu çocuklar sık sık hasta olmaktadır. Ayrıca kış aylarında üşüterek hasta olan çocukların sayısı da oldukça fazladır. Hasta olan çocukların tedavileri yeterli sağlık personeli ve ilaç olmadığı için yapılamamaktadır. Yeterli şekilde beslenemeyen çocukların %35'inin başta “Anemi” (kansızlık) olmak üzere birçok hastalığa yakalandığı görülmektedir. Temiz içme suyu dahi bulunmayan bölgelerde yaşayan bu çocuklar her an ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar (Yeşilot, 2006).

Sağlık Bakanlığı ve çeşitli uluslararası yardım kuruluşları (Türk Kızılay da dâhil) kurmuş oldukları “Çadır şehirciklerinde” çadır sağlık birimleri de oluşturmuş olmalarına rağmen bütün bunlar yeterli olmamakta ve göçmenler ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Kaçkın ve zorunlu göçmenler arasında var olan fiziki hastalıkların yanı sıra savaşın ve kötü yaşam koşullarının getirdiği önemli oranda psikolojik rahatsızlıklar da mevcuttur (Hatemov, 2005).

Tablo 6. Zorunlu Göçmenlerin Sağlık Durumu

Hastalıklar	Göçme Durumu	Ülke Çapında
Beslenme Eksikliği	26,3	10,4
5 Yaş Altındaki Çocukların İshal Olması	23,4	15,2
6-59 Aylık Çocukların Beslenme Eksikliği	1,3	3
6-59 Aylık Çocukların Kronik Eksik Beslenmesi	30,5	21,5
Eksik Beslenen Yetişkinler	10,1	13,7
12-59 Aylık Çocukların Kansızlık Çekmeleri	46,1	43,3
Kansızlık Çeken Hamile Olmayan Kadınlar	40,7	35,5
Kansızlık Çeken Erkekler	34,4	25
Birinci Dereceden Guatr Hastası Olan Yetişkinler	23	9,8

Kaynak: Oğan (2001).

Göçmenler için bir başka sorun da çocuk ölümlerinin ve özellikle de 50 yaşın üzerindeki insanlar arasındaki ölüm oranlarının artmasıdır. Göçmenlerin özellikle büyük bir kısmının önceki dönemde yaşamlarını sürdürdükleri yayla ve köy ortamından büyük

şehir ve ilçelerde çok zor şartlar altında yaşamak durumunda kalmışlardır. Göçmenlerin hem çeşitli sosyal ve psikolojik baskılar altında olmaları ve anlaşılmadıkları bu yeni şartlar içerisinde özellikle de belirli bir yaştan üzerinde olanları kısa süre içerisinde yaşamlarını kaybetmeleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Oğan, 2001).

2.6. ZORUNLU GÖÇMENLERİN CAN GÜVENLİĞİ SORUNLARI

Ötekileşme, unutulmuşluk ve ihmal edilmişlik hissiyatı içinde bulunan Karabağ göçmenleri hem Bakü halkına hem de yerleştirildikleri bölgenin halkına karşı tavırlar almaya başlamışlar. Çok zor şartlar altında yaşam mücadelesi veren kaçkın ve zorunlu göçmenler Azerbaycan'a sosyal-iktisadi yönden ek bir külfet getirmiştir. Çok sayıda göçmenin yaşadığı şehir merkezlerinde istenmeyen bazı olayların meydana gelmesi kaçınılmazdır. Kapıları kırılarak işgal edilen evler, hırsızlık, dilencilik vs. gibi anemik rahatsızlıklarda toplumsal olayların sayısında göze çarpacak kadar bir artış vardır. Devlet bu konuda bazı güvenlik tedbirleri alarak insanların can ve mal güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır (Yeşilot, 2001).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri, bir yandan küreselleşen dünyanın sistemine uyum sağlamaya çalışırken bir yandan da insani yaşama standartlarını sağlamak ve bunu korumak gibi zorlu bir gayret göstermek zorunda kalmışlardır. Orta Asya ülkelerinde sosyal harcamalar bütçe içinde önemli bir yer tutmasına rağmen geçiş halindeki diğer ülkeler ve BDT ülkelerine kıyasla oldukça düşüktür. Orta Asya ülkelerinde sosyal güvenlik kapsamı dışında kalanlara bir çeşit gelir yardımı yapılmakta ise de ihtiyaçlar karşılanamamaktadır. Sosyal harcamaların yüksek seviyede olmaması yaşama standartlarının ve sağlık hizmetlerinde kalitenin düşmesine ve hizmet açığının ortaya çıkmasına yol açmıştır. İşsizliğin çok fazla olması, negatif büyüme ve reel ücretlerdeki düşüşler geçiş ekonomisine sahip ülkelerin yaşadığı istikrar sorunudur. Ekonomideki kötü eğilimler devletin sosyal sisteme desteğini azaltmıştır (Gel, 2006).

Azerbaycan'da sosyal güvenlik ağı maliyeti oldukça yüksek olup, 1994 yılı istatistiklerine göre GSMH'nin %18'ini oluşturmaktadır. Erkeklerde 16-60 yaş, bayanlarda 16-55 yaş arası çalışabilen yaş olarak kabul edilmiştir. Savunmasız gruplara verilmesi hedeflenen para yardımı için şu anki uygulamada belirlenen miktar, daha çok gelirli tüketiciye hitap etmektedir. Hedeflenen amaçlar doğrultusunda daha gerçekçi bir

tüketim sepetinin dikkate alınması gerekmektedir. Sistem ile yaşlılar, sakatlar, çok çocuklu aileler ve işsizlerin korunması hedeflenmiştir (Gel, 2006).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sosyal Müdafaa Fonu 2003 yılı bütçesi; prim gelirinden 1.04 Trilyon manat (Azerbaycan'ın para birimi), devlet bütçesinden aktarılan miktar ise 768 milyar manat olmak üzere toplam 1,8 trilyon manattır (367.480.000 dolar). Bu fondan çalışanların hastalık izni, doğum izni, çocukların 3 yaşını tamamlayıncaya kadar anneye verilen izin, defin izni gibi sosyal güvenlik hakları mevcuttur. Bunların yanında yaşlılık, sakatlık, aile reisinin ölümü, hamilelik ve doğum, emek gücünü kısmen kaybetme, çalışanların sağlık ve bakımları, çocuklara 3 yaşına kadar bakım ücreti gibi sosyal nitelikli ücretler ödenmektedir (Gel, 2006).

Hümanistlik ve milli bakımından, ister politik gerekçelerle, Dağlık Karabağ bölgesinden göçe zorlanan mültecilerinin hepsine Azerbaycan Cumhuriyeti Azerbaycan vatandaşlığı statüsünü vermiştir. Buna rağmen sayının çok olmasından dolayı Dağlık Karabağ mültecileri diğer Azerbaycan vatandaşları kadar Sosyal Güvenlik Sistemi'nden faydalanamamaktadır. Azerbaycan devleti bu konunun çözümü için yeni çözüm yollarının arayışı içindedir (Özkul, 2009).

3. ZORUNLU GÖÇMENLERİN YENİ YERLEŞİMLERİNE UYUM SÜREÇLERİ VE GELİŞTİRİLEN KAMU POLİTİKALARI

Ermenilerin saldırısı sonucunda kendi ana-baba yurtlarından kovulmuş ve sınır dışı salınmış insanların talihi, onların sosyal ekonomik yaşam durumları her zaman devletin dikkatinde olmuştur. Son yıllarda bu konuyla ilgili devlet tarafından ciddi adımlar atılmış, Azerbaycan Devlet Neft Fonunun, devlet bütçesinin ve diğer uluslararası teşkilatlarının yardımı ile ilk olarak 2004 yılında yeni kasabalar yaratılmaya başlamıştır. Ayrı ayrı şehir ve kasabalarda modern tipli evler yapılarak Ermeni vahşetinden yaşadığı bölgeyi terk etmek zorunda kalan göçmenlerin hizmetine sunulmuştur. Göçmenlerin sosyal durumu ile ilgili bir sıra uluslararası konferanslar ve toplantılar düzenleyerek devlet bu problemlere çözüm yolu aranmıştır.

1 Temmuz 2004 yılında yayımlanan 280 No'lu karar ile Azerbaycan cumhurbaşkanı göçmenlerle ilgili önemli bir sıra kural getirmiştir. Bu önemli kurallardan birincisi zorunlu göçe maruz kalmış vatandaşlarla ilgili özel bir devlet programının oluşturulmasıdır. Başka bir kural 1992-1998 yılları arasında göçmenlerin yerleştiği veya toprak arazilerinden hiçbir şekilde çıkarılmamasıdır. Göçmenlerin

durumlarını iyileştirmek için atılan bir diğer adım ise, zorunlu göçe maruz kalmış vatandaşlara iş imkanının sağlanması ve zorunlu göçmenlerin çocuklarının eğitim masrafları devlet tarafından karşılanması olmuştur (İ. Aliyev 280 No’lu Karar , 1 Temmuz 2004). Günümüzde hala bu devlet programına göçmenlerin yaşam standartlarını yükseltmek için ilaveler tedbirler devlet tarafından sarf edilmeye devam edilmektedir.

Tablo 7. Zorunlu Göçmenlerin ve IDP/ÜİYOK Üyelerinin Yaşam Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Tedbirler

Sıra No	Etkinliğin Adı	Etkinliğin Amacı	Performans Periyodu	Uygulayanlar
1.1		Uzun yıllardır çadır kamplarında ve demiryolundaki yük vagonlarında geçici olarak yaşayan 3.860 IDP/ÜİYOK ailesinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi	2004-2006	Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 4 Şubat 2004 tarihli 80 sayılı Kararı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, Devlet Arazi ve Haritacılık Komitesi, Maliye Bakanlığı, ilgili bölge yürütme makamları
1.2.	Saatli ve Sabirabad bölgelerindeki çadır kamplarına ve İmişli bölgesindeki demiryolundaki yük vagonlarına geçici olarak yerleşti: - O bölgedeki Fizuli bölgesinden 2.104 IDP/ÜİYOK ailesi için; - 2019 için Jabrayıl ve Bilasuvar bölgesi topraklarındaki diğer bölgelerden IDP/ÜİYOK aileleri; - O bölgedeki Ağdam bölgesinden 35 IDP/ÜİYOK ailesi için; - Ağcabadi bölgesindeki Lachin kış sahalılarında Laçın bölgesinden 21 IDP/ÜİYOK ailesi, Saatli ve Sabirabad bölgelerinde çadır kampları ile elektrik, su temini, eğitim, sağlık ve diğer gerekli sosyal ve teknik altyapı ile yeni yerleşimlerin inşası iptali	Zor koşullarda yaşayan 4.179 IDP/ÜİYOK ailesinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi	2004-2007	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arazi ve Haritacılık Komitesi, ilgili bölge yürütme makamları

Tablo 7 (Devam). Zorunlu Göçmenlerin ve IDP/ÜİYOK Üyelerinin Yaşam Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Tedbirler

Sıra No	Etkinliğin Adı	Etkinliğin Amacı	Performans Periyodu	Uygulayanlar
1.3.	Mingaçevir, Yevlah Goranboy, Şeki, IDP/ÜİYOK aileleri için yerleşim inşaatı geçici olarak Saatli, Sabirabad, Lachin (Ahşap Köprü), Barda, Fuzuli, Agcabadi, Aghdam, İmişli, Deveçi şehirleri ve bölgelerinde süresi dolmuş Fin tipi yerleşimlere yerleşti	Zor koşullarda yaşamak 6.315 IDP/ÜİYOK ailesinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi	2006-2007	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, ilgili şehir ve bölge yönetim makamları
1.4.	Farklı şehir ve bölgelerdeki okul binalarında yaşayan IDP/ÜİYOK aileleri için yeni konut inşaatı	Mecburiyetlerinden edilmiş ailelerin yaşam koşullarını iyileştirmek için bağlayıcı	2005-2007	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, ilgili şehir ve bölge yönetim makamları
1.5.	Beylagan bölgesindeki Hocavend bölgesine ait kışlık bölgelerde zor koşullarda yaşayan IDP'ler/ÜİYOK'lar için yeni bir yerleşim inşaatı	Rayo Khojavend 500 IDP/ÜİYOK ailesinin yaşam koşullarının iyileşmesi	2005-2006	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, ilgili şehir ve bölge yönetim makamları
1.6.	Goranboy bölgesindeki Yukarı Agcakend bölgesinde Hocalı bölgesinden IDP/ÜİYOK aileleri için yeni bir yerleşim inşaatı	Hocalı bölgesinden 500 IDP/ÜİYOK ailesinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi	2005-2006	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, ilgili şehir ve bölge yönetim makamları
1.7.	Yerel yürütme otoriteleri ile, Bakü, Sumgayıt, diğer şehir ve bölgelerde, IDP'lerin/ÜİYOK'ların geçici olarak yoğun nüfuslu ve onarım ihtiyacı bulunan 268 IDB'nin (yurtlar, kamu binaları, sanatoryumlar, sağlık kampları, bitmemiş binalar, vb.) Mevcut durumu, çalışma, altyapılarını iyileştirmek için uygun önlemlerin uygulanması (su, gaz, elektrik, kanalizasyon, çatı kaplama vb.)	Bakü, Sumgayıt ve diğer şehirlerdeki IDP'lere/ÜİYOK'lara alt yapıyı uygun hale getirmek	2004	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Bakü, Sumgayıt, diğer şehir ve bölge yönetim makamları

Tablo 7 (Devam). Zorunlu Göçmenlerin ve IDP/ÜİYOK Üyelerinin Yaşam Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Tedbirler

Sıra No	Etkinliğin Adı	Etkinliğin Amacı	Performans Periyodu	Uygulayanlar
1.8.	Nahcivan AR, Fuzuli, Agcabadi, Ağdam, Tartar, Goranboy, Tovuz, Kazak ve Gedebeý bölgelerinin kurtarılmış ve savaşta hasar gören yerleşim yerlerinde bitmemiş evlerin, sosyal ve teknik altyapının, tarihi, kültürel kurumların ve anıtların rehabilitasyonu İmar çalışmalarının yapılması	İşgalden kurtulan ve savaş sırasında hasar gören sınır nüfusun yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve kültürel anıtların restorasyonu	2004 ve izleyen yıllar	Azerbaycan Cumhuriyeti İşgal ve Hasarlı Bölgelerinin Askeri Operasyonlar Sonucu Devlet Rehabilitasyonu ve Yeniden İnşası Komisyonu, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti İşgal Altındaki Bölgelerin Rehabilitasyonu ve Yeniden İnşası Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin Sosyal Kalkınma Ajansı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür
1.9.	Uluslararası finans kurumları, BM ajansları, uluslararası ve yerel insani yardım kuruluşlarının katılımı ve mali desteği ile Büyük Geri Dönüş programının geliştirilmesi	Mecburi kendi topraklarına kişilerin dönüş için hazırlık çalışmaları	2004-2005	Azerbaycan Uluslararası İnsani Yardım Komisyonu, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, ilgili devlet kurumları ve uluslararası kuruluşlar
1.10.	Kurtarılan alanların, yolların, elektrik hatlarının, su borularının, sulama kanallarının, IDP'lere/ÜİYOK'lara geçici kullanım için verilen ve yerleşim yerlerinin inşası için tahsis edilen arsaların denizden çıkarılmasının Sürdürülmesi.	Yeni yerleşimlere veya rehabilite edilen evlere taşınan IDP'lerin/ÜİYOK'ların güvenliğinin sağlanması	2004 ve izleyen yıllar	Azerbaycan Cumhuriyeti Mayın Eylem Ajansı, bölge yönetim makamları
1.11.	Fizuli ve Ağdam bölgelerinin kurtarılmış bölgelerindeki sulama komplekslerinin rehabilitasyonu	Köydeve tarımla uğraşan ülke içinde yerinden olmuş kişiler için gerekli koşulların oluşturulması	2004-2005	Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, ilgili ilçe yürütme yetkilileri komutanlığında İyileştirme ve Su Kaynakları Komitesi
2.1.	Ağdam, Ağca adı (Lachin kış tarlaları), Barda, Bilasuvar, Fizuli ve Goranboy bölgelerinde küçük süt işleme atölyeleri inşaatı	Mecburi IDP'lerin/ÜİYOK'ların istihdamının artırılması ve sosyal koşullarının iyileştirilmesi	2004-2007	Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, Ağdam, Agjabadi, Barda, Bilasuvar, Fuzuli ve Goranboy ilçe yürütme otoriteleri

Tablo 7 (Devam). Zorunlu Göçmenlerin ve IDP/ÜİYOK Üyelerinin Yaşam Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Tedbirler

Sıra No	Etkinliğin Adı	Etkinliğin Amacı	Performans Periyodu	Uygulayanlar
2.2.	Aghdam, Agjabadi (Lachin kış tarlaları), Barda, Bilasuvar, Fuzuli ve Goranboy bölgelerinde tarımsal hizmet merkezlerinin kurulması	IDP'ler/ÜİYOK'lar tarafından geçici olarak kullanılan arazilerin verimli kullanımı, bitkisel üretimin artırılması	2004 ve izleyen yıllar	Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, Aghdam, Agjabadi, Barda, Bilasuvar, Fuzuli ve Goranboy bölge yürütme yetkilileri, uluslararası kurumlar
2.3.	Aghdam, Bilasuvar, Fizuli ve Goranboy bölgelerinde meyve ve sebzelerin birincil işlenmesi ve meyve sularının üretimi için atölye çalışmaları yapılması	Zorunlu göçmenlerin istihdamı, üretimdeki artış, yoksulluğun azalması	2005-2006	Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, Aghdam, Bilasuvar, Fizuli ve Goranboy bölgelerinin yürütme makamları, uluslararası kuruluşlar
2.4.	Ağdam, Bilasuvar, Fuzuli ve Agjabadi (Lachin kış tarlaları) bölgelerinde deri ve yün tedarik ve satış işletmelerinin kurulması	Məcburi göçmenler için istihdamı arttırıyor, üretimde artış, yoksulluğun azalması	2005-2007	Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, Aghdam, Bilasuvar, Fuzuli ve Agcabadi bölge yürütme makamları, uluslararası kurumlar
2.5.	Aghdam, Agjabadi (Lachin kış tarlaları), Barda, Bilasuvar, Fuzuli ve Goranboy bölgelerinde fırın inşaatı	Zorunlu göçmenler için istihdamı arttırıyor	2004-2006	Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, Ağdam, Bilasuvar, Fuzuli ve Agjabadi ilçe yürütme yetkilileri, uluslararası kuruluşlar

Tablo 7 (Devam). Zorunlu Göçmenlerin ve IDP/ÜİYOK Üyelerinin Yaşam Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Tedbirler

Sıra No	Etkinliğin Adı	Etkinliğin Amacı	Performans Periyodu	Uygulayanlar
2.6.	Ağdam bölgesinde bir tuğla atölyesi inşaatı	Zorunlu göçmenler için istihdamı artırıyor	2005	Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, Ağdam Bölgesi Yürütme Yetkisi
2.7.	Ağdam, Barda, Bilasuvar, Fuzuli ve Goranboy bölgelerindeki küçük halı atölyelerinin yarısı	Göçmenler için istihdamı artırıyor	2004-2007	Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, Ağdam, Barda, Bilasuvar, Fuzuli ve Goranboy bölgelerinin yürütme makamları, uluslararası kurumlar
2.8.	Ağdam bölgesinde bir tohum işletmesinin kurulması (50 ha) ve 50 ha alanda üzüm bağlarının dikilmesi	Zorunlu göçmenler için istihdamı artırıyor	2005	Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, Ağdam Bölgesi Yürütme Yetkisi
2.9.	Ağdam, Ağjabadi (Laçın kış tarlaları), Barda, Bilasuvar, Fizuli ve Goranboy bölgelerinde alışveriş merkezleri inşaatı	Zorunlu göçmenler için istihdamı artırıyor	2005-2006	Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Ağdam, Ağcabadi, Barda, Bilasuvar, Fuzuli ve Goranboy bölge yürütme yetkilileri
2.10.	Yeni inşa edilen yerleşimlerde girişimcilere ve çiftliklere kredi tahsisinde yardım	Girişimci faaliyetlerde bulunan ve çiftlik kurmak olan IDP'ler/ÜİYOK'lar için gerekli koşulların yaratılması	2005-2007	Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, uluslararası kuruluşlar, kredi kuruluşları

Tablo 7 (Devam). Zorunlu Göçmenlerin ve IDP/ÜİYOK Üyelerinin Yaşam Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Tedbirler

Sıra No	Etkinliğin Adı	Etkinliğin Amacı	Performans Periyodu	Uygulayanlar
2.11.	IDP'ler/ÜİYOK'ların ilgili bölgelerden yeni yerleşimlerin inşasına katılımı	Zorunlu göçmenler için istihdamı artırıyor	2004 ve izleyen yıllar	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler için Sosyal Kalkınma Fonu, ilgili bölge yürütme makamları
2.12.	Çeşitli meslek ve uzmanlık dallarında IDP'ler/ÜİYOK'lar için eğitim kurslarının düzenlenmesi	Yerinden edilmiş insanlara medya yardımıyla talep odaklı mesleki eğitim	2004 ve izleyen yıllar	Azerbaycan Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Nüfus Bakanlığı
2.13	Yeni yapılan yerleşim yerlerinde peyzaj işleri için ücretli işlerin organizasyonu	Mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin istihdamının iyileştirilmesi	2004 ve izleyen yıllar	Azerbaycan Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Nüfus Bakanlığı, ilgili bölge yürütme makamları
2.14.	Arka bahçelerin, mahsullerin ve meraların IDP ailelerine tahsis edilmesi, yeni yerleşimlere taşındı ve onlara ücretsiz mali yardım sağladı	Zorunlu göçmenlerin tarımda yer alması, yoksulluğun azaltılması	2004 ve izleyen yıllar	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arazi ve Haritacılık Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, ilgili bölge yürütme makamları
2.15.	Yeni inşa edilen yerleşim yerlerinde yeni işler ve üretim tesisleri oluşturmak ve mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin istihdamını artırmak amacıyla bağışçıların, uluslararası ve yerel insani yardım kuruluşlarının ve bunların oluşturduğu kalkınma organizasyonlarının katılımı.	Mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin istihdamının artırılması, yoksulluğun azaltılması	2004 ve izleyen yıllar	Uluslararası İnsani Yardım Cumhuriyet Komisyonu, Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteci Ajansı ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, ilgili bölge yürütme makamları

Tablo 7 (Devam). Zorunlu Göçmenlerin ve IDP/ÜİYOK Üyelerinin Yaşam Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Tedbirler

Sıra No	Etkinliğin Adı	Etkinliğin Amacı	Performans Periyodu	Uygulayanlar
2.16	Yeni yapılan yerleşim yerlerinde dizel yakıt, gübre, tarım makineleri ve diğer gerekli araçların arzının iyileştirilmesi	Mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler tarımsal faaliyetlerde oluşturma	2005 ve sonraki yıllar	Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti Petrol Şirketi, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, şehir ve bölge yönetim makamları
2.17.	Yeni yerleşimlerin kalkınma programlarına uluslararası ve yerel insani yardım kuruluşlarının aktif katılımı için gerekli çalışmaları yapmak	Mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin geçici olarak yaşadığı yerleşim yerlerinde yeni işlerin yaratılması	2004 ve izleyen yıllar	Uluslararası İnsani Yardım Cumhuriyet Komisyonu, Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, uluslararası, yerel insani yardım ve kalkınma kuruluşları
2.18.	Yeni inşa edilen yerleşimlerde mülteci ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin istihdamı için çeşitli küçük ölçekli projelerin hazırlanması ve bunların bağışçı ülkelere, bunların oluşturduğu uluslararası insani ve kalkınma kuruluşlarına sunulması	Mültecilerin ve IDP'lerin/ÜİYOK'ların sosyal durumunun iyileştirilmesi	Düzenli olarak	Cumhuriyet Uluslararası İnsani Yardım Komisyonu, Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi
2.19	Yeni inşa edilen yerleşimlerde mülteci ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin istihdamı için çeşitli küçük ölçekli projelerin hazırlanması ve bunların bağışçı ülkelere, bunların oluşturduğu uluslararası insani ve kalkınma kuruluşlarına sunulması	Mültecilerin ve IDP'lerin/ÜİYOK'ların sosyal durumunun iyileştirilmesi	Düzenli olarak	Cumhuriyet Uluslararası İnsani Yardım Komisyonu, Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi
2.20.	İş fuarları aracılığıyla ilgili mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin ilgili işlere katılımı	Mülteci ve IDP'lerin/ÜİYOK'ların istihdamının iyileştirilmesi	Düzenli olarak	Azerbaycan Cumhuriyeti, Nüfus, Mülteci ve Məsburi alaycı Cumhuriyetçi-Azerbaycan Devlet Komitesi'nin IDP'ler/ÜİYOK'lar, şehir ve ilçe yürütme komitesini tanımladı yetkililer

Tablo 7 (Devam). Zorunlu Göçmenlerin ve IDP/ÜİYOK Üyelerinin Yaşam Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Tedbirler

Sıra No	Etkinliğin Adı	Etkinliğin Amacı	Performans Periyodu	Uygulayanlar
2.21.	IDP'lere/ÜİYOK'lara sağlık tesislerinde ücretsiz tıbbi muayeneler, tedavi ve ilaçlar sağlamak için gerekli önlemleri almak	IDP'ler/ÜİYOK'lar için tıbbi hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesi	Düzenli olarak	Azerbaycan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Devlet Komitesi, ilgili bölge yürütme makamları
2.22.	Sonbahar-kış mevsiminde doğal gaz verilmeyen bölgelere geçici olarak yerleşmiş olan IDP/ÜİYOK ailelerine aylık oranı ve hedeflenen gazyağı teslimini artırmak için uygun önlemleri alın	IDP'lerin/ÜİYOK'ların yaşam koşullarının iyileştirilmesi	2004 ve izleyen yıllar	Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi

Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 1 Temmuz 2004 tarihli 298 sayılı Kararı ile onaylanan Yaşam Koşullarını İyileştirme ve Mülteci ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İstihdamını Artırma Devlet Programı uygulamaları ise şunlardır:

Tablo 8. Yaşam Koşullarını İyileştirme ve Mülteci ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İstihdamını Artırma Devlet Programı Uygulamaları

Sıra No	Etkinliğin adı	Etkinliğin amacı	Performans Periyodu	Uygulayanlar
1.1	Absheron bölgesinin Masazir yerleşiminde tahsis edilen arazide Bakü Devleti 800 kişiden oluşan 210 IDP/ÜİYOK ailesi için çok katlı konut inşaatı geçici olarak Üniversitenin 7 yurdundan 2 yurttan yerleşmiş ve bu ailelerin bu binalara taşınması	Yurtlarda yaşayan 800 kişiden oluşan 210 IDP/ÜİYOK ailesinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi	2011-2012	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteci ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Komite, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülkiyet İşleri Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arazi ve Haritacılık Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu
1.2.	Goranboy bölgesinde ayrılan arazide, Naftalan kentinde (Goran, Shirvan, Azerbaycan, Mil) 4 sanatoryuma yerleşmiş 2.620 kişiden oluşan 524 IDP/ÜİYOK ailesi için çok katlı konut binalarının inşası ve bu ailelerin bu binalara taşınması	Sanatoryumlarda yaşayan 2.620 kişiden oluşan 524 IDP/ÜİYOK ailesinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi	2011-2012	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, ilgili şehir ve bölge yönetim makamları

Tablo 8 (Devam). Yaşam Koşullarını İyileştirme ve Mülteci ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İstihdamını Artırma Devlet Programı Uygulamaları

Sıra No	Etkinliğin adı	Etkinliğin amacı	Performans Periyodu	Uygulayanlar
1.3.	Bakü veya Absheron bölgesinde 736 IDP ailesi için 3.092 kişiden oluşan çok katlı konut binalarının inşası, Bakü şehri 9. mikro bölgesinde yer alan Acil Tıp Yardım İstasyonunun bitmemiş binalarına geçici olarak yerleşti ve bu ailelerin bu binalara taşınması	Acil Tıbbi Yardım İstasyonunun bitmemiş binaların da yaşayan 3.092 kişiden oluşan 736 IDP/ÜİYOK ailesinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi	2011-2013	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülkiyet İşleri Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arazi ve Haritacılık Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, ilgili şehir ve bölge yönetim makamları
1.4.	Bakü ve Sumgayit'deki diğer vatandaşlara ait daire ve evlere geçici olarak yerleşmiş 5.445 kişiden oluşan 1.210 IDP ailesi için Bakü, Sumgayit ve Absheron bölgelerinde çok katlı konut binalarının inşası ve bu ailelerin bu binalara taşınması	Diğer vatandaşlara ait daire ve evlerin tahliyesi, 5.445 kişiden oluşan 1.210 IDP ailesinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi geçici olarak oraya yerleşti	2012-2014	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Mülkiyet İşleri Komite, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arazi ve Haritacılık Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, ilgili şehir ve ilçe yürütme yetkilileri
1.5.	Ağjabadi ilçesinin Takhtakorpu bölgesinde özellikle yeraltı kazı ve kulübelerinde özellikle zor koşullarda yaşayan 6.300 kişiden oluşan 1.500 IDP ailesinin Geçici olarak konaklaması için tahsis edilen arsalar üzerinde konut veya yerleşim yerlerinin inşası ve bu ailelerin bu binalara taşınması	Zor koşullarda yaşayan 6.300 kişiden oluşan Laçın bölgesinden 1.500 IDP ailesinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi	2011-2014	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu ve ilgili bölge yürütme makamları

Tablo 8 (Devam). Yaşam Koşullarını İyileştirme ve Mülteci ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İstihdamını Artırma Devlet Programı Uygulamaları

Sıra No	Etkinliğin adı	Etkinliğin amacı	Performans Periyodu	Uygulayanlar
1.6.	Geçici olarak Hajikand yerleşimine, Kapaz ilçesine, Gence şehrine (Hocalı bölgesinden 1.665 kişiden oluşan 333 aile, Kalbajar bölgesinden 930 kişiden oluşan 186 aile) 519 IDP ailesi için Goranboy ve Goygol bölgelerinde yerleşim inşaatı ve bu ailelerin bu yerleşimlere taşınması	Koşullarının iyileştirilmesi	2012-2014	Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülkiyet İşleri Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arazi ve Haritacılık Komitesi Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, ilgili şehir ve bölge yönetim makamları
1.7.	Bakü, Abşeron bölgesi ve ülkenin diğer bölgelerindeki yurtlara geçici olarak yerleşmiş olan IDP/ÜİYOK aileleri için çok katlı konut binaları ve bireysel konutların inşası ve bu ailelerin bu binalara taşınması	Yurtlarda yaşayan IDP'lerin/ÜİYOK'ların ailelerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi	2012-2015	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülkiyet İşleri Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arazi ve Haritacılık Komitesi Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, ilgili şehir ve bölge yönetim makamları
1.8.	Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı'na ait İlk Mesleki Eğitim Kurumlarının idari binalarında ve yatakhanelerinde geçici olarak yerleşmiş 3.901 kişiden oluşan 867 IDP ailesi için Bakü veya Abşeron bölgesindeki çok katlı konut binaları veya yerleşim yerlerinin inşası ve bu ailelerin bu binalara taşınması	3.901 kişiden oluşan 867 IDP ailesinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi	2012-2015	Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Mülkiyet İşleri Devlet Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arazi ve Haritacılık Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, ilgili şehir ve bölge yönetim makamları

Kaynak: Aliyev (2020).

3.1. İŞGALDEN KURTULUŞ SÜRECİ

Yoksulluk ve yolsuzluğun giderek yaygınlaşmasıyla beraber ekonomik krizin patlak vermesi, Ermenistan'da Nisan 2018'de başlayan protestolar sonucu iktidar değişimine yol açmıştır. Protestoların gerçekleştirilmesinde göz ardı edilemez katkısı olan Nikol Paşinyan, Serj Sarkisyan'ın da istifa etmesiyle Mayıs 2018'de Ermenistan'da başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Muhalefette olduğu dönemlerde Rusya karşıtı sert tavırları ile bilinen Nikol Paşinyan, iktidarı devralmasının hemen ardından Rus medyası tarafından Amerika'nın adamı olarak etiketlenmeye başlamıştır. Ermenistan içerisinde Rus yanlısı politikacılardan gelen tepkiler ve Rus medyasının baskısı üzerine Paşinyan, Rusya ile olan ilişkilerine ne kadar çok değer verdiğini sık sık her toplantıda ve parlamentoda dile getirmeye başlamıştır (Çalışkan, 2019).

Nikol Paşinyan iktidara gelir gelmez Ermenistan'ın iç ve dış politikasında değişiklikler gözlemlenmeye başlandı. Koltuğunu sağlamlaştırdıktan sonra Paşinyan, Azerbaycan'a karşı daha agresif ve daha saldırgan bir tavır içerisine girdi. Paşinyan'ın Batı yanlısı politika izleme çabaları Ermenistan'la Rusya'nın arasında ciddi bir soğukluğa sebep oldu. Hatta bu süreçte Ermenistan'da Rusya karşıtı eylemler göze çarpmaya başladı, tüm bunların sonucunda Paşinyan ile Rusya'daki Ermeni lobisi arasında ilişkiler de bozulmaya doğru gitti.

Paşinyan iktidara gelmeden önce 1994 tarihinden bu yana devam eden ateşkes Eylül 2009'da, 2010 yazında ve Şubat 2017'de küçük çaplı çatışmalarla, Nisan 2016'da ise 4 gün süren savaşa kadar birçok kez ihlal edilmiştir. Özellikle Nisan 2016'da başlayan çatışmalar adeta yeni bir savaşın habercisi olarak kabul edilmiş, bunun önlenmesi gerektiği defalarca uluslararası arenada Azerbaycanlı diplomatlar tarafından belirtilmiştir (Aslanlı, 2020).

Yurt dışındaki Ermeni lobilerine sırtını dayayan Paşinyan, Azerbaycan'a yönelik provokatif faaliyetleri giderek artırmaya başlamıştı. Bu durumun somut örneği olarak Ermenistan'ın 2020 Temmuz ayında Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine gerçekleştirdiği saldırıyı göstermemiz mümkündür. Önemle bilinmesi gerekmektedir ki, Tovuz bölgesi Karabağ bölgesi ile bağlantısı olmayan, sadece Ermenistan sınırında bir bölgedir. Türkiye'ye giden Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis -Erzurum boru hatlarının bu bölgede yerleşmesi böylece meselenin Karabağ ile sınırlı kalmadığının açık göstergesidir.

Gerçekleşen tüm bu olayların devamında ise Karabağ Savaşı olarak belirlenen sürece giriş yapıldı. Ermenilerin 27 Eylül 2020 tarihinde yeniden sivil yerleşim noktalarına yapmak istedikleri ve kalkıştıkları saldırılar bu kez cevapsız kalmadı ve Ermeniler, artık hesap vakti diyen kalbinde intikam ateşi olan Azerbaycan ordusu tarafından bekledikleri şekilde karşılık aldılar (Kurban, 2020).

Azerbaycan tarafı uzun süren barış çabaları sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da söylediği gibi “Kendi göbeğini kendisi kesmek zorunda kaldı” ve Ermeniler tarafından işgal edilmiş tüm arazilerini yeniden geri almak için adeta bir temizlik operasyonu sürdürdü (Erdoğan, 2020). Kısa zaman içerisinde Azerbaycan ordusundan güzel haberler gelmeye başlamış, işgal altında olan topraklar art arda düşman işgalinden kurtarılmıştır. Bu operasyonların gerçekleştirilmesinde Azerbaycan'ın temel amacı minimum güç kullanarak Ermenistan'ı barış masasına oturtmak idi. 27 Eylül ve 9 Kasım arasında yani çatışmanın başlangıcından ateşkesin imzalanmasından hemen öncesine kadar geçen 44 günlük süreçte Bakü yönetimi 290'dan fazla yerleşim yerini Ermeni işgalinden kurtararak Azerbaycan'ın toprakları içerisine katmıştır. Bu yerleşim yerlerinin şu şekilde sıralamamız mümkündür: Zengilan, Cebail Kubadlı, Fizuli gibi stratejik iller ve bunların yanı sıra sayısız köy Azerbaycan ordusu tarafından işgalden kurtarılmıştır. Tüm bunların yanı sıra Hocalı, Terter ve Hocavende bağlı birçok köy ve yerleşim yeri de kurtarılmıştır. Azerbaycan ordusunun tüm cephe hattında Ermenilere karşı üstünlüğü ele geçirmesinde Türk savunma sanayisine ait olan İHA ve SİHA'ların büyük katkısı olmuştur. Keza bundan dolayıdır ki, Berat Albayrak savaş sonrası Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından Karabağ madalyası ile taltif edilmiştir. Azerbaycan ordusunun bütün cepheden saldırarak Ermenileri çembere alması sonucunda diğer toprakların işgalden kurtarılması daha da kısa zaman almıştır (Güler, 2020).

Gence'de sivilleri hedef alan bu bombanın 2010 yılı 1 Ağustos tarihinde 190 ülke tarafından imzalanan msket bombası Sözleşmesine göre savaşta kullanılması yasak olduğu yapılan araştırmalar sonrasında ortaya çıktı. Ve bu durumda Ermenistan'ın savaş suçu işlediği uluslararası kamyonuna bildirildi. 4 Ekim 2020 tarihinde Azerbaycan toprakları Ermenistan'dan ağır top ateşine tutuldu ve bunun sonucunda aralarında çocuklar ve yaşlılar olmak üzere toplamda 22 sivil yaşamını kaybettiğine, 115 kişinin yaralandığı bilgisine ulaşılmıştır. Söz konusu savaş süresinde

200'den fazla anaokulu, mezarlık, okul, hastane, çocuk kreşinin Ermenistan'ın attığı misket bombaları sonucu kullanılamaz hale geldiği belirlenmiştir (Acer, 2020). Gence ile aynı tarihte misket bombaları ile Ermenistan tarafından hedef alınan Azerbaycan'ın bir diğer bölgesi Mingeçevir şehri olmuştur. Saldırının hemen sonrasında konuyla ilgili kendi Twitter hesabında paylaşım yapan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Müşaviri Hikmet Hacıyev bu olayı barbarlığın bir örneği olarak tanımlamıştır. Bölgedeki tansiyonun giderek arttığını gören diğer devletler Azerbaycan'a ve Ermenistan'a ateşkes çağrısı yaptı. Ateşkes konusunda 3 kez (10 Ekim, 17 Ekim ve 26 Ekim'de) Rusya, Fransa ve ABD'nin arabulucuyla uzlaşmaya varılmıştı. Fakat Ermenistan bu anlaşmaya uymamış, söz konusu anlaşma imzalandıktan hemen sonra yeni yerleşim noktalarını ve sivilleri hedef almaya başlamıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov yaptığı açıklamada Ermenistan'ı insani ateşkesin kabulünde hemen sonra Azerbaycan sivilleri ve sivil unsurları kasten bombaladığını ve ateşkesten birkaç saat sonra Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin Hadrut ve Cebrail yönünde saldırıya geçtiğini bildirmişti. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi Gence'yi yeniden bombalayan Ermeniler dokuz sivil öldürdüğünü ve küçükler de dahil otuz beş kişiyi yaralandığının bilgisine ulaşıldığını Ceyhun Bayramov kamuoyu ile paylaşmıştı. Düşman Gence'de ve Mingeçevirden sonra yoğun yerleşim alanları olan Ağdam, Fizuli, Terter, Berde, Şemkir, Beyleqan gibi Azerbaycan'ın bölgelerini uzun menzilli füze atışlarıyla yoğun bombardımana maruz bırakmıştır (Acer, 2020).

Azerbaycan ordusu tarafından art arda yaşadığı yenilginin öfkesi ile Ermenistan ordusu Gence kentine 17 Ekim 2020'de tekrardan saldırı yapmış, düzenlenen füze saldırısında en az 13 kişi hayatını kaybetmiş ve 50'den fazla kişi yaralanmıştır. Azerbaycanlı sivillere yönelik füze saldırılarının bu kez de hedefi Berde şehri olmuştur. Gerçekleşen saldırı sonrası 20 sivil hayatını kaybederken 60'tan fazla kişi ağır yaralanmıştır (Güler, 2020).

Karabağ Savaşı boyunca Azerbaycan'a Türkiye'nin sergilediği manevi ve duygusal desteği yüzünden Paşinyan "Türkler Viyana kapısına dayanacak" ifadesini kullanarak yeni bir soykırımın gerçekleşeceği imasında bulunmuştur ki, bu imada bulunan Paşinyan Türkiye'de şu an yüz binden fazla Ermeni'nin olduğunu göz ardı etmiştir. 2020 yılında başlayan Karabağ Savaşı Azerbaycan ordusunun hem jeopolitik hem de askerî açıdan üstünlüğü ile sürdürülmüştür. Karabağ'ın gözü olan Şuşa şehrinin işgalden kurtarılması ve Azerbaycan ordusunun Hankendi şehrine yavaş yavaş

yaklaşması savaşın kaderini tamamen belirleyen göstergelerden biri olmuştur. 9 Kasım günü Azerbaycan halkı milli bayramları olan bayrak günü coşkusunu yaşarken, bunun üzerine Karabağ'da yeni gelişmeler meydana gelmiştir. İlk önce Azerbaycan sınırını ihlal etmeye çalışırken bir Rus helikopterin Azerbaycan tarafından atılan füze ile vurulduğu haberi ulusal medyada yayımlanmıştı. Daha sonra Ermenistan başbakanı Paşinyan “Ağır şartlarda barış antlaşması” imzaladığı haberini kendi internet sitesinden kamuoyuna duyurdu. İmzalanan bu barış antlaşması sonrasında Azerbaycan'ın işgal altında olan tüm toprakları geri verilmiş, Rusya ve Türkiye bölgede uzun süreli barışın sağlanması için garantör devlet rolünü üstlenmiştir (Aslanlı, 2020).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bilindiği üzere Azerbaycan büyük uluslararası öneme sahip yolların kavşağında yerleşen ve aynı zamanda üç deniz arasında stratejik bir öneme sahip olan Kafkas Hazar bölgesi ve bu özelliklerinin yanı sıra önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması nedeniyle, dünyanın büyük güçleri tarafından her zaman dikkat merkezinde olmuş ve bu güçlerin adeta bir çatışma merkezi haline gelmiştir.

Ülkenin güçlerin hedefi haline gelmesinin bir diğer sebebi ise geçmişten günümüze kadar yerleştiği coğrafi koşullardan dolayı sahip olduğu enerji kaynakları ve yeraltı zenginlikler olmuştur. Konumu itibariyle Azerbaycan bölgenin en önemli ülkelerinden biridir. Böyle bir durumu dikkate alarak Rusya Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra eski Sovyet devletleri, özellikle de sınır komşularının ekonomik durumlarının iyileşmemesi ve demokratikleşme sürecinin uzaması için özel bir stratejik plan hazırlanmıştır. Bu planın başlıca amacı, eski Sovyet devletlerinde çatışma noktaları yaratmak ve baş müzakereci olarak bu çatışmalara yön vermekle devletlerin gelişim sürecini açıkça engellemek olmuştur. Azerbaycan da bu planın uygulandığı ilk ülkelerden biri olmuştur. Rusya'nın açık desteği ile bu çatışma noktasının özellikle Azerbaycan'ın Karabağ ve Kubadlı bölgelerinde başlamasının nedeni, bu yerlerin altın rezervlerine ve diğer doğal kaynaklarına Ermenileri kullanarak Rusya'nın sahip olmak istemesidir. Rusya'nın sağladığı askeri ve ekonomik destek sonucunda uluslararası hukuk ve insan haklarına karşı bir tutum ile davranan Ermenistan, sadece karşılıklı savaş içinde olduğu Azerbaycan için değil Doğu-Batı arasında oluşan küresel ilişkiler için de tehlike kaynağı olmaya hala devam etmektedir. Yaşanan göç sorunu ve bununla birlikte oluşan çatışmalar ve bölgedeki gerilimin hala artış seviyesinde olması Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını boşaltmaması, Azerbaycan'ın Avrupa ile iş birliğini de önemli derecede olumsuz olarak etkilemektedir. Oluşan bu sorundan sevinen ise sadece iki taraf vardır. Bunlar Rusya ve Ermenistan'dır. Keza Amerika'nın Azerbaycan'a karşı çifte standart uygulaması işgal sonrası Ermenilere ödüllendirici, Azerbaycan tarafına ise cezalandırıcı şekilde bir diplomatik yaklaşım içinde bulunması ne uluslararası hukuka ne de diplomasi ahlakına uygun bir davranıştır.

Bu tez çalışmasında da görüldüğü üzere belirtilmelidir ki, Karabağ ve Kubadlı bölgesinde Ermeniler tarihin hiçbir döneminde temel nüfus olmamış, Rusların bu bölgeyi işgal ettikten sonra gerçekleştiği göç politikaları ve Alban halkının Ermenileştirilmesi sonucunda nüfus bilinçli, stratejik ve planlı bir şekilde arttırılmıştır.

Hem suçlu hem güçlü olan Ermenistan, kendisi ile ilgili Birleşmiş Milletlerin işgal ettikleri toprakları koşulsuz şartsız hemen boşaltmasına dair aldığı kararı açık bir şekilde göz ardı etmesi ile, Suriye’de oluşan iç savaş sonrası bölgede yaşayan Ermeni azınlıkların Karabağ’a ve Kubadlı’ya planlı bir şekilde yerleştirilmesine başlanmıştı. Günümüzde Ermeniler Azerbaycan ile Gürcistan’ın Cevahetya, Rusya’nın Krasnodar eyaleti ve Türkiye’nin doğu illerine hala toprak iddialarının olduğunu ifade etmektedirler. Bu da Ermeni halkının ve devletinin ne denli işgalci ve despot bir tutum içerisinde bulunduklarını açık bir şekilde göstermektedir.

1980’lerin sonu ve 1990’ların başında kara bir çizgi olarak Azerbaycan tarihine damgasını vurduğu herkesçe biliniyor. Ermeni hükümetinin işgalci politikası sonucunda Azerbaycan topraklarının %25’i Ermenistan tarafından işgal edildi. Bu topraklardan yerinden edilen insanlar zorunlu göçmen ve IDP/ÜİYOK (Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişi) statüsünü aldıktan sonra, çok sefil koşullarda Azerbaycan’ın çeşitli bölgelerine ve şehirlerine yerleşmeye zorlandılar. Böylesine tahammül edilemez bir durumla karşı karşıya kalan Azerbaycan Türkleri arasında Kubatlı ve Karabağ bölgesi sakinleri de vardır. Mülteci ve yerinden edilmiş kişiler olarak evlerinden uzaklaştırılmışlardır. Söz konusu göçmenler Azerbaycan’ın farklı yerlerinde geçici barınaklar buldular ve bu çok zor durumdan bir an önce kurtulmayı beklemektedirler. Azerbaycan hükümeti evlerini terk etmek zorunda kalan insanları her zaman akılda tutmuş, kararlarında mültecileri ve yerinden edilmiş kişileri hesaba katmış, bu amaçla bu yerlerinden edilmiş insanlar için ülkenin farklı bölgelerinde ve şehirlerinde evler ve konutlar imar ettirmiştir. Sosyal refahı iyileştirmek için iş bulma kurumlarına istihdam sağlama talimatı verilmiş, ayrıca barınma koşullarını iyileştirmek için büyük ölçekli bir eylem planı geliştirilmiştir.

Bu tez çalışması sonucunda elde edilen verilerle göçmenlerin geldiği şu anki durumu karşılaştırıldığında devletin zorunlu göçe maruz kalan kendi vatandaşlarına karşı sosyal hayatların iyileştirmeye yönelik uyguladığı politikaların kısmen başarılı olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Şunu da belirtmek gerekir ki, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in 2004’ten itibaren sürekli ilaveler ettiği göçmenlerin sosyal durumunun iyileştirilmesine dair kararlardan 1 milyon göçmenin tamamı faydalanamamıştır. Günümüzde ev sorunu yaşayan zorunlu göçmenleri devlet göz ardı etmemiştir. Bu kişilerin isimlerini kendileri hakkında bilgileri kayıt altına alınarak düzenli olarak sıralı bir şekilde onların devlet tarafından ev ile temin edilmesi sağlamaktadır.

Bu sürecin daha hızlı bir hal alması için yapılması gerekenleri aşağıdaki şekilde sıralamamız mümkündür:

- Karabağ ve Kubatlı bölgesindeki göçmenlerin sorunlarını çözmek için kurulan organlara, devlet kurumlarına yaptıkları başvurulara, yazılı başvurular ve mektuplara hızlı bir şekilde geri dönüş sağlanmalıdır. Bu da toplum ve devlet arasındaki bağı daha da güçlendirecektir.
- Ev almak için listeye isimlerini ekleyen kişilerin gerçekten zorunlu göçe maruz kalıp kalmadıklarına dair özel bir araştırma grubu oluşturulmalıdır. Bu şekilde durumun getirdiği sorunlarda kişi mağduriyetinin önüne geçilecek ayrıca ihtiyaç sahibi bireylerin belirlenmesi, kaynak israfının engellenmesi sağlanacaktır.
- Zorunlu göçmen statüsü olan ama maddi durumu yerinde olup ev sahibi olan kişiler önceden belirlenmelidir.
- Sürecin daha da hızlandırılması için devlet bütçesinden inşaat işlerine normalden daha fazla para aktarılmalıdır. Bu şekilde kaynaklara daha hızlı şekilde güncel sorunlara aktarılmış olmaktadır.
- Sorunun çözümü için Rusya Ermenilere ekonomik destek sağlamayı ve müzakerelerde büyük abi rolünü üstlenmeyi bırakmalıdır. Ermenistan yönelimli siyasetler uluslararası mecrada protesto edilmeli tek taraflı yardım veya destek olmaması sağlanmalıdır.
- Azerbaycanlı göçmenlerin kendi yurtlarına dönmesi için Batı dünyası Birleşmiş Milletlerin ön gören kararlarından yana tavır almalıdır.
- Rusya'nın Erivan'da yerleştirdiği üssünü askeri tehdit unsuru olarak Azerbaycan'a karşı kullanmamalıdır. Kurulan üsler bölge güvenliğini sağlama ve sivil toplumun daha rahat hareket edebilme imkanı doğrultusunda olmalı amacından sapmamalıdır.
- Rusya kendi yayın organlarında dolaylı yolla Ermeni propagandası yapmayı bırakmalıdır. Bu gibi durumların Rusya içerisinde yaşayan Azerbaycanlı ve Ermeni topluluklar arasında da problem yaşattığı görünmüştür.
- Ermenistan derhal işgal ettiği Azerbaycan topraklarından geri çekilmelidir. Uluslararası hukukun gereği yapılmalı ve uygulanmalıdır.

- Ermenistan Türkiye'nin doğusunda oluşan PKK terör örgütüne verdiği desteğini durdurmalıdır. Meşru devletlerin terör örgütlerini diğer devletlere karşı kullanması uluslararası hukuka aykırıdır.
- Ermenistan Birleşmiş Milletlerin kendilerince kabul ettiği kararları resmen kabullendiklerini açıklamalıdır. Siyaset şeffaf ve dürüst bir lügat ile yapılmalıdır.

Ermenistan, yukarıda belirtilen şartların hepsini reddetmiş, Azerbaycan'ın otuz yıllık yürüttüğü barış diplomasisindeki sabrını giderek zorlamıştır.

Bilindiği üzere tez çalışmamızı gerçekleştirdiğimiz süre zarfında Azerbaycan tarafı Ermenistan'ın saldırgan tutumlarını artırması üzerine 27 Eylül 2020'de Demir Yumruk Harekatı'nı başlatmış, işgal altında olan topraklarının tamamını geri almayı başarmıştır. Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu'nun savaş esnasında birkaç defa Azerbaycan'ı ziyaret ederek Bakü'den dünyaya seslenmesi uluslararası medyanın gözünden kaçmamıştır.

Karabağ Savaşı, diplomatik arenada farklı yol izleyen İsrail, Türkiye ve Pakistan'ı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü söz konusu olduğu halde aynı çatı altında birleşmesini sağlamıştır. Savaş sonrasında Nahçıvan koridorunun açılması ile bu bölgede serbest ticaretin sağlanması ve aynı zamanda Zengezur'da yerleşen yüksekliklerin Azerbaycan'ın kontrolü altına geçmesi garantisinin verilmesi, Türkiye'nin Türk Dünyasına çıkışını daha güçlendirmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Ermeni teröründen en çok zarar gören Ağdam'da da akıllı şehir kuracakları müjdesini yaptığı basın toplantısında halk ile paylaşmıştır.

Savaş sonrasında işgal edilen bölgelerde yer alan ve göçmenler bölgelerine geri dönmeye ve kendi yaşadıkları topraklarda yaşamlarını sürdürme konusunda teşebbüsken davranmaktadırlar. Geri dönen göçmenlerin bölgede ekonomik ve sosyal refahı için devlet kurumları gerekli olan ve planlanan alanları geri göç öncesi hayata geçirmektedir. Bunlara örnek olarak Kubadlı'da polis memurları bu bölgelere görevlendirilerek hem yaşam alanları tahsis edildi hem de bölgede kolluk kuvvetlerinin varlığı başlatıldı. Geri göç yaşayan toplum için devlet güvenlik ve kontrol açısından tek merkezlere toplamayı tercih etmek istemiş, halk ile yapılan müzakerelerde toplum daha öncesinde yaşadığı alanlara geri dönmek istedikleri beyan etmiştir. Şu aşama ile devlet, toplumu ikinci bir plan ile daha öncesinde göç ettikleri alanlara göndermeyi ve bu

dağınık şekilde yaşamak isteğinde olan toplum için çözüm politikalarını nasıl hayata geçireceğini planlamaktadır.

Kazanılan zafer sonrası Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımı ile Bakü'de iki kardeş ülke devlet askeri töreni gerçekleştirilmiştir. Bu törende Ermenistan tarafından elde edilmiş askeri ganimetler sergilenmiş, söz konusu güç gösterilerek caydırıcılık sağlanmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ulusa sesleniş sırasında en kısa zamanda işgal altında olan topraklardaki mayınların temizleneceği ve zorunlu göçe maruz kalmış 1 milyondan fazla soydaşlarımızın kendi ana baba yurtlarına geri döneceğini bildirmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, A. (1998). *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karşı Siyasi Tecavüz Kârlığı*, XIX. Asrın Sonu XX. Asr. Bakü: Elm Neşriyat.
- Acer, Y. (2020). Ermenistan'ın Savaş Suçları: Uluslararası Hukuk ve Ermenistan'ın Karabağ'a Dair Askeri Faaliyetleri. *SETA Yayınları*, 13(7), 1-15.
- Akkayan, T. (1979). *Göç ve Değişim*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat.
- Aliyev, İ. (2020). Zorunlu Göçmenlerin ve ÜİYOK Üyelerinin Yaşam Koşulları, *Bakü*, 5-27.
- Amin, A. (2012). Stratégies Identitaires Et Stratégies D'acculturation : Deux Modèles Complémentaires. *Alterstice*, 2(2), 103-116.
- Aras, O., N. (ed) (2008). *Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz*. Bakü: Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Aslan, A. (1991). *Dar Geçit Azerbaycan'ın Demokrasi Yolundaki Çilesi*. Ankara: Yeni Düşünce Yayınları.
- Aslan, B. (2010). Azerbaycan. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1(5), 49-75.
- Aslanlı, A. (2001). Tarihten Günümüzde Karabağ Sorunu. *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı 7* (İlkbahar): 393-430.
- Aslanlı, A. (2020). Karabağ Sorununda Ateşkesin Kısa Tarihi. *SETA/Perspektif*, 1(300), 1-4.
- Azerbaycan Tarihi (1994). *(En Kadim Zamanlardan (XX esre dek) L cild*, Z.S.M. Bugadov ve Y.B Yusufov'un Redaktesiyle Baku.
- Bal, H. ve Aygöl, H., H. (2012). Göçle Gelenlerin Toplumsal Sorunları (Isparta Örneği). *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (27), 194-195.
- Bayur, Y., H. (1998). *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. c.III, Kısım 4.
- Beşiroğlu, İ. (2001). 19-20 Yüzyıllarda Ermenistan'daki Azeri Türklerinin Göç Ettirilmesi ve Soykırım Gerçekliği. *Avrasya Dosyası. (Azerbaycan Özel Sayı) 7*, 454-468.
- Borjas, G. J. (1994). The Economics of Immigration. *American Economic Association*, 32 (4), 1667- 1717.
- Budak, M. (1995). Osmanlı-Rus İlişkilerine Kafkasya. *Avrasya Etüdleri* (1)4,101-128.
- Caferoğlu, A. (1967). Azerbaycan Türkleri. *Türk Kültürü*, 54, 20-21.
- Caselli, G., Vallin, J. ve Wunsch, G. (2003). *Les Déterminants De La Migration*. Paris: Editions De L'institut National D'études Démographiques.
- Cemil, Ü. (1985). Azerbaycan Türk'ü Rus'un Esiri Olamaz. *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, 1(254), 48.
- Cengiz, S. (2010). Göç, Kimlik ve Edebiyat. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(3), 185-193.
- Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 1(17), 67-91.
- Çakır, S. (2011). "Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(24), 129-142.
- Çalışkan, B. (2020). Ermenistan'da Paşinyan-Diaspora Krizi. 04.02.2019, *İNSAMER*. 1-2.
- Çelik, C. (2012). *Göç, Kentleşme ve Din*, Din Sosyolojisi, (Ed. N. Akyüz, İ. Çapcıoğlu), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çelik, F. (2005). İç Göçler: "Teorik Bir Analiz". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 167-184.

- Çobanoğlu, Z. (1996). *Konut Sağlığı*, Ankara: Somgür Yayınevi Ersoy.
- Demireli, B., A. (2004). Doğu'da Göçün Temelleri. *Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Eleştirel-Yaratıcı Düşünme ve Davranış Araştırmaları Laboratuvarı Pivotka*, 1(14), 7-12.
- Devlet, N. (1985). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihleri (1905-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Efendizade, M. Ş. (1921). *Azerbaycan ve İnkılabı*, İstanbul.
- Erdoğan, R., T. (2020). Azerbaycan Kendi Göbeğini Kendisi Kesmek Zorunda Kalmıştır. 28.09.2020.
- Fichter, J. (1994). *Sosyoloji Nedir?* (Çev. N. Çelebi), Ankara: Atilla Kitabevi.
- Güler, M., Ç. (2020). Tovuz Sınırında Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Yaşanan Çatışma ve Arka Planı. *Seta/Perspektif*, 1(292), 1-6.
- Gürel, Ş., S. (1992). Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not. *Anadolu Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 47(1), 181-185.
- Güvenç, B. (1996). Göç Olgusu ve Türk Toplumunu. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç, Mersin: *Sosyoloji Derneği Yayınları*.
- Haluk, A. (2010). *Azerbaycan Paradoksu*, Ankara: USAK.
- Hatemov, V. (2005). *Dağlık Karabağ Problemi Doğrultusunda Azerbaycan'da "Kaçkın" Göçünün Doğurduğu Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Problemler*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kamer, K. (2011). Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun. *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, 11(07), 8-11.
- Kamuran, G. (1981). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Ankara.
- Keleş, R. (1996). *Kentleşme Politikaları*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Kıray, M. (1998). *Kentleşme Yazıları*, Ankara: Bağlam Yayınları.
- Kritz, M., M., Keely, C. B. Ve Tomasi, S., M. (1983). *Global Trends in Migration: Theory And Research On International Population Movements*.
- Kurat, A., N. (1990). *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 462-463.
- Kurban, V., Hazar, İ., Derman, S., Ünalı, N., Aslanlı, A., Gül, B. ve Çümen N. (2020), *Güney Kafkasya'nın Parlayan Yıldızı Azerbaycan, Tarihi, Siyasi Yapısı, Enerji Boyutu ve Jeopolitik Konumu ile*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Li, M., Irene H. F. (2012). Before The Big Decision: Psychological Theories on Premigration Motivation". *Immigration Policies, Challenge and Impact* (Ed. E. Tartakovsky), New York: Nova Publishers.
- Massey, D., S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., ve Taylor, J. E. (2014). Uluslararası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 1(1), 11-46.
- Melih, (1985), *Göç ve Kentsel Bütünleşme*, Ankara.
- Muradov, V. (2003). *1988-1994 Yılları Arasında Dağlık Karabağ Olayları ve Azerbaycan'daki Göçmenlerin Durumu*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Mülteciliğinin Durumu 1997-1998. Ankara: Bir İnsanlık Sorunu Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği Yayınları.
- Oğan, S. (2001). Yüzyılın Dramı-Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu. *Avrasya Dosyası. Azerbaycan Özel Sayı 7* (İlkbahar), 431-453.
- Oktik, N. (1997). Köyün Çekiciliği Kentin İticiliği. Toplum ve Göç II. *Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği*, Ankara.
- Öke, M., K. (1991). *Ermeni Sorunu 1914-1923*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Yayınları.
- Özdamar, Ö. (2010). Security and Military Balance in the Black Sea Region. *South East European and Black Sea Studies*, 10(2), 341-359.

- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23.
- Resulzade, M., E. (1936). Kafkasya'yı Türkiye ve İran'a Bağlayan Tarihi, Etnik ve Kültürel Rabitalar. *Kafkas Almanacağı*, İstanbul.
- Saray, M. (1988). *Atatürk ve Türk dünyası: Türkiye ve Türkiye Hâricinde Yaşayan Türkler*. Acar Yayınları.
- Sayın, Ö. (2001). Gezenimizin Küreselleşmesi. *Sosyoloji Dergisi*, 1(8-9), 1-18, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Semedzade, Z. (1995). *Dağlık Karabağ. Namalun Hakikatlar*. Bakü: Vatan Neşriyatı.
- Sencer, Y. (1979). *Türkiye'de Kentleşme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Stouffer, A.S. (1940). Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance, *American Sociological Review*, 5(6), 845-867.
- Sümbül, T. (1990). *Azerbaycan Dosyası*. Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Yayınevi.
- Sümer, F. (1957). Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış. *Belleten*, XXİ/(83), 429.
- Swietochowski, T. (1988). *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı, 1905-1920* (14). Bağlam Yayıncılık.
- Şiriyev, Z. (2010). *Azerbaycan'ın Askeri Doktrini ve Dış Politika Yansımaları*. Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, 1(10), 132-147.
- Taşkıran, C. (1995). *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Tatlıdil, E. (1993). Türkiye'de Kentleşme ve İşgücünün Değişen Nitelikleri. *Sosyoloji Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir.
- Tatlıdil, E. (2002). "Kentleşme ve Göç", *Sosyolojiye Giriş*, (Ed. İ. Sezal), Ankara: Mart'ı Yayınevi.
- Todaro, M. P. (1980). Internal Migration in Developing Countries, *International Labour Office*, Geneva.
- Toksöz, G. (2006), *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türksan, N. (1992). *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Uludağ, İ. ve Serin, Y. (1989). *SSCB'deki Türk Cumhuriyetleri*, 242-243.
- Uludağ, İ., ve Serin, V. (1990). *SSCB'deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri*. İstanbul Ticaret Odası.
- Wallerstein, I. (2000), *Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Gücü Oluşumu, Irk Ulus Sınıf*, İstanbul: Metis Yayınevi.
- Wallerstein, I. (2003), *Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri*, (Dünya Sistemi, Der. Frank, G. Gills, B). Ankara: İmge.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayınevi.
- Yerasimos, S. (1995). *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*. (2 Baskı). Çev. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yücel ve Acer (2020). *Ermenistan'ın Savaş Suçları-Uluslararası Hukuk ve Ermenistan'ın Karabağ'a Dair Askeri Faaliyetleri*. SETA ANALİZ, 1(337), 12.
- Zolberg, A. R. (1983). *International Migrations in Political Perspective, Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*. *International Migration Review*, 15(1) 3-27.
- Zolberg, A. R. (1989). The Next Waves: Migration Theory for A Changing World. *International Migration Review*, 23(3), 403-430.